

T.C.

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

KELÂM VE İTİKADÎ İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**AHMET YESEVÎ'NİN DİVÂN-I HİKMET'İNİN İTİKADÎ AÇIDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hanife TURSUN

Danışman: Prof. Dr. Emine ÖĞÜK

TOKAT - 2024

ETİK SÖZLEŞME

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre Prof. Dr. Emine ÖĞÜK danışmanlığında hazırlamış olduğum "Ahmet Yesevî'nin Divân-ı Hikmet'inin İtikadî Açıdan Değerlendirilmesi" adlı Yüksek Lisans tezinin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

12/02/ 2024

Hanife TURSUN

İmza

JURİ KABUL VE ONAY

ÖNSÖZ

Pir-i Türkistan Hâce-i Ahmed diye anılan Müslüman Türk âlimi Ahmet Yesevî Türk İslam Tarihine damga vurmuş önemli şahsiyetlerden biridir. Yeni Müslüman olmuş Türkler arasında İslamiyetin hızla yayılmasında ve Ehl-i Sünnet inancının sistematik olarak yerleşmesinde çok büyük katkısı olmuş bir âlimdir. Yesevî genellikle sûfî karakteristik yapısıyla tanınmış olsa da aynı zamanda Türk diline yaptığı katkı ile de adından söz ettirmiştir. Yesevî'nin fikir ve inanç dünyasının tezahürü olan eserlerinde ortaya koyduğu milli kültür ve inanç sistemi Müslüman Türklerin kimliklerini tarih boyunca muhafaza etmesine ve günümüze kadar gelmesine büyük katkı sağlamıştır. Orta Asya'dan Balkanlara kadar Anadolu toprakları, Kafkaslar gibi geniş bir coğrafyada Türk topluluklarının din anlayışının şekillenmesinde büyük bir etkisi olan Yesevî'nin günümüzde de etkileri ve saygınlığı devam etmektedir. Bugün Türkistan topraklarında bulunan Yesevî'nin kabri Türk dünyasının manevi mekânlarından biri olarak kabul edilmektedir.

Yesevî İslamiyet'i Kur'an ve Sünnet rehberliğinde bir din anlayışı ile ana dili Türkçe'yi kullanarak hikmet adı verdiği şiirleri vasıtası ile insanlara anlatmıştır. Yesevî ahlak merkezli bir din anlayışı inşa etmiş ve bunu inananların gönlüne yerleştirmek için mücadele etmiştir. Ahmet Yesevî'nin en önemli eserlerden biri olan "Divân-ı Hikmet" bu amaca hizmet etmiş bir eserdir. Yesevî bu eserinde hikmet adı verdiği şiirleri vasıtasıyla ahlak çerçevesinde İslamın esaslarını muhataplarına anlatmıştır. Yesevî'nin bu irşat ve eğitim metodu kendisine inananları geniş ölçüde etkilemiştir.

Çalışmamızda sûfî kişiliği ile tanınmış olan Yesevî'nin "Divan-ı Hikmet" adlı eserinde geçen itikadî konular ve bunların itikadî açıdan değerlendirilmesi ele alınmıştır. Tezin amacı; Müslüman Türk tarih, kültür, inanç ve medeniyetinin inşasında tesirleri günümüze kadar gelen mutasavvıf, şair, gönül, inanç ve fikir adamı olan Ahmet Yesevî'nin Divân-ı Hikmet'inin itikadi açıdan ele alınarak değerlendirilmesidir. İslam dinini ve dinin temel esaslarını Türk toplulukları arasında yaymayı başarmış olan Ahmet Yesevî'nin Divan-ı Hikmeti'nin itikadî açıdan değerlendirilmesi günümüzde Müslüman Türk inanç dünyası açısından önem arz etmektedir. Çünkü Türklerin Piri olarak kabul edilen Ahmet Yesevi daha çok edebî, tarihi ve tasavvufi kimliği ile ön

plana çıkartılmış olup bununla ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Bununla beraber Yesevî'nin bu eserindeki itikadi konular ve inanç dünyası ile ilgili yapılan çalışmalar çok sınırlı kalmıştır. Bu konudaki nitelikli çalışmaların sayısının artmasını Ehl-i Sünnet inancı ve özellikle de Türk inanç dünyası açısından önemli gördüğümüz için bizde böyle bir çalışma yapma düşüncesi oluşmuştur.

Tezimiz Yesevî'nin sadece Divân-ı Hikmet adlı eseri ile sınırlı olmuştur. Çünkü Yesevî'nin elimizde mevcut olan diğer eserleri tasavvuf ile ilgili olup bu eserler genel olarak tarikatın adab ve esaslarını ele almıştır. Bu çalışmayı yaparken Yesevî'nin Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi yayınlarından çıkmış ve Hayati Bice tarafından günümüz Türkçesine çevrilmiş olan Divan-ı Hikmet isimli eserinden istifade edilmiştir. Çalışmamızda öncelikle Divân-ı Hikmet'teki itikadî konularla ilişkili olan hikmetler ortaya konmuş olup bu hikmetler Kelâm mezheplerinin görüşleri ile mukayese edilmiştir. Bu konular “ilahiyyât”, “nübüvvât” ve “sem'îyyât” başlıkları altında ele alınmıştır. Kelâm ilmine konu olmuş birçok konunun Yesevî'nin hikmetlerinde genişçe ele alınması onun bütüncül bir çerçevede değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Zira hikmetlerinin çoğunu itikadî konuların oluşturduğunu görmekteyiz. Buda Yesevî'nin sadece bir mutasavvıf değil çok yönlü bir âlim olduğunu göstermiştir. Bu çalışmanın gayelerinden biri de bu amaca yönelik olup Yesevî'nin itikadî görüşlerini ortaya koymak ve onu geniş bir bakış açısı ile değerlendirmek olmuştur.

Çalışmam sürecinde bana yol gösteren, ufuk açan ve benden emeğini esirgemeyen Prof. Dr. Emine ÖĞÜK hocama, bana her daim destek olan eşim, çocuklarım, ailem ve meslektaşlarıma çok teşekkür ederim.

ÖZET

AHMET YESEVÎ'NİN DİVÂN-I HİKMET'İNİN İTİKADÎ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Tursun, Hanife

Yüksek Lisans Kelam ve İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Emine ÖĞÜK

Şubat 2024, xi+106

Türk İslam Edebiyatı ve Tarihinin önemli isimlerinden biri olan Ahmet Yesevî'nin Türkistan bölgesinin 'Sayram' kasabasında doğduğu kaynaklarda geçmektedir. Doğduğu tarih ile ilgili kesin bilgi bulunmamakla beraber onun hicrî V. asrın ortalarında doğduğu kabul edilir. Ahmet Yesevî, Türklerin milli ve dini bir kimlik kazanmasında çok önemli rolü olan şahsiyetlerden birisidir. Türk dünyasında büyük bir saygınlığı olan Yesevî'nin çalışmamıza konu olan "Divân-ı Hikmet" adlı eserini Kur'an ve sünnet merkezli din anlayışı ile ele aldığı görülmektedir. Biz bu çalışmamızda Yesevî'nin Divân-ı Hikmet'teki hikmetlerde bulunan itikadî konuları ortaya koymaya çalıştık. Ehl-i Sünnet inancının derin etkilerini gördüğümüz bu eserdeki inanç konularını aynı zamanda diğer Kelâm mezheplerinin görüşleri ile mukayese ederek Yesevî'nin düşünce dünyasına daha geniş açıdan bakmayı amaçladık. Tezimizde İslam inancının üç ana esasını oluşturan ve Kelâm ilminin temel bölümleri olarak kabul edilen ilahiyyât, nübüvvât ve sem'îyyât ile ilgili konular Divân-ı Hikmet bağlamında ele alınmış olup muteber kabul edilen kaynaklardan istifade edilerek bu çalışmamız ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Yesevî, Divân-ı Hikmet, İslam, İnanç, Değerlendirme.

ABSTRACT

EVALUATION OF AHMET YESEVÎ'S DİVÂN-I HİKMET İN TERMS OF FAİTH

Tursun, Hanife

Master's Thesis: History of Kelam and Faith Sects Scientific

Advisor: Prof. Dr. Emine ÖĞÜK

February 2024, xi+106

Ahmet Yesevi, one of the important names of Turkish-Islamic Literature and History, was born in the town of 'Sayram' in Turkestan. Although his exact date of birth is not known, it is accepted that he was born in the middle of the fifth century AH. Ahmet Yesevi is one of the personalities who played a very important role in the Turks' gaining a national and religious identity. It is seen that Yesevi, who has a great prestige in the Turkish world, deals with the work called "Divan-ı Hikmet", which is the subject of our study, with a religious understanding based on the Qur'an and sunnah. In this study, we tried to reveal the theological issues in Yesevi's wisdom within the framework of this work. We aimed to look at Yesevi's world of thought from a wider perspective by comparing the belief topics in this work, where we see the deep effects of Ahl al-Sunnah belief, as well as the views of other theological sects. The issues related to theology, prophethood and sem'iyyat, which constitute the three main principles of Islamic belief and are accepted as the basic parts of the science of Kalam, are discussed in the context of Divan-ı Hikmet, and this study has emerged by making use of the sources accepted as reliable.

Keywords: Ahmet Yesevî, Divân-ı Hikmet, Islam, Faith, Evaluation.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ETİK SÖZLEŞME	İ
JURİ KABUL VE ONAY	İİ
ÖNSÖZ	İİİ
ÖZET	V
ABSTRACT.....	VI
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR.....	XI
GİRİŞ.....	1
1.1. AHMET YESEVÎNİN DOĞDUĞU ÇEVRE, HAYATI, HOCALARI VE ESERLERİ	1
1.1.1. Doğduğu Çevre.....	1
1.2. HAYATI	2
1.2.1. Tarihsel Kişiliği	2
1.2.2. Menkıbevî Kişiliği	5
1.2.3. Edebî Kişiliği.....	7
1.3. HOCALARI.....	8
1.3.1. Arslan Baba	8
1.3.2. Yusuf Hemedânî.....	9
1.4. ESERLERİ.....	11
1.4.1. Divân-ı Hikmet.....	11
1.4.2. Fakr-nâme	13
1.4.3. Risâle Der Âdâb-ı Tarikat.....	14
1.4.4. Risâle Der Makâmât-ı Erbain.....	14
BÖLÜM 1	15
1. ANADOLU'DA TÜRK İSLAM İNANCININ VE MEDENİYETİNİN İNŞÂSINDA AHMET YESEVÎ VE HALİFELERİNİN ROLÜ	15

1.1. AHMET YESEVÎ'NİN TÜRK TARİHİNDEKİ YERİ, ÖNEMİ, TÜRK DİL VE KÜLTÜRÜNE ETKİSİ.....	15
1.1.1. Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi.....	15
1.1.2. Türk Dil ve Kültürüne Etkisi.....	16
1.2. AHMET YESEVÎ' NİN HALİFELERİ.....	17
1.3. AHMET YESEVÎ'NİN DİNİ ANLAYIŞININ TEŞEKKÜLÜNDE MÂTURÎDÎ VE HANEFÎ ÖĞRETİLERİNİN ETKİSİ.....	18
1.3.1. Ehl-i Sünnet İtikadının Orta Asya'da Gelişimi	18
1.3.2. Mâtürîdîliğin Yesevîyye Üzerindeki Yansımaları	19
1.4. YESEVİLİK VE GÜNÜMÜZDEKİ ETKİLERİ.....	20
BÖLÜM 2	22
2. AHMET YESEVÎ'NİN DİVÂN-I HİKMET'İNDE GEÇEN İTİKADÎ KONULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	22
2.1. İLAHİYYÂT	22
2.1.1. İman	22
2.1.1.1. Divân-ı Hikmet'te İman	23
2.1.1.2. Divân-ı Hikmet' te İman Konusunun İtikadî Açıdan Değerlendirilmesi	26
2.1.2. Allah'ın Varlığı ve Birliği	30
2.1.2.1. Divân-ı Hikmet'te Allah'ın Varlığı ve Birliği.....	23
2.1.2.2. Divân-ı Hikmet'te Allah'ın Varlığı ve Birliği İnancının İtikadî Açıdan Değerlendirilmesi	26
2.1.3. Allah'ın Esmâ ve Sıfatları.....	37
2.1.3.1. Divân-ı Hikmet'te Allah'ın Esmâ ve Sıfatları	37
2.1.3.2. Divân-ı Hikmet'te Esmâ ve Sıfatların İtikadî Açıdan Değerlendirilmesi	40
2.1.4. Rü'yetullâh.....	45
2.1.4.1. Divân-ı Hikmet'te Rü'yetullâh	46
2.1.4.2. Divân-ı Hikmet'te Rü'yetullâh'ın İtikadî Açıdan Değerlendirilmesi	48
2.2. NÜBÜVVÂT	50
2.2.1. Peygamberliğin İspatı	50
2.2.1.1. Divân-ı Hikmet'te Peygamberliğin İspatına Dair Hikmetler	50

2.2.1.2. Divân-ı Hikmet'te Peygamberliğin İspatının İtikadî Açıdan Değerlendirilmesi	54
2.2.2. Mûcize	56
2.2.2.1. Divân-ı Hikmet'te Mûcize	56
2.2.2.2. Divân-ı Hikmet'te Geçen Mûcizelerin İtikadî Açıdan Değerlendirilmesi	60
2.2.3. Şefâat	61
2.2.3.1. Divân-ı Hikmet'te Şefâat	61
2.2.3.2. Divân-ı Hikmet'te Şefâat Konusunun İtikadî Açıdan Değerlendirilmesi	64
2.2.4. Kerâmet	66
2.2.4.1. Divân-ı Hikmet'te Velilerin Kerâmeti	66
2.2.4.2. Divân-ı Hikmet'te Geçen Kerâmet Konusunun İtikadî Açıdan Değerlendirilmesi	68
2.2.5. Miraç	70
2.2.5.1. Divân-ı Hikmet'te Miraç Hadisesi	70
2.2.5.2. Divân-ı Hikmet'te Miraç Hadisesinin İtikadî Açıdan Değerlendirilmesi	73
2.3. SEM'İYYÂT	74
2.3.1. Melekler	74
2.3.1.1. Divân-ı Hikmet'te Melekler ve Görevleri	75
2.3.1.2. Divân-ı Hikmet'te Geçen Melekler ve Görevlerinin İtikadî Açıdan Değerlendirilmesi	78
2.3.2. Kabir Hayatı	80
2.3.2.1. Divân-ı Hikmet'te Kabir Hayatı	80
2.3.2.2. Divân-ı Hikmet'te Kabir Hayatının İtikadî Açıdan Değerlendirilmesi	82
2.3.3. Amellerin Tartılması (Mizan), Havz ve Sırat	86
2.3.3.1. Divân-ı Hikmet'te Amellerin Tartılması (Mizan), Havz ve Sırat	86
2.3.3.2. Divân-ı Hikmet'te Amellerin Tartılması (Mizan), Havz ve Sırat'ın İtikadî Açıdan Değerlendirilmesi	88
2.3.4. Cennet ve Cehennem'in Mevcudiyeti ve Bekası	91
2.3.4.1. Divân-ı Hikmet'te Cennet ve Cehennem'in Mevcudiyeti ve Bekası	92
2.3.4.2. Divân-ı Hikmet'te Geçen Cennet ve Cehennem'in Mevcudiyeti ve Bekasının İtikadî Açıdan Değerlendirilmesi	95

SONUÇ	98
KAYNAKÇA.....	100
ÖZGEÇMİŞ.....	106

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
Trc.	Çeviren
age	Adı Geçen Eser
agm	Adı Geçen Makale
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
haz.	Hazırlayan
c.c.	Celle Celâluhu
s.a.v.	Sallâhu Aleyhi Vesellem
c.	Cilt
s.	Sayfa
h.	Hicrî
m.	Miladî
H.z.	Hazreti
ö.	Ölüm Tarihi
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

1.1. AHMET YESEVÎNİN DOĞDUĞU ÇEVRE, HAYATI, HOCALARI VE ESERLERİ

1.1.1. Doğduğu Çevre

Ahmet Yesevî Selçuklu Devleti hâkimiyetindeki Karahanlılar zamanında yaşamış olan, kendi dönemi ve sonrasında etkisi büyük kitlelere ulaşan önemli bir şahsiyettir. “Pîr-i Türkistan”, “Sultânü’l-Evliyâ”, “Hâce Ahmed” gibi isimlerle vasıflandırılan, Anadolu topraklarının manevî mimarlarından olan Yesevî, Müslüman Türklerin kültür, inanç ve medeniyetinin inşasındaki etkileri günümüze kadar ulaşmış mühim bir inanç ve fikir adamıdır. Türk dilinin ve İslâm inancının Türkler arasında başta Anadolu coğrafyası olmak üzere daha geniş alanlarda etkili olmasında ve yayılmasında büyük bir görev icra etmiştir.

Ahmet Yesevî’nin hayatına, şahsiyetine ve etkilerine geçmeden önce kısaca doğduğu ve yaşadığı bölge hakkında bilgi vermek, Ahmet Yesevî’nin düşünce dünyasını ve etkisini anlamak ve anlamlandırmak açısından önemlidir. Ahmet Yesevî’nin yaşadığı devir sürekli siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın yaşandığı bir coğrafya haline gelmişti. Bâtınî ve Râfîzîler bu coğrafyada inanılmaz korkunç cinayetler işlemiş bu sebeple devlet yıkılma noktasına getirilmişti. Diğer taraftan, Müslüman halkın ekonomik sıkıntılar çekmesi, taht kavgaları ve mücadeleleri, yağmalar, cinayetler Müslümanların birliğine zarar verir hale gelmişti. Din âlimleri ve Sünnî Hanefiler arasında da sürekli kavgalar vardı.¹ İşte böyle bir ortamda Ahmet Yesevî, Türk halkları arasında İslami birliğin sağlanmasına ve nebevî sünnetin yaygınlaşmasına öncülük etmiş önemli şahsiyetlerden biri haline gelmiştir.

---

¹ Dosay Kenjetay, “Hoca Ahmet Yesevî: Hayatı ve Tarihi Önemi”, *Kul Hoca Ahmet Yesevî Makaleler Kitabı* (haz. İsmetullah Yesevî), (Ed. Nadirhan Hasan), Arı Sanat Yayınevi, Ankara 2018, s. 46.

1.2. HAYATI

1.2.1. Tarihsel Kişiliği

Ahmet Yesevî, bugün Türkistan bölgesinin doğusunda yer alan Aksu sancağına tabi olan ve bu sancağın 176 kilometre kuzey doğusunda bulunan eski adı “Sayram”, günümüzdeki adı “İsticâp/Isbicab” olan bir kasabada dünyaya gelmiştir. Seyhun nehrinin sağında bulunan Sayram, Türkistan’ın Şimkent (Çimkend) şehrinin doğusunda ve 7 km. mesafesinde, Şahyar nehrinin uzantısı olan Karasu üzerinde bulunan bir kasabadır.²

Ahmet Yesevî’nin doğduğu tarih hakkında kesin bilgi olmamakla birlikte doğum tarihinin hicri V. asrın ortaları olduğu düşünülmektedir. Yesevî’nin babası Şeyh İbrahim, Sayram kasabasının tanınmış simalarından olan bir zattır. Şeyh İbrahim’in bazı kerametleri halk tarafından bilinmekte olup onun silsilesinin Hz. Ali’ye kadar gittiği kabul edilir. Annesi ise Ayşe Hatun’dur. Ayşe Hatunun babası Şeyh Musa olup Şeyh İbrahim’in halifelerinden biridir. Şeyh İbrahim ile Ayşe Hatun’un izdivacından Gevher Şehnaz isminde bir kız çocuğu ve ondan yaşça daha küçük olan Ahmet isminde de bir erkek çocuk dünyaya gelmiştir. Babasını kaybettiğinde yedi yaşında olan Ahmet’in bakımını ablası Gevher Şehnaz’ın üstlenmesi Yesevî’nin annesini küçük yaşta kaybettiğini göstermektedir.³

Ahmet Yesevî, babası Şeyh İbrahim’in ölümünden hemen sonra bakımını ve terbiyesini üstlenen ablası Gevher Şehnaz ile birlikte bugünkü adı Türkistan olan Yesi şehrine gitmiştir. Ahmet Yesevî, Oğuz Han’ın kendisine yönetim merkezi seçmesinden dolayı Türk menkıbesinde meşhur bir yere sahip olan Yesi’de bir Türk şeyhi kabul edilen Arslan Baba isminde bir zat ile tanışmış ve ilk eğitimini bu zattan almıştır.⁴ Bununla beraber Yesevî’nin ilk eğitimini önce Sayram kasabasında Bahaeddin İsficabî’den aldığı ve sonrasında ise Otrar’a gittiği şeklinde rivayetlerde vardır.⁵ Köprülü’ye göre ise Yesevî’nin ilk eğitimini Yesi’de Arslan Baba’dan alması

² M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (haz. Orhan Fuad Köprülü), Akçağ Yayınları, Ankara 2012, s. 85-86.

³ Köprülü, age, s. 86.

⁴ Köprülü, age, s. 86-87.

⁵ Kenjetay, agm, s. 49.

muhtemeldir. Bununla birlikte onun teveccüh, iltifat ve hayır duasına mazhar olan Ahmet, Arslan Baba vefat ettiğinde yaşının küçük olması sebebiyle ondan yeteri kadar istifade edememiştir. Dolayısıyla Arslan Baba'nın onun kişiliği üzerinde kuvvetli tesir yaptığını söylemek doğru olmaz.⁶ Ancak bu görüş ile beraber Ahmet Yesevî'nin Arslan Baba'nın yanında eğitimine 16 yıl devam ettiği, ona mürid olduğu ve ondan batın ve zahir ilimlerinin sırlarını öğrendiğinde kaynaklarda geçmektedir.⁷ Yine bugünkü Divân-ı Hikmet nüshaları incelendiği zaman Arslan Baba'nın adının çok sık anıldığı, hikmetlerin çoğunda Arslan Baba'dan müteşekkir bir şekilde bahsedildiği görülür. Bu ise, Ahmet Yesevî'nin fikir dünyasının bu kişinin etkisiyle şekillendiğini gösteren önemli bir işarettir.⁸

Arslan Baba'nın Ahmet küçükken vefat ettiğini bu sebeple de onun Ahmet üzerinde kuvvetli bir tesiri olmadığını söyleyen Köprülü'ye göre Ahmet Yesevî, henüz genç yaşlarda eğitimini tamamlamak için Buhara'ya geçmiştir (XII. asır).⁹ Yesevî burada çağın ileri gelen âlimlerinden olan mutasavvıf Yusuf Hemedânî'ye bağlanmış ve onun öğrencisi olmuştur. Ondan sülûk adabını, zâhir ve bâtın ilimlerini öğrenmiştir. Divân-ı Hikmet'inde Yusuf Hemedânî'ye yirmi yedi yaşındayken intisap ettiğini söyleyen Yesevî bu intisabın ne zaman olduğu hakkında bilgi vermemektedir.¹⁰

Ben yirmi yedi yaşta Pîr'i buldum;

*Her ne gördüm perde ile sırrı örttüm,*¹¹

Hocasının kısa zamanda teveccühünü kazanan Hâce-i Ahmet, her yönden Şeyhi Yusuf Hemedânî'nin etkisi altında kalmış, onu ilim, fazilet ve takva yönünden kendisine bir önder kabul etmiştir. Hocası gibi Yesevî de sünnete, şer'î ilimlere, ve Hanefî fihkına sınıksız bağlıdır. Yine o Şeyhi gibi şer'î ilimlere olan vukufiyeti, zühdü ve takvasıyla çevresinde o kadar şöhret bulmuştur ki Yusuf Hemedânî onuda diğer üç müridi ile birlikte halifelğe seçmiştir. Onun üçüncü halifesi olan Yesevî

⁶ Köprülü, age, s. 87.

⁷ Kenjetay, agm, s. 49.

⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 36.

⁹ Köprülü, age, s. 87.

¹⁰ Kadir Özköse, "Ahmet Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 16, Yıl: 7 (2006), s. 296.

¹¹ Hayati Bice, "Hikmetler", *Divân-ı Hikmet Hoca Ahmed Yesevî*, (Ed. Mustafa Tatcı), Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk- Kazak Üniversitesi Yayınları, Ankara 2017, Hikmet 4, s. 55.

hocasından aldığı manevî bir işaretle, halifeliği dördüncü halife Abdulhâlık Gucdüvânî'ye bırakıp Yesi'ye dönmüştür. Ancak Yesevî'nin hangi tarihte buraya döndüğü hakkında net bir bilgi yoktur.¹²

Hoca Ahmet, Seyhûn'un ilerisinde yarı göçebe halde yaşayan Türkler arasında önemli bir saygınlık kazanmıştı. Yesevî'nin etrafına toplanan insanlar samimi olarak İslâm dinine bağlı olan halk ile yarı göçebe halde yaşayan köylülerden oluşmuştu. Bu nedenle Yesevî, etrafındaki bu insanlara İslâm'ın esaslarını, şeriatın hükümlerini, kendisinin kurduğu Yesevîliğin âdâb ve erkânını “hikmet” adı verilen şiirleri vasıtasıyla anlatmıştı. Bu hikmetler, Yesevî'nin halifeleri aracılığıyla en uzaktaki Türk toplumlarına kadar ulaştırılmış, bunlar arasında İslâmiyet'in yerleşmesine ve bir itikat birliğinin oluşmasına büyük katkı sağlamıştı.¹³

Ahmet Yesevî'nin nebevî sünnete son derece bağlı olması sebebiyle altmış üç yaşına geldiğinde kendisi yeryüzünde yaşamayı Hz. Peygamber'in sünnetine aykırı bulmuş ve tekkesinin avlusuna müridlerine bir çilehane kazdırmıştır. Ahmet Yesevî, küçük bir hücre şeklinde yapılan ve merdivenle inilen bu çilehanede ömrünün kalan kısmını geçirmiştir. Hoca Ahmet'in ömrünü ibadet ve riayazetle geçirdiği bu yerde ne kadar kaldığı net olarak bilinmemektedir.¹⁴ Ahmet Yesevî'nin kaç sene yaşadığı hakkında kesin bilgi olmamakla beraber kaynakların ekseriyeti onun 120 yıl yaşadığı ve m.1166 (h. 562) senesinde Yesi' de vefat ettiğini gösterir.¹⁵

Geçimini tahtayı yontarak yaptığı kaşık ve kepçe satarak sağlayan Ahmet Yesevî, “Yesevî” lakabını Oğuz Han'ın idare merkezi olması nedeniyle Türk menkıbesinde önemli bir yere sahip olan Yesi şehrine izafetle almıştır. Bu sebeple Ahmet Yesevî ile beraber Yesi şehri de Türk dünyasında unutulmaz bir isim haline gelmiştir. Ayrıca Ahmet Yesevî'nin de bu isimle Türk âlemindeki yeri ölümsüzleşmiştir. Ahmet Yesevî'nin İbrahim isminde bir oğlu Gevher Şehnas ya da Gevher Hoşnas isminde de bir kızı olmuştur. Oğlu İbrahim kendisi hayatta iken vefat

¹² Köprülü, age, s. 93-94.

¹³ Kemal Eraslan, “Ahmed-i Yesevî”, *Erdem (Hoca Ahmet Yesevî Özel Sayısı)*, C. 7, S. 21, Ankara 1995, s. 805.

¹⁴ Eraslan, agm, s. 805.

¹⁵ Kenjetay, agm, s. 52.

etmiştir. Yesevî'nin soyu ise kızı Gevher Şehnas'tan devam ettiği kabul edilir. Zira asırlardır kendilerini Hoca Ahmet Yesevî'nin torunları olarak kabul eden ve onun soyundan geldiğini söyleyen kimselerin silsilesi bu kıza kadar uzanır.¹⁶

Ahmet Yesevî, vefat ettikten sonra halkını manevi irşat ile aydınlattığı aynı zamanda dinî aktivitesine merkez seçtiği ve hayatının büyük bir çoğunluğunu geçirdiği Yesi şehrinde bulunan kendi yaptırdığı dergâhının bahçesine defnedilmiştir. Daha sonrasında buraya mütavazı bir kabir yapılmıştır. XIV. yüzyılın sonlarına doğru Emîr Timur, Buhara'nın fethinden sonra Yesi şehrine gelip şöhreti ve nüfuzu bu bozkır toprakları ve zamanını aşan Yesevî'nin kabrini ziyaret edip kabrin üstüne de bir türbe inşa edilmesini emretmiştir. Emîr Timur'un emri ile içerisinde türbe, cami ve dergâh olan büyük bir külliye inşa edilmiştir. Yapımı yaklaşık iki yıl süren bu türbe bugün İslam âleminin Orta Asya'daki en önemli manevi ziyaret yerlerinden biri haline gelmiştir. Zamanla bu yapıt kütüphane, aşevi, mescid, derviş hücreleri ve hizmet yapıları ile daha geniş bir külliye kimliğine bürünmüştür.¹⁷

1.2.2. Menkıbevî Kişiliği

Bazı kerametleri ile çevresindeki insanların dikkatini çeken Ahmet Yesevî bu fevkalâdelikleri, meydana getirdiği Divân-ı Hikmet adlı eserinde teker teker anlatmıştır. Yesevî, çocukluğundan itibaren değişik tecellilere mazhar olmuştur. İlk tahsilini babasından alan Ahmet, babası vefat ettikten sonra yetim kalınca diğer manevi babasından terbiye görmüştür. Menkıbeye göre, babası Şeyh İbrahim'in ölümünden sonra Hz. Peygamber'in manevi yönlendirmesi ile ashabtan olan Arslan Baba isminde bir zat Sayram kasabasına gelerek Ahmet'in manevi terbiyesi ile ilgilenmiş ve onu irşat etmiştir. Yine başka bir menkıbeye göre dört yüz ya da yedi yüz yıl ömür süren Baba Arslan'ı Hz. Peygamber Ahmet'in irşadı ile bizzat görevlendirmiş ve ona Yesevî'ye verilmek üzere emanet vermiştir. Rivayet şöyledir: “Hz. Peygamber'in gazvelerinden birinde sahabeden bazıları aç kalırlar. Hz. Peygamber'e giderek durumu arz ettiklerinde Hz. Peygamber dua eder ve bunun üzerine Cebrail (a.s.) Hz. Peygamber'e hurma getirir. Ancak getirilen bu hurmalardan biri yere düşer. Bunun üzerine Cebrail (a.s.): “Bu düşen

¹⁶ Köprülü, age, s. 86-98.

¹⁷ Necdet Tosun, “Hoca Ahmed Yesevî”, *Divân-ı Hikmet Hoca Ahmet Yesevî*, (Ed. Mustafa Tatcı), Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk- Kazak Üniversitesi Yayınları, Ankara 2017, s. 15.

hurma ümmetinizden Ahmet Yesevî isimli birinin nasibidir” der. Hz. Peygamber bu vazifeyi sahabeden birinin üzerine almasını teklif eder, bunun üzerine bu görevi üstlenmeye Şeyh Arslan Baba talip olur. Hz. Peygamber bu vazifeyi Arslan Baba’ya verir, hurmayı Arslan Baba’nın ağzına koyar ve hurma üzerinde bir örtü oluşur. Hz. Peygamber, Ahmet Yesevî’yi nasıl bulacağını Arslan Baba’ya tarif ettikten sonra ondan Ahmet’in eğitimi ve terbiyesi ile ilgilenmesini ister. Bunun üzerine Arslan Baba Hz. Peygamber’in isteğini yerine getirmek için zamanı geldiğinde Sayram veya Yesi şehrine gelir. Yesevî’nin ta’lim ve terbiyesi ile uğraşan Arslan Baba vazifesini tamamladıktan bir yıl sonra vefat eder.¹⁸ Bu olayı Ahmet Yesevî Divân-ı Hikmet’te şu beyitlerle anlatmıştır:

Ağzını aç ey çocuk, emânetini vereyim;

Özünü yutmadım, aç ağzına koyayım;

Hak Rasûlün buyruğunu ümmet olsam, işleyeyim

Arslan Baba ’m sözlerini işittiniz teberrük.¹⁹

Hızır Arslan Baba’nın terbiyesi ile yüksek bir olgunluk mertebesi kazanan Ahmet Yesevî babası Şeyh İbrahim’in de sayısız kerametleri olması sebebiyle çevresinde soyu bakımından da manevi derecesi yüksek bir çocuk olarak tanınıyordu. O dönemde vuku bulan olağanüstü şu olay Yesevî’nin potansiyel şöhretinin tüm Türkistan’a yayılmasına vesile olmuştur: “Yesevî’nin zamanında Türkistan’da Yesevî isimli bir hükümdar hüküm sürüyordu. Yesevî ile aynı ismi taşıyan av meraklısı bu hükümdar bir gün ava gidip hiç av avlayamadan eli boş dönünce derhal dağın kaldırılması talimatını verir, ne kadar hükmettiği yerde veli varsa hepsini toplatıp onlardan dualarının bereketi ile dağı yerinden kaldırmalarını ister. Türkistan evliyaları hükümdarın bu isteğini geri çevirmezler. Üç gün boyunca dağın yerinden kalkması için niyaz ederler. Fakat evliyaların buna gücü yetmez. Bunun üzerine memlekette velilerden ve âriflerden gelmeyen birisi var mı diye araştırma yaptıklarında Hoca Ahmet’in küçük olduğu için çağrılmadığının anlaşılması üzerine yaşının küçük olmasına rağmen Ahmet çağırılır. Ahmet Yesevî kerâmet gösterip dağı ortadan kaldırır. Orada bulunan hükümdar ve Allah’ın veli ve ârif kulları bu olay karşısında hayret içinde

¹⁸ Köprülü, age, s. 57-59.

¹⁹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 18, s. 90.

kalırlar. Yine Şeyh İbrahim oğlu Ahmet'in diğer bir kerâmeti ise bir ekmeğe fatiha okuyarak aynı mecliste bulunan hükümdar, ümerâ, evliyâlar ve askerlerden oluşan yaklaşık 99.000 kişilik bir topluluğa bu ekmekten bölüp vermesi ve onların ise bu ekmekten yiyip doymasıdır. Hükümdar Yesevî Ahmet Yesevî'nin bu kerâmeti üzerine kendi adının kıyamete kadar anılmasını ister ve şöyle söyler: "Cihanda her kim bizi severse senin isminle ansın". İşte bu olaya istinaden o günden beri Ahmet "Hoca Ahmet Yesevî" ismi ile zikredilir.²⁰

Şöhreti her geçen gün artan ve "*Nereye varsam Hızır Baba'm bana yoldaş*"²¹ diyen Yesevî'nin Hz. Hızır ile daimi sohbet içinde olduğu da kerâmetleri arasında kabul edilir. Yine başka bir rivayete göre, zamanının büyük bir kısmını ibadet ve irşatla geçiren Yesevî, geçimini temin etmek için de tahta kaşık ve kepçe yapıp satarmış. Yaptığı bu kaşık ve kepçeleri öküzünün heybesine koyar pazara gönderirmiş. İhtiyacı olanlar heybeden kaşık veya kepçe alır, içine de aldıklarının ücretini koyarlarmış. Eğer bedelini koymayan olursa hayvan o kişinin peşini ücretini alana kadar bırakmazmış.²²

1.2.3. Edebî Kişiliği

Medrese eğitimi almış olan, Ehl-i Sünnet itikadı doğrultusunda tasavvuf ile şeriatı meczeden ve ilmî yüceliğe sahip olmasına rağmen halk sadeliğine inmeyi başaran Ahmet Yesevî, sade ve basit yaşayan Türk topluluklarına bu irfânı sayesinde ulaşmaya muvaffak olmuştur. Ahmet Yesevî, İslâm dinini, işte sade bir hayat süren bu insanlara, felsefî ve fikhî terimlerin sebep olacağı ağır bir dil yerine şiirsel yolla, halkın kavrayabileceği sadelikte ve sanat yapma kaygısından uzak hikmet denilen şiirleriyle anlatmaya çalışmıştır.²³

Yesevî'nin hikmetlerinde sade bir dil kullanması hikmetlerinin edebî değerden uzak, basit ve kuru bir anlatımının olduğu anlamına gelmez. Nazım Yesevî'nin duygularını ifade etmede sadece bir araç olmuştur. Ahmet Yesevî'nin, Arapça ve Farsça'ya ileri derecede hâkim olmasına rağmen İslâm'ı yeni kabul etmiş bozkır göçebe Türklere İslamiyet'in esaslarını ve tasavvufun âdabını öğretmek için hikmet biçimini

²⁰ Köprülü, age, s. 59-60.

²¹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 2, s.50.

²² Erarslan, agm, s. 806-807.

²³ Ethem Cebecioğlu, "Hoca Ahmed Yesevî", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXXIV, (Ankara 1993) s. 91-92.

tercih etmesi isabetli olmuştur. Yesevî'nin hikmetlerini düşünce yönünden İslamın esasları ve tasavvuf, biçim yönünden ise millî unsurlar oluşturmuştur.²⁴

Fuat Köprülü de Hoca Ahmet Yesevî'nin ileri görüşlü ve umumî itikadlara bağlı biri olduğunu, hitap ettiği halkın düşünce düzeylerini ve ruh dünyalarını göz önünde bulundurduğunu, onların anlayacakları şekilde sade bir dil kullanarak ahlaki ve şer'i meseleleri onlara öğüt verici bir şekilde tebliğ ettiğini ve uhrevî kurtuluş için bunlara bağlı kalmanın gerekliliğini anlatmaya çalıştığını söylemiştir.²⁵

Netice olarak Ahmet Yesevî okuma yazma bilmeyen Müslüman Türklere, sade ve anlaşılır bir dil kullanarak "hikmet" adı verdiği kendi döneminin Türkçesinin vasıflarını barındıran şiirleri ile Kur'ân'ın mesajlarını, hadislerin içeriklerini ve İslâm dininin mühim ilkelerini, onların anlayacağı düzeyde izah ve ifade etmiştir.

1.3. HOCALARI

1.3.1. Arslan Baba

Tarihi kaynaklarda Arslan Baba'nın hayatı hakkında kesin bilgiler olmamakla beraber hayatı daha çok menkıbevi olarak ele alınmıştır. Arslan Baba, Yesevî'nin manevi terbiyesi ile bizzat ilgilenmiş bir Türk şeyhi olarak bilinmektedir.²⁶

Ablası Gevher Şehnaz'ın gözetiminde Yesi'de ilk tahsiline başlayan Ahmet Yesevî, burada Arslan Baba (Arslan Bâb) namı ile tanınmış, şöhreti geniş çevrelere kadar ulaşmış aynı zamanda Horâsân Melâmetiliğini temsil eden bu şeyhe intisab etmiştir. Yesevî'nin manevi terbiyesi ile ilgilenen Arslan Baba'nın, onu irşad edip onun olgunlaşmasında ve manevi mertebeler aşmasında büyük katkıları olmuştur. Arslan Baba'nın iltifatına mazhar olan Ahmet Yesevî aynı zamanda Hz. Peygamber'in manevî işareti ile yaşı küçük olmasına rağmen birtakım tecellilere de mazhar olmuştur. Hikmetlerde Arslan Baba'nın Arap asıllı ve ashabın ileri gelenlerinden olduğu, Hz. Peygamber'in takdir ve teveccühüne mazhar olduğu, dört yüz ya da yedi yüz yıl yaşadığı anlatılır. Türkistan'a gelerek Ahmet Yesevî'yi irşat eden, onun terbiyesi ile

²⁴ Erarslan, agm, s. 812.

²⁵ Köprülü, age, s. 163.

²⁶ Ocak, age, s. 36.

meşgul olan Arslan Baba'nın bu vazifesi manevî bir işaret sebebiyledir.²⁷ Divân-ı Hikmet nüshalarında Yesevî'nin, Arslan Baba'nın adını çok sık anması, hikmetlerinin çoğunda Arslan Baba'dan minnetle bahsetmesi, onun düşünce dünyasının teşekkülünde Arslan Baba'nın büyük bir etkisi olduğunu gösteren önemli bir işarettir.²⁸

Arslan Baba kendisine verilen vazifeyi ifâ ettikten sonra ertesi yıl vefat etmiştir. Ahmet Yesevî mânevî bir baba olarak bağlandığı ve her bakımdan etkisi altında kaldığı şeyhini kaybetmekten dolayı derin üzüntü yaşamıştır. Onun ölümü ile ilgili olarak Divân-ı Hikmet'inde:

“Azrâil gelip Arslan Babam'ın canını aldı,

Hûriler gelip ipekten kefen eyledi,

*Yetmiş melek gelip ağlayarak onu cennete götürdüler.”*²⁹ şeklinde bahseder.

1.3.2. Yusuf Hemedânî

Ebu Ya'kub Yûsuf b. Eyyûb b. Yûsuf b. al-Hasan b. Vehre, Hemedan bölgesinde Bûzencird'te, H. 441 (M. 1050) yılında doğmuştur. H. 460/1068 yılından sonra Bağdat'a giderek Şeyh Ebû İshak Şîrâzî'ye intisab etmiştir. Yusuf Hemedânî hadis, fıkıh gibi şer'î ilimler ve özellikle ilm-i nazar'da geniş vukufiyete sahip olmuş aynı zamanda arkadaşlarından daha ileri bir seviyeye giderek hocasının takdirini de kazanmıştır. Hemedânî şer'î ilimlerde ileri seviyeye geldikten sonra sûfiyâne mizacının da etkisi ile ilim yolunu bırakıp riyâzet ve mücâhede yolunu tutmuştur. Bunun üzerine Şeyh Ebû Ali Farmedî'den el almıştır.³⁰

İmam-ı Â'zam Ebû Hanîfe mezhebinde olan Şeyh Hemedânî, hayatının tamamını ilim ve tasavvuf yoluna adanmış, Herât, Semerkand, Merv, Buhârâ gibi İslâm beldelerinde dolaşarak halkı irşad etmek için çabalamıştı. O, İslamiyetin bütün akidelerini te'vilsiz kabul etmiş, Nebevi sünnete, şer'î esaslara ve Hanefî fıkına bağlılık göstermiş, zâhirî ve bâtinî ilimleri tekmiil etmiş ve bu yönüyle Ahmet Yesevî üzerinde büyük tesirler bırakmıştı. Sade bir hayat yaşayan, dünyaya değer vermeyen Hemedânî, irşad haricinde vaktinin çoğunu Kur'ân tilâveti ve riyâzetle geçirmişti. Hz.

²⁷ Erarslan, agm, s. 801.

²⁸ Ocak, age, s. 36.

²⁹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 2, s. 50.

³⁰ Köprülü, age, s. 89.

Hızır ile daima sohbet halinde olan Hemedânî, halka İslâm'ın esaslarını ve şeriatın inceliklerini öğretmiş, müridlerine zühd ve takvayı, nefse hâkim olmayı ve riyazeti tavsiye etmiş, İslam'ın esaslarında te'vili kabul etmemiştir.³¹

Farsça konuşup Türkçe bilmeyen, uzun boylu, kumral sakallı ve zayıflık gibi fiziki özelliklere sahip olan Hemedânî, dünyalık işlere önem vermez, yamalı elbise giyer, daima ihtiyaç sahiplerine yardım eder ve hükümdar veya bir devlet büyüğünün evine gitmezdi. İslam'ı tebliğ etmek için gayri müslimlerin ve putperestlerin evine giderdi. Aynı zamanda Semerkand molları ile de şariat sohbetleri yapardı. Kible ehlinde herhangi bir kimseyi tekfir etmezdi. Müridlerine daima dört halifenin faziletlerinden bahseder, onlara mücâhede ve zühdü tavsiye ederdi. Yusuf Hemedânî zamanında Horasan valiliği yapan Melik Şâh'ın oğlu Sultan Sencer, nebevî sünnete bağlı ve sûfiyane meselelere karşı büyük ilgisi olan bir zattı. Sultan Sencer, şöhreti Horasan bölgesinde yayılan Hemedânî'nin müridlerine bir mektup ve hediyeler göndererek Hemedânî'ye tazimlerini bildirip ondan fatiha niyaz etti. O da sultanın işi için fatiha okudu. Sultan Sencer'in ricası ve müridlerinin talebi üzerine sîretinin yazılmasını kabul eden Yusuf Hemedânî: “Şer'i Nebevî'ye uygun bizde ne gördüyseniz yazınız!” dedi. Bunun üzerine müridler Hemedânî'nin sîretini yazıp Sultan Sencer'e gönderdi. İlerleyen yaşına rağmen evlenmeyen Yusuf Hemedânî yetmiş beş yaşından sonra evlendi. Eşi kendisinden kırk gün önce vefat etti. Rivayete göre Hemedânî, Herat'tan ayrılıp Merv şehrine giderken yolda bu ikisi arasında bulunan Bâmiyin kasabasında vefat etti. Diğer bir rivayete göre ise müridlerinden olan İbnü'n Neccâr, şeyhin mezarını Merv'e nakletti ve kabri buradadır.³²

Önemli ilim merkezlerinden biri olan Bağdat'a da gelerek meşhur Nizamiye Medresesi'nde vaaz ve nasihatlerde bulunan, ilim ve şöhreti geniş kitlelere ulaşan Yusuf Hemedânî, Ahmet Yesevî'nin mürşidi ve hocası olmuştur. Hemedânî, Yesevî'nin kendisine ilim ve zühdüyle rehber edindiği, her yönüyle onun tesiri altında kaldığı

---

³¹ Erarslan, agm, s. 804.

³² Köprülü, age, s.89-93.

önemli bir şahsiyettir. Bununla beraber Hemedânî, kısa zamanda kendisinin teveccühünü kazanan Ahmet Yesevî'yi kendisinden sonra üçüncü halife ilan etmiştir.³³

Ahmet Yesevî, ilmine ve manevi terbiyesine çok büyük katkı sağlayan iki büyük şahsiyetten biri olan Baba Arslan'dan melâmetiliğin esaslarını, Hemedânî'den de ibadet, zikir, takva ve riyazet derslerini almıştır. Yesevî'nin yetişmesinde sadece bu iki kişinin etkisi yoktur. Bu iki isim dışında Yesevî'nin Divân-ı Hikmet'te; Şakîk-i Belhî, Bâyezid-i Bistâmî, Cüneyd-i Bağdadî, Hallâc-ı Mansûr, Ma'rûfî Kerhî gibi büyük mutasavvıflardan da bahsettiği ve onların etkisi altında kaldığı açıkça görülmektedir.³⁴

1.4. ESERLERİ

1.4.1. Divân-ı Hikmet

Hikmet kelimesi ilim, felsefe, veciz söz ve adalet manalarında kullanılan bir kelimedir. Amel ile bilgi bütünleşmesinden ortaya çıkan ve kişinin gücü nisbetinde dış dünyadaki nesnelerin hakikatini aynen bilmesi ve buna göre hareket etmesini anlatan ilme hikmet denir. Söz ve davranışlarda isabetli olmak da hikmet olarak kabul edilir. Tasavvufî şiirlerde Türk tasavvuf geleneğinde hikmet adı verilir. Ahmet Yesevî'nin *Divân-ı Hikmet*'i gibi.³⁵

Hikmet adı verilen tasavvufî şiirlerin Türk tasavvuf geleneğindeki yeri çok mühimdir. Bu doğrultuda Yesevî'nin tasavvufî manzumelerden oluşan önemli ve şöhret bulmuş eserine *Divân-ı Hikmet* adı verilir. Bu eserdeki manzumelerin önemi her birinin bir hikmet içermesinden ileri gelir. Anadolu Türklerinde bu şekildeki tasavvufî manzumelere “ilahi” adı verilirken, Doğu Türklerinde de Ahmet Yesevî'nin ve diğer dervişlerin yazdığı manzum şiirlere çoğunlukla “hikmet” adı verilmektedir. Bu sebeple, Divân-ı Hikmet isminin sadece Ahmet Yesevî'nin şiirlerine özgü bir isim olmadığı, hatta kuvvetle muhtemeldir ki bu adın ona sonradan verildiği söylenebilir.³⁶

³³ Köprülü, age, s. 90.

³⁴ Erarslan, agm, s. 804.

³⁵ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 3. Baskı, Anka Yayınları, Ankara, 2005, s. 157.

³⁶ Köprülü, age, s. 135.

Türk İslam Edebiyatının en önemli eserlerinden sayılan Divân-ı Hikmet'in Ahmet Yesevî'ye aidiyeti konusunda farklı görüşler vardır. Erarslan, Divân-ı Hikmet'te bulunan hikmetlerin hepsinin Yesevî'ye ait olup olmadığı konusunda her zaman net bilgiye ulaşmanın mümkün görünmediğini, ona izafe edilen hikmetlerin bazılarının ondan sonra gelen dervişlerin hikmetleri ile karışmış olabileceğini şu şekilde söyler:

“Divân-ı Hikmet nüshalarının hem içerik yönünden hem de dil yönünden önemli farklılıklar göstermesi, bu nüshaların farklı kişiler tarafından, farklı saha ve zamanlarda meydana getirildiğinin açıkça göstergesidir. Bazısı kaybolmuş veya zaman içerisinde tahrif edilmiş hikmetler bir araya getirilirken, araya aynı ifade ve ruha sahip yeni hikmetler de karışmıştır. Böylece bu hikmetler şifahî edebiyatın bir parçası olmuştur. Divân-ı Hikmet'te bulunan hikmetlerin hangilerinin Yesevî'ye ait olup olmadığını tesbit etmek her zaman mümkün olmamaktadır. Çünkü Yesevî'den sonra yaşamış olan kişilerin zikredilmesi (Nesimî gibi), Yesevî dervişlerinin hikmetleri ile Yesevî'nin hikmetlerinin iç içe geçmiş olduğunu, hatta dervişlerin hikmetlerini saygılarından dolayı Yesevî'ye isnat ettiklerini gösterir. Hikmetlerinde “Defter-i sâni” sözü, Yesevî hikmetlerinin birkaç defter halinde düzenlendiğini, elimizde bulunan hikmet mecmualarının ikinci defteri oluşturduğunu düşündürmektedir.”³⁷

Bununla beraber Kenjetay Divân-ı Hikmet'in tamamen Ahmet Yesevî'ye ait olduğunu savunmakla beraber aynı zamanda Türkistanlılar için de kutsal metin olarak kabul eder. Yesevî yolundan gidenlerin bunu vecd ile okuduklarını ve hikmet geleneğinin de bu anlamda kabul etmek gerektiğini ifade eden Kenjetay, Divân-ı Hikmet'in yazıya geçirilmeden önce hikmetçiler tarafından şifahi olarak aktarıldığını söyler. Kalıplaşmış bir edebi tür olup, mana ve ruh yönünden tamamen Yesevî'ye ait olan Divân-ı Hikmet'ten şüphelenmeyi ve Yesevî'nin kaleminden yazılmadığı şeklindeki alışılmış kanaati ise, kendi Türk milli kültürümüzü tanımamak ve tamamen öz kültürümüze yabancılaşmak olarak görmektedir.³⁸

Yine Cebecioğlu da Kenjetay ile paralel görüşe sahip olup o;

³⁷ Erarslan, agm, s. 814.

³⁸ Kenjetay, age, s. 55-56.

“Elimizde bulunan Yesevî’ye ait Divân’ın günümüze orijinal şekliyle ulaşmadığı ileri sürülse de, hikmetler zamanla kaybolmalar ve eklenmelere maruz kalmış olmakla beraber, kendi içinde rûh ve mânâ itibari ile bir bütünlüğe sahiptir. Bundan dolayı hikmetleri kim yazarsa yazsın, hepsi, Ahmed Yesevî’nin inanç ve kanaatlerini yansıtmaktadır.”³⁹ der.

Necdet Tosun da Yesevî’nin, hikmet adı verilen Türkçe şiirlerini ihtiva eden Divân-ı Hikmet’inden bahsedilirken onun derlenmesi sırasında zamanla değişikliğe uğramış olan yeni hikmetler eklenerek ana metnin kısmen de olsa aslından uzaklaşmış olduğu görüşünü savunanlar olmakla beraber aynı zamanda Yesevî’nin bütün hikmetlerinin Kur’an ve sünnet merkezli bir inanç ve düşünce sistemi ile tarikatın incelikleri ve esaslarını barındırdığını, hikmetlerinin Türk düşünce birliğinin teşekkül etmesinde çok önemli olduğunun da ifade edildiğini söyler.⁴⁰

Özetle zamanla hikmetlere eklemeler yapılsa da hikmetlerin özü, manası ve ruhu itibariyle Ahmet Yesevî’ye ait olduğu genel kabuldür. Divân-ı Hikmet’e besmele ile başlayan Yesevî’nin de şiirleri için bizzat “hikmet” kelimesini kullandığını görmekteyiz: “Bismillah deyip beyân ederek hikmet söyleyip/ Taleb edenlere inci cevher saçtım ben işte”.⁴¹ Ahmet Yesevî’nin Türkçe şiirlerinden oluşan Divân-ı Hikmet’in temel konuları ise; Allah ve peygamber sevgisi, inanç esasları ile ilgili konular, güzel ahlak, ibadetlerin önemi, dünya hayatının fâniliği, sahte ve samimiyetten uzak din adamlarına eleştiri ve zikrin önemidir.⁴²

1.4.2. Fakr-nâme

Yesevî’ye nisbet edilen bir diğer eser ise Türkçe mensur bir eser olan *Fakr-nâme*’dir. Bu eser tek başına bir eserden ziyade daha çok Divân-ı Hikmet’in mensur bir mukaddimesi vasfındadır. Tasavvufî ıstılahta fakr kavramı, zahiri olarak yoksul bir ömür sürmeyi ifade etmekle beraber kişinin fenafillah’a ulaşmak için yapması gereken birtakım mücahadelere ve geçeceği makamları da ifade eder. Bu geçilmesi gereken

³⁹ Cebecioğlu, agm, s. 94.

⁴⁰ Tosun, “Hoca Ahmet Yesevî”, *Divân-ı Hikmet*, s. 18.

⁴¹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 1, s. 44.

⁴² Necdet Tosun, “Yesevilik Araştırmaları İçin Bazı Mühim Kaynaklar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 15, Sayı 30, (2017), s. 84.

makamları anlatan eserlere Fakr-nâme denir. Ahmet Yesevî'nin de Divân-ı Hikmet'inin mukaddimesinde böyle bir Fakr-nâme mevcuttur.⁴³ Bu eser Kemal Erarslan tarafından düzenlenip yayınlanmıştır.

Fakr, sülûk âdabını ve bu yola talib olan kişinin aşması gereken mertebeleri anlatan bu risâlede şerîat, tarikat, mârifet ve hakikatin her birinde onar tane makam olmak üzere toplamda kırk makam olduğundan bahsedilir. Ayrıca bu eserde yine fakrın aşması gereken mertebe ve nurlarda teker teker zikredilmiştir.⁴⁴

1.4.3. Risâle Der Âdâb-ı Tarikat

Ahmet Yesevî'ye nisbet edilen eserlerden biride bu risaledir. Bu risale tarikatın adablarını anlatmakla beraber aynı zamanda Allah aşkı, geçilmesi gereken makamlar, mürid ve mürşid ilişkisi ve marifetullah gibi konularıda içine almaktadır. Eser Farsça yazılmış olup üç tane el yazma nüshası bulunmaktadır. Genel olarak tasavvuf konularından bahsedilen bu eserde ayet ve hadisler de kullanılmıştır.⁴⁵

1.4.4. Risâle Der Makâmât-ı Erbain

Ahmet Yesevî'nin tasavvuf ile ilgili olan bir diğer eseri ise *Risale der makâmâtı erbain* isimli Farsça yazılmış risalesidir. Kırk makamdan bahsedilen eserde her biri onar tane makam ve kurallar olmak üzere dört tane aşılması gereken kapı vardır. Bunlar; şeriat, tarikat, marifet ve hakikattir.⁴⁶

⁴³ Abdurrahman Güzel, "Ahmed Yesevi'nin Fakr-name'si ile Hacı Bektaş Veli'nin Makalat'ı Arasındaki Benzerlikler", *Milletlerarası Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, (26-27 Eylül 1991, Ankara), 1992, s. 33-43.

⁴⁴ Erarslan, agm, s. 816.

⁴⁵ Tosun, "Hoca Ahmet Yesevî", *Divân-ı Hikmet*, s. 19.

⁴⁶ Tosun, "Hoca Ahmet Yesevî", *Divân-ı Hikmet*, s. 19.

BÖLÜM 1

1. ANADOLU'DA TÜRK İSLAM İNANCININ VE MEDENİYETİNİN İNŞÂSINDA AHMET YESEVÎ VE HALİFELERİNİN ROLÜ

1.1. AHMET YESEVÎ'NİN TÜRK TARİHİNDEKİ YERİ, ÖNEMİ, TÜRK DİL VE KÜLTÜRÜNE ETKİSİ

1.1.1. Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi

Bu bölümde Türk ve İslam medeniyetini meczeden, önemli fikir, şair ve mutasavvıf şahsiyetlerin başında gelen Pir-i Türkistan Ahmet Yesevî'nin Türk dünyasına olan etkisini ve bu etki ile beraber Ehli Sünnet inancının Türkler arasında nasıl sistematik olarak yayıldığını ele alacağız. Anadolu'nun Türk kimliği kazanmasında ve İslamlaşmasında çok büyük etkileri olan Yesevî'nin aynı zamanda Türk dilinin yayılması ve gelişmesinde de önemli katkıları olmuştur. Arapça ve Farsça'ya vûkufiyeti olmasına rağmen Ahmet Yesevî, İslamiyeti Türk topluluklarına sade bir Türkçe ile ve ana merkeze Kur'an ve sünneti alarak anlatmıştır.⁴⁷

Ahmet Yesevî' nin önemi sadece ortaya koyduğu eserler veya hikmetli sözlerinden değil daha çok Türk dünyasına olan katkılarından ileri gelmektedir. Milli şuur ve bilinçle hareket eden Ahmet Yesevî, Türkler arasında ilk tasavvuf geleneğini de meydana getirmiştir. Ondan önce Türkler arasında tasavvufla ilgilenen şahsiyetler olmakla beraber bunlar daha çok acem kültürünün etkisinde kalmışlar ve zamanla unutulmuşlardır. Bu şahsiyetlerin etkisi de kendilerinden sonra gelecek kitleyi etkileyecek kadar tesirli olmamıştır. Ama Ahmet Yesevî gibi güçlü bir kişilik, etkisi hala günümüze kadar devam etmekte olan tasavvuf geleneğinin Türkler arasında oluşmasına vesile olmuştur. Bu yönüyle “Yesevîyye” adı verilen bu tarikat Türkler arasında oluşturulan ilk tarikat olma özelliği taşımaktadır. Kur'an ve sünnet merkezli Ehl-i Sünnet akidesini barındıran Yesevîlik, Ahmet Yesevî'nin eğitimini tamamlamış

---

⁴⁷ Erarslan, agm, s. 812.

dervişleri vasıtasıyla çeşitli bölgelere yayılmıştır. Bu bölgelerden biri de XIII. Yüzyıldan itibaren Moğol istilasını sebebiyle birçok Türk ve Yesevî dervişlerinin geldiği Anadolu toprakları olmuştur.⁴⁸

Ehl-i Sünnet inancını Türkler arasında yaymak ve yerleştirmek gibi bir amacı olan Ahmet Yesevî bunu başarmış, kendi dönemi ve sonrası için İslam dinini Türklerle sevdirmiştir. Aynı zamanda Yesevî öğretisini halifeleri vasıtasıyla geniş coğrafyalara yaymıştır. Böylece daha öncesinde gök tanrı, tabiat varlıklarına inanma gibi eski Türk inançlarına sahip olan Türklerin inancı şekil değiştirmiştir. Bundan sonra Türkler Ehl-i Sünnet çizgisinde yaşamaya başlamış ve eski geleneklerinin merkezine tevhid inancını almıştır. Yani Ahmet Yesevî, Arap ve Fars merkezli bir İslam kültürü yerine milli merkezli bir Türk İslam kültürü oluşturmuştur. Bu yönüyle Türkleri milli kimlik altında toplamayı başaran önemli bir kişi olarak tarihe geçmiştir.⁴⁹

1.1.2. Türk Dil ve Kültürüne Etkisi

Ahmet Yesevî, Türkleri milli ve manevi bayrak altında toplarken en önemli iletişim unsurlardan biri olan dili de Türkçe olarak kullanmıştır. Ahmet Yesevî'nin yaşadığı dönem, Türkistan topraklarında Karahanlı devletinin hüküm sürdüğü bir dönemdir. Bu dönemde Farsça, Arapça ve Çince yaygın olmakla beraber Karahanlılar devletin resmi dilini Türkçe olarak kabul etmiştir. Bunun etkisiyle bu dönemde Divân-ı Lügati't Türk, Kutadgu Bilig, Atabet'ül Hakayık, Divân-ı Hikmet gibi Türk tarihine geçmiş önemli Türkçe eserler meydana gelmiştir. Bu eserler arasında Yesevî'nin Divân-ı Hikmet'inin Türkler arasında İslamiyetin benimsenmesinde büyük bir etkisi vardır.⁵⁰ Yesevî hikmetlerini söylerken Türkçe kullanmanın daha uygun olacağını şu sözleriyle dile getirmiştir:

Hoş görmemekte âlimler sizin dediğiniz Türkçe'yi,

Âriflerden işitsen açar gönül ülkesini,

Ayet hadis anlamı Türkçe olsa uygundur,

⁴⁸ Davron Kochkarov, "Orta Asya'da Dini Düşüncenin Gelişiminde Ahmet Yesevî Ve Yesevîliğin Rolü", *Toplum Bilimleri Dergisi*, C. 10, S. 19, (Ocak-Haziran 2016), s. 271-280.

⁴⁹ Bauyrzhan Saifunov, *Türkistan'da Ehl-i Sünnet Anlayışının Gelişimi ve Ahmet Yesevî'nin Rolü*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri, Ocak 2022, s. 155.

⁵⁰ Saifunov, agt, s. 153-154.

*Manasına yetenler yere koyar brkn,*⁵¹

Diğer bir hikmetinde ise:

Miskn, zayıf Hoca Ahmed yedi ceddine rahmet,

*Farsça dilini bilerek güzel söylemekte Türkçe 'yi...'*⁵² der.

Ahmet Yesevî'nin hikmetlerini anlatırken Türkçeyi kullanması Türk dilinin gelişmesine çok büyük katkı sağlamıştır. Dönemin yaygın dilinin Arapça ve Farsça olmasına ve Ahmet Yesevî'nin bu dillere iyi bir şekilde vakıf olmasına rağmen Türk dilini kullanmayı tercih etmesi Ahmet Yesevî'nin milli kimlik oluşturma gayesinin bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür.

1.2. AHMET YESEVÎ' NİN HALFELELER

Ahmet Yesevî'nin halifelerinden ilki şeyhi Arslan Baba'nın oğlu Mansûr Ata olup ondan sonra yerine oğlu Abd'l Melik Ata geçmiştir. Abd'l Melik Ata'dan sonrada yerine oğlu Tac Hoca geçmiştir. Tac Hoca aynı zamanda Zengin Ata'nın babasıdır. İkinci halife ise Harezml Said Ata'dır. Hakkında fazla bilgiye rastlanmayan Said Ata 1218-19 yılında vefat etmiştir. Yesevî'nin üçüncü halifesi ise şöhreti yaygın olan Süleyman Hâkim Ata olup hakkında Hâkim Ata menkıbesi adlı bir kitap vardır. Ona Hakm lakabını Hızır aleyhisselamın verdiği menkıbelerde geçmektedir. Yine Yesevî'nin bir başka tanınmış halifelerinden biri de Muhammed Danişmend'dir.⁵³

Ahmet Yesevî'nin halifelerinden olduğu söylenen isimlerden biri de Anadolu erenlerinin başında gelen Hacı Bektaşî Velî'dir. Bu iki ismin esasında ağdaş olmadıkları kaynaklarda mevcuttur. Ancak Hacı Bektaşî Velî'nin hocası Lokman-ı Parende Ahmet Yesevî'nin halifesidir. Dolayısıyla Hacı Bektaşî Velî'nin, hocası vasıtasıyla Ahmet Yesevî'den feyz aldığı sylenabilir. Zaten bu konuda hemen hemen bütün kaynaklar ittifak halindedirler. Yine Ahmet Yesevî'nin Anadolu'ya irşat vazifesi için gönderdiği isimlerden biride Emir in Osman diğer adı ile Emirci Sultan'dır. Anadolu'da Keçikıran adında bir köye yerleşen Emirci, burada halkın doğru yolu bulmasına vesile olmuştur. Yunus Emre'nin şeyhi Tapduk Emre'nin de Yesevî şeyhi

⁵¹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 70, s. 169.

⁵² Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 71, s. 170.

⁵³ Köprülü, age, s. 107.

olduğu ve dolaylı olarak da bu tesirin Yunus Emre'nin eserlerine yansıdığı kaynaklarda geçmektedir.⁵⁴

Ahmet Yesevî'nin manevi nüfuzu uzun süre Anadolu'da hâkim olmuştur. Ahmet Yesevî'den sonra da ona intisap etmiş halifeleri Anadolu'ya gelmeye devam etmiştir. Kendisinin de Ahmet Yesevî'nin soyundan geldiğini Seyahatnamesi'nde ifade eden ünlü seyyah Evliya Çelebi, Anadolu'da Ahmet Yesevî'ye mensup olan halifelerin türbelerini ziyaret etmiş ve bunları eserinde anlatmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Niyazabad'da Afşar Baba, Bursa'da Geyikli Baba, Adatepe'de Kıdemli Baba Sultan, Merzifon'da Pîr Dede, Tokat'ta Gajgaj Dede ve Zile'de Şeyh Nusret'tir.⁵⁵

1.3. AHMET YESEVÎ'NİN DİNİ ANLAYIŞININ TEŞEKKÜLÜNDE MÂTÜRÎDÎ VE HANEFÎ ÖĞRETİLERİNİN ETKİSİ

1.3.1. Ehl-i Sünnet İtikadının Orta Asya'da Gelişimi

Maveraünnehir bölgesinde ortaya çıkan İslamlaşma harekâtı, Mâtürîdî ve Ahmet Yesevî gibi âlimler vasıtasıyla Kafkasyada'dan Orta Asya oradan da Anadolu topraklarına kadar uzanmıştır. İslamiyetin dokuzuncu ve onuncu asır itibarı ile Orta Asya'da hızla yayılmasında ve Türklerin kitleler halinde Müslüman olmasında İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin ve İmam Mâtürîdî'nin itikadi anlayışının ve muamelatının Türk örf, adet ve düşüncelerine uygun olması etkili olmuştur.⁵⁶

Ehl-i Sünnet anlayışının kurucusu kabul edilen Ebû Hanîfe (80-150/699-767), kendi fikirlerine ve geleneğine dayanan aynı zamanda bu coğrafyada yaşamış İmam Mâtürîdî'nin (238-333/852-944) kurmuş olduğu Mâtürîdilik inancının temelini atmıştır. Mâtürîdiliğin itikadi kökleri Hanefîliğe dayanmaktadır. Ahmet Yesevî'nin doğduğu Türkistan başta olmak üzere dönemin ilim merkezlerinin başında gelen Buhara, Semerkant gibi önemli şehirleri içine alan Maveraünnehir bölgesi, Hanefîliğin bütünüyle benimsendiği bir bölge olması ve Mâtürîdiliğin oluşmasına zemin

⁵⁴ Ali Aktan, "Kühû'l- Ahbar'a Göre Hoca Ahmet Yesevî ve Anadolu'daki Halifeleri", *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, (haz. Abdülkadir Yuvalı- Mustafa Argunşah- Ali Aktan), 26-29 Mayıs 1993, Kayseri, s. 14-15.

⁵⁵ Köprülü, age, s. 73-75.

⁵⁶ Ömer Özgül, "İmam Mâtürîdî'nin Anadolu Tasavvuf Kültürü Üzerine Etkisi", *Diyanet İlmî Dergisi*, Cilt: 55, Sayı: 3, Temmuz-Ağustos- Eylül 2019, s. 893-907.

hazırlaması sebebiyle büyük önem arz etmektedir. Irak bölgesinde ortaya çıkan Hanefiliğin Türk coğrafyaları olan Horasan ve Maverâünnehir bölgelerinde yayılmasındaki en büyük etken ise Ebû Hanîfe'nin talebeleri ve Hanefî fakihleridir. Bunlar sayesinde bu topraklarda İslam itikadı, Ehl-i Sünnet doğrultusunda şekillenmiştir. Hanefî fakihlerinin Abbasi Devleti'nin uygulamış olduğu Mû'tezile inanç esaslarının kabul edilmesi esasına dayanan 'mihne' hareketinden dolayı bu bölgelere gelmeleri burada Hanefî düşüncenin yayılmasına sebep olmuştur. Hanefilik sistematik anlamda bir kelâm mezhebi sayılmasa da Mâtürîdîliğin dayandığı usûl ve üslupların bu bölgelerde uzun süredir okutulan ve Ebû Hanîfe'ye nispet edilen risalelerde kelâmî yönün baskın olduğu görülmektedir.⁵⁷

1.3.2. Mâtürîdîliğin Yesevîye Üzerindeki Yansımaları

Hoca Ahmet Yesevî Hanefilik- Mâtürîdîlik çizgisinde yetişmiş önemli bir mutasavvıf olarak Türk tarihinde derin izler bırakmış bir kişidir. Yöntemleri ve sahaları farklı olmakla beraber Yesevîlik, Mâtürîdî geleneği üzerine inşa edilmiştir. İmam Mâtürîdî, Kur'an ve sahih sünnet merkezli aklı ve nakli esas alarak oluşturduğu düşünce sistemi ile mensubu olduğu Hanefilik geleneğini devam ettirmiştir. Mâtürîdî'den tevarüs eden bu geleneği Ahmet Yesevî devralmış ve aynı temel üzerine ahlaki öğretilerini tasavvuf kimliği altında oluşturmuştur.⁵⁸

İmam Mâtürîdî'nin özgür düşünceye büyük önem vermesi aynı zamanda din ve felsefe alanında yetkin bir âlim olması ve meydana getirdiği inanç sistemi, onun Orta Asya'daki Müslüman Türk toplumunun fikir dünyasının oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca Hanefiliğin bu bölgede yayılmasında önemli katkıları olmuştur. Bunun neticesi olarak İmam Mâtürîdî Maverâünnehir bölgesi ve Türkistan'da yetişmiş olan Ahmet Yesevî ve hocası Hemedanî'nin itikadi görüşlerinin şekillenmesinde etkin bir isim olmuştur.⁵⁹ Yusuf Hemedanî'nin Hanefî-Mâtürîdî geleneğine sıkıca bağlı bir âlim olduğu bilinmektedir. Ahmet Yesevî'nin hikmetlerinde geçen itikadi konular ise bu geleneğin ilkeleri ile örtüşmektedir.

⁵⁷ Cağfer Karadağ, "Semerkand Hanefî Kelâm Okulu Mâtürîdîlik Oluşum Zemini ve Gelişim Süreci", *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi*, (2006), Cilt: 6, s. 57-100.

⁵⁸ Sıddık Korkmaz, "Mâtürîdî Öğretinin Yesevî Sufiliğindeki Yansımaları", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*, (Kış 2017), Sayı: 84, s. 47-60.

⁵⁹ Ömer Özgül, agm, s. 893-907.

Orta Asya’da Hanefî ve Mâtürîdî ekolü fıkıh ve inanç konularında etkili olmuştur. Yani Müslüman Türkler fikhî meseleleri Hanefîlik’ten, inançla ilgili meseleleri ise Mâtürîdîlik’ten öğrenmişlerdir. Yesevîlik her ne kadar bunlardan sonra ortaya çıksa da Müslüman Türkler, Hanefîlik ve Mâtürîdîliğin esaslarını Yesevîlik vasıtasıyla öğrenmişlerdir. Maverâünnehir bölgesinin tamamında Mâtürîdîlik hâkim olduğu için Yesevî’nin yaşadığı bu bölgeye “Hanefiyyü’l Mezhep Matürîdiyyü’l İtikad” denmiştir.⁶⁰

Sonuç olarak Ahmet Yesevî’nin yetişmiş olduğu bu topraklarda sünniligi esas alan Hanefî-Mâtürîdî geleneği hâkim olmuş ve tedrisat bu çizgide devam etmiştir. Ahmet Yesevî de hocası gibi bu mirası devralan, hikmetlerine de bu geleneği yansıtan bir âlim olmuştur. Böylece bu gelenek üzerine inşa edilen Yesevîlik, aynı zamanda bu geleneğin öğretilerinin Türkler arasında yerleşmesinde köprü vazifesi yapmıştır.

1.4. YESEVÎLİK VE GÜNÜMÜZDEKİ ETKİLERİ

Ahmet Yesevî’nin kurduğu ve kendi adına nispetle Yesevîlik olarak anılan Yesevîlik ya da Yesevîye tarikatı Orta Asya’dan geniş coğrafyalara yayılmış bir tarikattır. Bu tarikatın dayandığı üç ana unsur bulunmaktadır. Bunlar; şeriat, tasavvuf ve Horasan melâmiliğidir. Yesevîye tarikatının usûl, âdâb ve erkânına dair bilgiler, Ahmet Yesevî’nin hikmetlerine, Ahmet Yesevî’ye nispet edilen ve tasavvufla ilgili bilgileri ihtiva eden Fakr-name adlı eserine ve bir Yesevî dervişi olan Hazînî’nin *Cevâhiru’l Ebrar min Emvâci’l Bihâr* isimli eserine dayanmaktadır.⁶¹

Türk tasavvuf geleneğinin öncüsü kabul edilen Ahmet Yesevî, şeriata ve nebevî sünnete sıkı sıkıya bağlı olmuştur. Bu yüzden Yesevî’liğin esasını nebevî sünnet ve şeriat oluşturmıştır. Bu tarikat, Ehl-i Sünnet inancını ve Türk kültürünü bir araya getirip milli bir kimliğe bürünmüştür. Türkler arasında kurulan ilk tarikat Yesevîye tarikatı olarak kabul edilir. Her yönüyle Türk kültürünü yansıtan Yesevîye, sülûk

⁶⁰ Ömer Özgül, agm, s. 893-907.

⁶¹ Erarslan, agm, s. 817.

metodu olarak cehri zikir yani açık zikir kullanmıştır. Yesevîlik, başta Nakşibendilik ve Bektaşilik olmak üzere pek çok tasavvuf ekolünü de etkilemiştir.⁶²

Bir ruh terbiyecisi ve eğiticisi olan Yesevî, tasavvuf düşüncesinin merkezine ahlak prensibini almıştır. Yesevî'ye göre; ahlaki kötülüğü simgeleyen nefsin tezkiyesi gerekir. Bunun için Yesevî ahlaki yaşantısı ve hikmetleriyle Türk dünyasını derinden etkilemiştir. Ayrıca Türk ahlakını İslam ruhu ile bir araya getirerek etkisi günümüze kadar süregelen bir Türk İslam medeniyeti meydana getirmiştir. Yesevîyye tarikatının dilinin Türkçe olması Türk dünyasında etkisinin büyük olmasına sebep olmuştur. Yesevîliğin tesiri altında kalan bölgelerin başında; Kıpçak Türklerinin yaşadığı yerler, Türkmen, Azeri, Anadolu sahası, Hindistan ve Afganistan gelmektedir. Bugün bile bu bölgelerde Yesevîliğe müntesip insanlar vardır. Orta Asya'da, Kazak bozkırlarında hala Ahmet Yesevî'nin etkisi ve önemi ilk günkü gibi olup ondan sonra gelen hiçbir tarikat onun yerini tutamamıştır. Anadolu'da Yunus Emre'nin de yetişeceği manevi ortamı hazırlayan Ahmet Yesevî, horasan erenlerinin de manevi atası kabul edilmiştir.⁶³

Sonuç olarak Ahmet Yesevî, Ehl-i Sünnet itikadı çerçevesinde oluşturduğu dini inancı ve kültürü ile Türklerin müslüman ve milli kimliklerinin korunmasında önemli rol oynamış bir şahsiyettir. Orta Asya'dan Balkanlara kadar nüfuz etmiş etkisinden dolayı bugün bile Pir-i Türkistan veya Hacı-i Türkistan olarak anılmaktadır. İslam dinini, Türk boylarına Kur'an ve nebevî sünnet ışığında hikmetleri vasıtasıyla sade bir dille ve Türk dili ile anlatmıştır. İslam dininin hoşgörü ve kardeşlik dini olduğunu hikmet adı verilen şiirleri ile Türk boylarına anlatmış ve onları manevi bayrak altında birleştirmiştir. Ahmet Yesevî'nin ocağında yetişmiş ve ondan eğitim almış halifeleri vasıtası ile Türk kültürü Anadolu'ya gelmiş ve burada yayılarak günümüze kadar ulaşmıştır. Gönüllülerin fethi için gönderdiği halifeleri Anadolu'nun İslamlaşmasında büyük vazife icra etmekle kalmamış aynı zamanda Türk İslam kültürünü de Anadolu'da yaymışlardır. Dolayısıyla Yesevî'nin Anadolu'da Türk İslam medeniyetinin ihyası ve inşasındaki katkıları çok büyük olmuştur. Bugün Yunus Emre, Hacı Bektaşî Velî ve Mevlana gibi fikirleri ile geniş kitleleri etkileyen bu Anadolu erenlerinin fikir dünyalarının teşekkülünde Ahmet Yesevî'nin temel öğretilerinin olduğu genel kabuldür.

⁶² Kochkarov, agm, s. 276-277.

⁶³ Kenjetay, agm, s. 67-68.

BÖLÜM 2

2. AHMET YESEVÎ'NİN DİVÂN-I HİKMET'İNDE GEÇEN İTİKADÎ KONULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. İLAHİYYÂT

2.1.1. İman

İman kelimesi emn (emân) kökünden gelmekte olup kişinin güven duygusu ile inanması ve tasdik etmesidir. İmanın dini terim olarak tanımı ise peygamberleri Allah'tan din adına aldıkları ve tebliğ ettikleri kesinlik kazanan konularda tasdik etmek ve onlara inanmaktır. Bu inanca sahip insanlara mü'min denir. Kalbî bir fiil olan iman Kur'an'da amel ile birlikte cennete girilebileceğinin bildirilmesi iman ile Allah'ın emirleri arasında sıkı bir ilişki olduğunu ortaya koyar. Kelâm ilminde iman konusu “esasları, artıp eksilmesi, amel ile ilişkisi, iman eden kişinin vasıfları, alametleri” gibi açılardan ele alınır.⁶⁴

Dinin merkezinde imanın bulunmasından dolayı Kelâm ilminde en çok üzerinde durulan konu iman konusu olmuştur. İmanın mahiyeti konusunda İslam âlimleri arasında farklı görüşler ortaya konmuştur. Bazı mezhepler imanı kalbin tasdiki olarak görürken bazıları ise iman marifetten ibaret olduğunu savunmuşlardır. Yine mezheplerden bazıları ameli imana dahil ederken bazıları ameli imandan ayrı değerlendirmiştir. Bu çerçevede tartışılan konulardan bazıları da iman artması veya eksilmesi, iman ile islamın aynı kavramlar olup olmadığı ve “inşallah mü'minim” demenin caizliği konusu olmuştur. Bununla beraber iman esasları Kelâm literatüründe “Usûl-i selâse diye adlandırılan Allah'a, peygamberlerine ve ahiret gününe iman etme” şeklinde üç esasta özetlenmiştir. Bundan sonra Allah'a ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine iman etme şeklinde iki, daha sonra da sadece Allah'a iman etme (aslî'l-usûl) olarak tek bir esasta özetlenmiştir. Kur'an ve hadislerde bildirilen iman

⁶⁴ Bekir Topaloğlu- İlyas Çelebi, *Kelâm Terimler Sözlüğü*, s. 155.

esasları sadece altı tane olmayıp dinin kesin olarak ortaya koyduğu bütün hükümlere iman etmek farzdır ve mü'min olmanın şartıdır.⁶⁵

2.1.1.1. Divân-ı Hikmet'te İman

Ahmet Yesevî hikmetlerinde iman konusuna sıkça değinir. Yesevî, imanın Allah'ın insana verdiği büyük bir nimet ve armağan olduğunu Divân-ı Hikmet'inde şu şekilde dile getirir:

İmân armağan eyler Allah'ım, tâc ve devlet;

*Âşık gönlünü safâ eyleyip yürür olur.*⁶⁶

Yesevî, imanın tâc ve devlet gibi Yaratan'ın kuluna verdiği büyük bir armağan olduğunu başka hikmetlerinde de söylemiştir. Aynı zamanda iman nimetini mucize gibi olağanüstü gören Ahmet Yesevî şöyle der:

*Sübân Melik'im ona kılmaz imân armağan*⁶⁷

*Hoş mucize verdi imân armağını*⁶⁸

İman-amel ilişkisini Ahmet Yesevî şiirlerinde Kelâmî bir problem olarak ele almamakla beraber mensubu olduğu Hanefî geleneğinin etkisi ile de günahkâr olan kulun günahına tövbe edip tekrar Rabbine yönelmesi gerektiğini düşünür. Yani ona göre günahkâr bir kulun yapması gereken şey Rabbine sığınmaktır.⁶⁹

Kırk beşimde Sen'den hâcet dileyip geldim;

Tevbe eyledim her iş yaptım hata eyledim,

Yâ İlâh'im, rahmetini ulu bildim;

*Zâtı ulu Rabbim, sığınıp geldim sana.*⁷⁰

Yesevî günahlara tövbe etmeyi insanlığın ilk atası Hz. Âdem'i örnek vererek bize açıklamaktadır. Günahkâr kulun da Hz. Âdem gibi tövbe edebilme erdemini; “Ey

⁶⁵ Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, 2000, İstanbul, s. 212-213.

⁶⁶ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 99, s. 216.

⁶⁷ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 85, s. 193.

⁶⁸ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 50, s. 139.

⁶⁹ Sıddık Korkmaz, “Ebû Hanîfe Öğretisinin Yesevî Sufiliğine Yansımaları”, *I.Uluslararası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, 28-30 Nisan 2016, Ankara, s. 721.

⁷⁰ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 6, s. 59.

âsiler tevbe eyleyin Hakk işitsin, Feryâdınızdan yer ve gökler feryâd eylesin”⁷¹ sözleri ile dile getirir. Yine Yesevî günahkâr kulun tövbe etmesini Hz. Âdem’in sünneti olarak görmektedir.⁷² O şöyle der:

*Âdem Sâfi sünnetlerini dile alsam,
“Yâ Rabbena zalemna” deyip feryad etsem,
Kırlarda gözyaşımı akıtsam,*⁷³

Faziletleri bakımından olmasa da iman açısından bütün müslümanları eşit görmek gerekir anlayışının devamı olarak Yesevî, “Kim “Allah” diye söylese bin dönüp pervanesi ol”⁷⁴ der. Ayrıca iman üzere ölen bir kulun ahiret hayatından ümitli olduğunu söyleyen Yesevî bu düşüncesini Divân-ı Hikmet’inde şu şekilde ifade eder:⁷⁵

*Dirlikte din nevbetini iyi vur,
Ahiretin gereğini burada hazırla
Kul Hoca Ahmed iman üzere tayib ol,
İman ile varan kullar ölmez imiş.*⁷⁶

Bütün yaratılmışlara iman penceresinden bakan Hoca Ahmet imanı bütün güzel fiillerin merkezine oturtur. Tassavvufî öğretinin temel taşlarını oluşturan ve imanının tezahürü kabul edilen ahlak konusu Yesevî’nin de hikmetlerinde üzerinde durduğu temel konulardan biridir. Yesevî, kulun iman, ibadet ve ahlak ile dünya ve ahiretini cennete çevirmesi gerektiğini söyler. Ahlak ve hikmet merkezli bir din anlayışına sahip olan Yesevî ahlakı imanının dışı yansıması olarak görür. Şöyle ki:

*Ulu küçük yaranlardan edeb gitti,
Kız ve zayıf gençlerden hayâ gitti,
“Hayâ imandandır” diye Rasûl dedi,
Hayasız kavim acaipler oldu dostlar.*⁷⁷

⁷¹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 63, s. 161.

⁷² Osman Oral, “Ahmet Yesevî’nin Şiirlerinde İmân Esasları”, *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 4 Sayı: 13, Eylül 2017, s. 207.

⁷³ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 63, s. 160.

⁷⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 115, s. 242.

⁷⁵ Sıddık Korkmaz, agm, s. 722.

⁷⁶ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 114, s. 407.

İman-İslâm ilişkisi bağlamında Yesevî'nin iman ve İslâm kavramlarını eş anlamlı kullandığını hikmetlerinde görmek mümkündür.⁷⁸

Dünya ehlinin ahiretten korkusu yok;

*Rûhu تنها, İmân-İslâm yoldaşı yok;*⁷⁹

Âdemoğlu birbirini tutup yer,

*Dünya için İmân-İslâm dinini satar,*⁸⁰

Aynı zamanda imanı kalbin tasdiki olarak gördüğünü anladığımız Yesevî sadece dili ile iman etmiş gibi görünen ama kalben tasdik etmeyen münafıkların cehennemde yanacaklarını şu şekilde ifade eder:

Münâfıklar cehennem içinde tutuşup yanınca,

İman eden Hâlis olup yanıp çıkınca,

İmânsızlar önce sonra tutuşup yanınca,

*Allahımdan imân dileyip yürüdüm ben işte.*⁸¹

Netice itibari ile Yesevî imanı yaratıcının kuluna bahsettiği büyük bir nimet olarak görür. Ona göre iman nimeti öyle bir nimettir ki adeta mucize gibidir. Kelâmi açıdan ele alınan iman-amel ilişkisi Ahmet Yesevî'de günahkâr kulun Allah'a günahlarından dolayı iltica etmesi şeklinde kendini gösterir. Buna göre günahkâr kulun günahına pişman olup Allah'tan bağışlanma dilemesi gerekir. Aynı şekilde Yesevî iman konusunda bütün inananların eşit olduğunu söyler. Yine Kelâmi konulardan olan iman-islâm ilişkisi, imanın mahiyeti veya iman-ahlak ilişkisi gibi konuları Yesevî'nin hikmetlerinde bulmak mümkündür.

⁷⁷ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 86, s. 194.

⁷⁸ Hasan Onat, "Ahmet Yesevî'nin Din Anlayışı ve Bektaşilikteki Bazı Yansımaları", *İkinci Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*, (Ed. Filiz Kılıç- Tuncay Bülbül), Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Araştırma Merkezi Yayınları, 17-18-19 Ekim 2007, Ankara, s. 220.

⁷⁹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 100, s. 218.

⁸⁰ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 49, s. 137.

⁸¹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 15, s. 83.

2.1.1.2. Divân-ı Hikmet'te İman Konusunun İtikadî Açıdan Değerlendirilmesi

Kelâm ilminde iman konusu değişik açılardan ele alınmıştır. Birçok fırka onun farklı tanımlarını yapmıştır. Ehl-i Sünnet âlimleri iman tasdikle, Mürcie ve Kerrâmiyye gibi fırkalar ise ikrarla, Neccâriyye ve Cehmiyye fırkaları da marifetle, olduğu görüşünü benimsemişlerdir.⁸² Ehl-i Sünnet âlimleri imanı kalbin tasdiği şeklinde tanımlamıştır. Dil ile ikrara ise İslâm hükümlerinin uygulanabilmesi için ihtiyaç duyulur derler.⁸³ Mürcie ve Kerrâmiyye'ye göre ise iman, kalbin tasdiki değil dilin ikrarından ibarettir. Kerrâmiyye, iman sadece dil ile tasdik olduğunu kabul eder onun dışında kalp ile bilmenin yahut başka herhangi bir şeyin iman olduğunu kabul etmezler. Cehmiyye ise imanı kalbin bilgisi olarak görür. Onlara göre iman, Allah'ı, peygamberlerini ve Allah tarafından gönderilen her şeyi bilmek yani marifettir. Onlar bilgi dışında kalan, gerek dil ile ikrar, gerekse kalp ile tasdik gibi hususları, Allah'ı ve peygamberini sevmeyi ve onlara saygı göstermeyi, amel etmeyi iman olarak kabul etmezler.⁸⁴ Râfizîler'in çoğunluğu da iman tanımını konusunda Cehmiyye ile aynı görüştedirler.⁸⁵ Yani birinci grup imanı dilin ikrarı olarak görürken diğeri bilgi olarak görmektedir. Ahmet Yesevî'nin de hikmetlerinden imanı tasdik olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Bu anlamda Yesevî'nin Ehl-i Sünnet'in iman tanımını ile aynı düşünceye sahip olduğu görülmektedir.

İman ve İslâm kavramının aynı manaya geldiğini söyleyen mezhepler Mâtürîdîlik, Mu'tezile ve Mürcie'dir. İmam Mâtürîdî iman ve İslâm'ın hedeflenen amaç açısından din örfünde aynı olmakla beraber dil yönünden farklılık arz ettiğini söyler. İmanın dini açıdan kastedilen nihai anlamı; nassların ve aklın Tevhid prensibinin doğruluğuna tanıklık etmesidir. İslâm da kişinin herşeyi ile kulluk statüsü içinde Allah'a teslim olması ve O'na şirk koşmamasıdır. Neticede nihai anlam itibari ile ikisi de bir

⁸² Bekir Topaloğlu- İlyas Çelebi, *Kelâm Terimler Sözlüğü*, İstanbul, İSAM Yayınları, 2015, s. 155.

⁸³ Ebü'l Muîn en-Nesefî, *Tevhidin Esasları (Kitabü't-Temhid li Kavâidi't- Tevhîd)*, (Çev: Hülya Alper), İz Yayıncılık, 3. Baskı, 2013, İstanbul, s. 143.

⁸⁴ Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, *Mâkâlatü'l-İslamiyyîn ve İhtilafü'l-Musallîn (İlk Dönem İslam Mezhepleri)*, (Çev: Mehmet Dalkılıç- Ömer Aydın), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2019, s. 214.

⁸⁵ Ebü'l Hasan el-Eş'arî, age, s. 104.

noktada birleşmiş olurlar.⁸⁶ Ebû Hanîfe'ye göre de iman ve İslâm lûgat anlamı yönü ile farklıdır. Ancak İslâmsız iman olamayacağı gibi imansız da İslâm olmaz. Din ise İslam, iman ve şeriatlerin hepsinin ortak adıdır.⁸⁷

Mu'tezile de Ehl-i Sünnet ile aynı görüşe sahiptir. Onlar da iman ve İslâm kavramlarını aynı anlamda kullanır. Mü'min ve Müslüman aynı manaya gelmekte olup övgü ve ta'zime layık olan kişilere şeriatin verdiği isimdir. Kur'an-ı Kerim'de bu iki kavramın farklı şekilde kullanılmasını Mu'tezile mecazi bir anlatım olarak yorumlar. Şu ayette olduğu gibi: *"Bedeviler: İman ettik dediler. De ki: İman etmediniz, fakat İslam olduk deyin. İman kalplerinize henüz girmedir."*⁸⁸ Bu ayette iman ve İslâmın farklı manada geçmesi Mu'tezile'ye göre mecazi bir kullanım olmasındandır. Eş'ari'ye göre ise iman ve İslâm kavramı birbirinden farklıdır. İslâm imana göre daha geniş bir kavramdır. Bundan dolayı bütün esasları itibari ile İslâm ile iman aynı şey değildir. Yani İslâm daha kapsamlı olup imanı içine alır ve bununla beraber başka şeyleri de içerir. Bir kişi tasdik ve imanla olmasa da İslâmı kabul etse o kişiye Müslim denir. İslam kavramına göre daha özel olan iman ise mecburi olarak İslâm'ı kabulü gerektirir. Bu sebeple her mü'min, müslimdir ama her müslim, mü'min değildir.⁸⁹

Ebû Hanîfe'nin iman ve İslâmı bir bütün olarak değerlendirmesi ve şeriatleri de buna dahil edip bunların tamamına din demesini Ahmet Yesevî şeriat, tarikat, hakikat ve marifet ile izah eder.⁹⁰ O din bütünlüğünü şöyle açıklamıştır:

"Şeriatin bostanında cevlân eyledim

Tarîkatın gülzarında seyrân eyledim

Hakikatten kanat tutup göklerde uçtum

*Marifetin eşiğini açtım dostlar.*⁹¹

⁸⁶ Mâtürîdî, *Kitabü't Tevhid*, s. 593.

⁸⁷ Bkz. Ebû Hânîfe, Numan b. Sâbit (150/767), *el- Fıkhu'l Ekber*, (İmam-ı Âzâm'ın Beş Eseri), (Trc: Mustafa Öz), İFAV Yayınları, 13. Baskı, İstanbul 2017, s. 56.

⁸⁸ Hucurât 49/14.

⁸⁹ Hilmi Karaağaç, "İtikâdî Mezheplerde İman- İslâm İlişkisi", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 2, 2012, s. 105-115.

⁹⁰ Sıddık Korkmaz, agm, s. 712.

⁹¹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 19, s. 92.

Yesevî'nin iman ve İslâm kavramını aynı anlamda kullandığını hikmetlerinde görmek mümkündür. Bu anlamda Yesevî'nin Mu'tezile, Mâtürîdî ve Mürcie ile aynı düşüncede olduğu görülmektedir. Yine ahlak temelli bir öğreti geliştiren Yesevî iman-ahlak ilişkisi açısından güzel ahlakın önemine dikkat çeker. Din itikat, ibadet ve ahlak bütünüdür. İmam Mâtürîdî de dini bir bütün olarak ele alır. O'nun açısından amel ve iman her ne kadar birbiri için zorunlu olmasa da dindar bir bilincin gereği olarak iman ve ahlak arasındaki ilişki her daim zorunludur.⁹² Yesevî de ahlakı imanın dışı yansıması olarak görerek iman ile ahlak arasındaki sıkı bağa dikkat çeker. Ahlakı amel gibi imanın bir parçası olarak görmese de Mâtürîdî düşüncede olduğu gibi iman ile ahlak arasında zorunlu bir ilişki olduğunu hikmetlerinden çıkarmak mümkündür.

İman-amel ilişkisi konusunda ise Hariciler, Mû'tezile ve Şia onu imanın bir parçası saymışlardır. Selefiyye mensupları, ameli imanın kemalinin şartı noktasında cüz saymışlardır. Mürcie de iman ile amel arasında herhangi bir ilişkinin olmadığını savunmuştur. Sünnî kelâmcılar da ameli imandan bir parça olarak görmemişler ancak bununla birlikte onu imanın kemalini etkileyen bir unsur olarak görmüşlerdir.⁹³

İnsanın dini ile ilişkisini belirleyen iman- amel ilişkisi İslam tarihinde tartışılan konulardan biri olmuştur. Bazı mezhepler büyük günah işleyenin dinden çıkacağı görüşünü savunmuştur. Hanefî-Mâtürîdî anlayışta ise büyük günah işleyen kimse imandan çıkmaz. İmam Mâtürîdî'ye göre iman kalbin tasdiğidir. O bu görüşünü akli ve nakli delillerle ispatlamaya çalışmıştır.⁹⁴ Mâtürîdî geleneğinin ana kaynağı olan İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe de imanı amele dahil etmeyerek onu şu şekilde açıklamıştır:

“Eğer bir kimse “günah işleyen kâfirdir”, derse, onun sözünü boşa çıkaracak cevap nedir? diye sordum. Şöyle söyledi:

- Ona şöyle cevap verilir: “Yûnus'u da an. Hani o öfkelenerek çıkıp gitmiş, kendisini tazyik etmeyeceğimizi sanmıştı. Karanlıklar içinde niyaz ederek, Senden başka ilah yoktur, seni tenzih ederim, ben zalimlerden oldum, dedi.”(Enbiya 21/87). Buna göre o zâlim mü'mindir, kâfir ve münafık değildir. Hz Yûsuf'un kardeşleri: “Ey

⁹² Fatih İbiş, “Mâtürîdî'de İman-Ahlak İlişkisi”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, C. 13, S. 2, 2015, s. 734.

⁹³ Bekir Topaloğlu- İlyas Çelebi, *Kelâm Terimler Sözlüğü*, İstanbul, İSAM Yayınları, 2015, s. 155.

⁹⁴ Mâtürîdî, *Kitabü't Tevhid*, s. 574.

babamız bizim için günahlarımızın bağışlanmasını dile. Biz muhakkak suçluyuz.”⁹⁵ dediler. Bu durumlarıyla onlar günahkârdırlar, fakat kâfir değildiler. Yüce Allah Hz. Muhammed’e “Senin geçmiş ve gelecek günahını Allah’ın affetmesi için...”⁹⁶ buyurmuş, “günahını” yerine “küfrünü” dememiştir. Hz. Musa kıptiyi öldürmesi dolayısıyla günah işlemiştir, fakat kâfir değildir.”⁹⁷

Mu'tezile âlimler ise ameli imanın içine alarak salih amelle imanın birbirinden ayrılmaz olduğunu iddia etmişlerdir. Hariciler ve Mu'tezile imanı, kalbin tasdiği, dilin ikrarı ve azaların ameli olarak kabul ederler. Dolayısıyla onlara göre ameller imanının rüknüdür.⁹⁸

İmâm-ı Âzam'dan İmam Mâtürîdî'ye tevarüs eden günahkâr bir kimsenin mü'minlik sıfatını koruduğu iman-amel ayrımı meselesi, Ahmet Yesevî'nin inanç dünyasında büyük günah işleyen kulun günahlarına tövbe ederek Müslümanca yaşayacağı anlayışını geliştirmiştir.⁹⁹ Bu, mezhep imamlarının ameli imandan bir cüz saymamaları günaha cevaz vermeleri manasında değil aksine, günahkâr kulun tövbe edip günahlarından kurtulması ve sevaba yönelmesi anlamına gelir.

İmâm-ı Âzam'dan İmam Mâtürîdî'ye, Ahmet Yesevî'den de Anadolu'ya yayılan bu gelenek ameli imanın bir parçası olarak görmez. Mürtekib-i kebire'yi küfürü kabul etmeyen bu anlayış İslam toplumlarındaki iç çekişmelerin dini değil siyasi olduğuna dikkat çeker. İmâm-ı Âzam'dan gelen imanın amelden ayrı olma düşüncesi, Mâtürîdî akaid sisteminin Anadolu sûfiliğine etki ederek günahkâr bir kişinin tövbe ettiği takdirde müslüman olarak yaşayabileceği düşüncesinin Anadolu'da yayılmasına sebep olmuştur. Yesevîlik kanalı ile aktarılan bu müsamahalı görüş Türkler arasında İslamiyet'in yayılmasına sebep olmuştur. Böylece Anadolu tasavvuf geleneği de bu

⁹⁵ Yusuf 12/97.

⁹⁶ Feth 48/2.

⁹⁷ Bkz. Ebû Hânîfe, Numan b. Sâbit (150/767), *el- Fıkhu'l Ebsat*, (İmâm-ı Âzâm'ın Beş Eseri adlı kitabın içinde), (Trc: Mustafa Öz), İFAFV Yayınları, İstanbul 2017, s. 49.

⁹⁸ Mâtürîdî, *Kitabü't Tevhid*, s. 530.

⁹⁹ Sıddık Korkmaz, “Mâtürîdî Öğretinin Yesevi Sufiliğindeki Yansımaları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*, Kış 2007, Sayı: 84, s. 53.

düşünce sisteminden etkilenmiş bu anlayışın İslamiyet'in yayılması ve güçlenmesinde büyük etkisi olmuştur.¹⁰⁰

Ayrıca şeriat, tarikat, hakikat ve marifet olmak üzere dört makam olarak sistematik hale getirilen Yesevîlik anlayışının bu şekilde sıralanması Ahmet Yesevî'nin ameli imana dahil etmeyen görüşünün sonucu olarak yorumlanabilir.¹⁰¹

Sonuç olarak ameli imandan bir parça görmeyen Ahmet Yesevî, kul günahkâr olsa da tövbe ile Yaratan'a yöneldiği takdirde Müslüman kalacağını söyler. Yesevî iman konusunda ameli iman parçası gören Mû'tezile ve Haricilerin aksine ameli imana dahil etmeyen Hanefî-Mâtürîdî gelenekle aynı anlayışı benimsemiş, bu hoşgörülü anlayışın neticesi olarak da İslamiyetin daha geniş alanlara yayılmasına vesile olmuştur.

2.1.2. Allah'ın Varlığı ve Birliği

Düşünce tarihinin en önemli konularından bir tanesi Tanrının varlığı ve birliği konusudur. Eski çağlardan günümüze kadar Allah'ın varlığını ispat etmek ve temellendirmek için deliller aranmıştır. Eflatun'dan Aristo'ya kadar birçok filozof da bu mesele ile ilgilenmiştir. Bununla beraber tek tanrılı dinlerin de temel hedefi aynı amaç olmuş, bu dinler Allah'ın varlığı ve birliği düşüncesini ortaya koymak için gayret göstermiştir. Yaratıcıyı merkeze alan bir anlayışa sahip olan ilahi dinler bütün sistemlerini bu ontolojik sistem üzerine inşa etmişlerdir. Bunun sonucu olarak bu ilahi dinlerde dini emirler, ahiret inancı ve ahlaki kurallar gücünü buradan almıştır.¹⁰²

Allah'ın var ve bir olduğu inancı İslam dini ile birlikte bütün ilahi dinlerin ortak özelliği olup özellikle de İslam dininin özünü oluşturmaktadır. Bundan dolayı Allah'ın varlığı ve birliğine iman etmek akıl ve sorumluluk sahibi her müslümana farz kılınmıştır. İslamın ana kaynağı olan Kur'an'da Allah'ın varlığı ve birliğine dair birçok delil ortaya konulmuştur. İslam düşünce tarihinde de bu konuyu başta kelâmcılar olmak üzere filozoflar ve mutasavvıflar temellendirmek için birçok yöntem geliştirmişlerdir. Kelâmcılar Allah'ın varlığını ve birliğini akla dayanan deliller ile temellendirme yoluna

¹⁰⁰ Ömer Özgül, agm, s. 903.

¹⁰¹ Hasan Onat, agm, s. 220.

¹⁰² Cemalettin Erdemci, *Kelâm İlmine Giriş*, Dem Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2012, s. 136.

gitmişlerdir.¹⁰³ Yesevî gibi bazı sufiler ise Allah'ın varlığı ve birliğini vahdet-i vücûd öğretisi çerçevesinde açıklamışlardır.

2.1.2.1. Divân-ı Hikmet'te Allah'ın Varlığı ve Birliği

Divân-ı Hikmet'te Ahmet Yesevî'nin ele aldığı konuların başında Allah'ın varlığı ve birliği inancı gelir. Yesevî, özellikle yedinci hikmetinin tamamında Allah'ın var ve bir olduğunu “*Bir ve Var'ım, cemalini görür müyüm?*” mısrasıyla ortaya koymaktadır. Yesevî, yedinci hikmete Allah'ın varlığını ve birliğini ortaya koyan İhlas sûresi ve Allah'ın bütün noksanlıklardan münezzeh olduğu anlamına gelen Sûbhanallah virdi ile başlar.

Kul Hûvallah, sübhânallâh'ı vird eylesem,

*Bir ve Var'ım, cemâlini görür müyüm?*¹⁰⁴

Divân-ı Hikmet'te “Bir ü Bârım” diye geçen “Bir ve Var'ım” ifadesi çok geniş bir muhtevaya sahiptir. Bu ifade ile Yesevî'nin kastettiği anlam; Allah'ın varlığı, O'nun eşinin, benzerinin, ortağının ve çocuğunun olmadığıdır. Bununla Yesevî bozuk akideleri de reddetmiştir.¹⁰⁵

Mutlak varlık olan Allah sayesinde bütün yaratılmışlar varlık sahnesine çıkmışlardır. Yani yaratılmışların hepsi varlığını Allah'ın varlığına borçludurlar. Bu anlayış İslam düşüncesine tevhid ve vahdet-i vücûd öğretisi şeklinde yansımıştır. Vahdet-i vücûd öğretisinde, her şeyde ve her yerde, varlık sahnesindeki bütün yaratılmışlarda Allah'ın tecellisini görmek söz konusudur.¹⁰⁶ Vahdet-i vücûtta insan ve âlem tek bir cevherin parçası sayılmaktadır. Yesevî düşüncesi de insan ve âlemi Allah'tan ayrı görmez. Ahmet Yesevî'nin hikmetlerinde de vahdet-i vücûd düşüncesi tasavvufi kavramlarla açıklanır. “*Bir ve Var'ım cemalini görür müyüm?*” sözleri varlığın birliği ilkesini ifade etmektedir. Yesevî öğretide varlığın birliğine aşk ile ulaşılır. Yani içeriden aşk ile başlayan iç tecrübe kişiyi dışarda Hakk'a uzanan yolculuğunun sonunda birlik makamına ulaştırır. Kur'an'da “O, (Allah), Evveldir, Ahirdir, Zahirdir, Batındır”

¹⁰³ Erdemci, age, s.137.

¹⁰⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 7, s.60.

¹⁰⁵ Alper Ay, *Divân-ı Hikmette Manevi Ayet İktibasları*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sivas, Kasım 2019, s. 28.

¹⁰⁶ Mehmet Fatih Kalın, “Yesevî'nin Divân-ı Hikmeti'nde İlahî Aşk ve Allah Düşüncesi”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 32, Temmuz 2018, Denizli, s. 194.

¹⁰⁷, “Size, rahim içinde şekil veren O’dur”¹⁰⁸ gibi ayetler vahdet-i vücûd anlayışı için zemin oluşturmuştur.¹⁰⁹ Hakk’ı her yerde ve her şeyde görmek olan vahdet-i vücûd’u Yesevî, Divânında şu şekilde dile getirir:

*Evveli Hû, Ahiri hû deyip perişan ol,
Hakk cemalini göstermezse ben ne olayım,
Zâhiri Hû Bâtını Hû deyip yola gir,
Hakk cemâli göstermese perişan olunur.*¹¹⁰

Burada Ahmet Yesevî, Allah’ın sıfatlarından bahsetmiş O’nu “ Evvel ve Âhir olan (İlk ve Son olan)” ve “hem Zâhir hem Bâtın (hem Görünen hem de Gizli olan)” şeklinde tarif etmiştir. Kişinin kendini Hak’ta yok saymasını isteyerek varlığını tek ve aşkın olan varlıkta birleştirmek istemiştir. Aksi takdirde perişan olunacağını dile getirmiştir.

Türk tasavvuf kültürü, tüm tasavvuf kültürlerinde olduğu gibi vahdet-i vücûd görüşünün temelini Kur’an’da bulunan “Elestü” hitabına dayandırmaktadır. Bu kültürün büyük isimlerinden biri olan Hoca Ahmet’te tevhid inancını bu ahde dayandırır.¹¹¹ Bu ahdi hikmetinde şu sözlerle dile getirir:

*Önce “Elestü bi Rabbikum?” dedi Hudâ
“Kalû bela” diyerek ruhlar eyledi seda;
Ağlayıp geldik eşiğine bütün kullar
Lutfeylesen, yüz bin âsî sevinçlidir.*¹¹²

Divân-ı Hikmetin başka mısralarında da vahdet-i vücûd anlayışını görmek mümkündür. Yesevî’nin, elli üç yaşına geldiğinde vahdet meyinden içtiğini, böylece hak yola iletiltiğini, elli dört yaşında ise marifet meydanında gezdiğini söylemesi bu anlayışın tezahürleridir. Sonunda bu manevi yolculukta maksadına eriştiğini, Hakk ile

¹⁰⁷ Hadid 57/3.

¹⁰⁸ Âl-i İmrân 15/85.

¹⁰⁹ Kenjetay, “Ahmet Yesevî Düşüncesinde Vahdet-i Vücut”, *Kul Hoca Ahmet Yesevî (Makaleler Kitabı)*, (haz. İsmetullah Yesevî), (Ed. Nahirhan Hasan), Arı Sanat Yayınevi, Ankara 2018, s. 227-230.

¹¹⁰ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 92, s.201.

¹¹¹ Kenjetay, agm, s. 229.

¹¹² Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 138, s. 282.

arasındaki perdelerin kalkarak birlik tecrübesini yaşadığını, Bir ve Var olan Hakk'ın lâ mekânda kendisine dersler verdiğini yine hikmetinde şöyle dile getirir:¹¹³

Bir ve Var'ım dersler verdi perde açıp;

Yer ve gökte duramadı şeytan kaçıp;

Şölen eyleyip, vahdet meyinden doyastıya içip,

Lâmekanda Hakk'tan dersler aldım ben işte. ¹¹⁴

Ahmet Yesevî, Allah'ın birliğini, âlemde her şeyde ve her yerde Allah'ın tecellisini görerek açıkladığı gibi, aynı zamanda birlik tecrübesinin seven ve Sevilen arasındaki perdenin kaldırılması ile yaşanacağını söyler. Yani hikmetlerinde hem Âşık hem Maşuk olduğunu söyleyip “Sen” ve “Ben” ikilemini ortadan kaldırarak birliğe dönüştürdüğünü anlatır. O'nda kaybolma hali “Varlığın Birliğe” dönüşme halidir. Ahmet Yesevî bu tecrübeyi damlanın denize katılması olarak tanımlarken bundan sonra bütün her şeyi Allah'ta görmek gerektiğini O'ndan başka varlık olmadığını söyler. İşte Yesevî'nin üzerinde durduğu bu vahdet/birlik düşüncesi yani İslam düşünce dünyasındaki karşılığı vahdet-i vücûd olan bu anlayış İbn-i Arabî'den iki asır evvel ortaya konmuştur. ¹¹⁵

Hoca Ahmet, varlık ve yaratılış üzerine tefekkür etmenin öneminden bahseder. Allah'ın kâinattaki tecellisinde sanat ve birçok hikmetler vardır. O, insanın da bu hikmetleri bilmesini, bunlar üzerine düşünmesini ister. Bunu yaparken de insan önce kendi varlığından başlamalıdır. Ahmet Yesevî, âlem ile ilgili düşüncesini de İslam düşüncesine uygun şekilde ortaya koyar ve her şeyi yaratan kudret sahibi Allah'ın, yaratılmış olan âlemin tek sığınağı olduğunu şu hikmetlerle dile getirir: ¹¹⁶

Ya İlahi, Kâdir, Allah'ım,

Rahmet eyle kuluna ey Rahmân,

Sığındım Zât'ına ey Allah'ım,

Yaradan bütün âlemin penahı. ¹¹⁷

¹¹³ Mehmet Fatih Kalın, agm, s. 189-202.

¹¹⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 17, s. 85.

¹¹⁵ Kenjetay, agm, s. 230-233.

¹¹⁶ Kalın, agm, s. 199.

¹¹⁷ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 32, s. 108.

Sonuç olarak Yesevî'nin inanç ve düşünce dünyasında en çok üzerinde durduğu konu tevhid inancıdır. Allah'ın varlığı ve birliği, inanç esaslarının temelini oluşturduğu için tevhid inancı Ahmet Yesevî'nin hikmetlerinde önemli bir yere sahiptir. Âlemde her şeyin hikmet üzerine yaratıldığına inanan Yesevî, âlemdeki her şeyin tevhid inancı ile idrak edilebileceğini belirtir. İnsan kendinden başlayarak âlemi temaşa eder ve çoklukta birliği görür. Yine Yesevî'nin savunduğu görüşlerden biri de Aşkın Olan'a duyulan sevgi, muhabbet yani ilahi aşktır. Bu düşünce Yesevî'de vahdet inancının temelini oluşturur. O, Hakk'a kavuşmak için O'nda yok olmak gerektiğini söyler. Yani ölmeden önce ölerek nefsin istek ve arzularından arınıp varlığın birliğine ulaşmak gerektiğini savunur.

2.1.2.2. Divân-ı Hikmet' te Allah'ın Varlığı ve Birliği İnancının İtikadî Açıdan Değerlendirilmesi

Ahmet Yesevî'nin hikmetlerinde sıkça dile getirdiği Allah'ın varlığı ve birliği inancını genellikle vahdet-i vücûd anlayışı içerisinde ele aldığını görmekteyiz. İslam düşünce dünyasında tassavvufî bir öğreti olan bu anlayışın üzerinde çokça durulmuş olup bu anlayış çoğu zaman Ehl-i Sünnet Kelâm âlimleri tarafından eleştirilmiştir. “*Varlığın birliği*” manasına gelen vahdet-i vücûd tasavvuf felsefesine göre bütün mevcudatın Allah'ın zatının, sıfatlarının ve isimlerinin tecellilerinden ibaret olmasıdır. Bu anlayışa göre Hakk'ın vücudundan başka bir şeyin varlığı yoktur. Bu terimi ilk defa Muhyiddin İbn Arabî ile Sadreddin Konevî'nin kullandığını ileri sürenler olmakla beraber sonraki dönemlerde onlara nispet edildiğini savunanlar da olmuştur.”¹¹⁸ Kenjetay, vahdet-i vücûd öğretisinin doktrinsel ve felsefî düzeye yükselmesinin eski Türk dünya görüşü zemininde gerçekleştiğini söyler. Ona göre vahdet-i vücûd düşüncesi Türklük dünya görüşüne ait olup İbn Ârabî'den iki asır önce ortaya konmuştur.¹¹⁹

Mâtürîdî Allah'ın varlığı düşüncesini âlemdeki mükemmel düzenden yola çıkarak hikmet ve akıl çerçevesinde ortaya koymaya çalışmıştır. Mâtürîdî'ye göre, Allah'ın varlığını gösteren delillerden bir tanesi âlemin mükemmel ahenk ve düzen içinde olmasıdır. O'na göre âlemde zıt nesnelerin bir arada olması ve yaratılmışların öz

¹¹⁸ Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 337.

¹¹⁹ Kenjetay, agm, s. 230-233.

maddelerinin ahenk ve düzenini koruması Allah'ın tek olduğunu gösterir. Bu kadar zıtların bir arada uyum içerisinde olması Yaradan'ın kudretine, ilmine ve hikmetine delalet eder. İnsanların aciz olması da yaratılmış olduğunu gösterir. Bu acziyet insanı, Allah'ın evrene koymuş olduğu, akıllara hayret veren mükemmel düzen ve hikmetin iç yüzünü idrak etmekten alıkoyar. İşte bu da yaratıcının varlığına işarettir.¹²⁰

Mâtürîdî'nin yaratıcının yarattığı her şeyde hikmet olduğu anlayışı onun sisteminin ana merkezini oluşturur. Yani Mâtürîdî Allah'ın varlığı ve birliği düşüncesini hikmet anlayışı üzerine inşa etmiştir. Ahmet Yesevî'de Mâtürîdî gibi âlemde yaratılmış her şeyde bir hikmet olduğu görüşünü savunur. Aynı zamanda Mâtürîdî'de Allah'ın varlığının akılla bilinebileceği düşüncesi, Ahmet Yesevî'de de yaratılmış her şeyde Allah'ın tecellisinin olduğu ve bunu idrâk etmenin kişiyi tevhide götüreceği düşüncesi hakimdir.

İmam Eş'arî ise, Allah'ın varlığını insanın doğumundan gelişimine kadar geçen aşamalardan yola çıkarak ispat etmeye çalışmıştır. Eş'arî'ye göre insan başlangıçta bir meni iken daha sonra pıhtılaşır madde olur. Sonrasında ete ve kemiğe bürünerek gelişimini tamamlar ve insan olur. İnsanın bu gelişme ve olgunlaşma sürecinde ortaya çıkan değişimleri insanın kendisinin bizzat yapamayacağını söyler. Çünkü ona göre insan en olgun ve yetkin halinde bile duyma ve görme yetisini yaratamaz. Dolayısıyla bir kan pıhtısı halindeyken hiç yaratamaz. Çünkü bu durumda daha güçsüzdür. O halde ilk tohumu yaratan da insan olmadığına göre onu yaratan ve şekilden şekile sokan bir murid sebep vardır. Bu da Allah'tır. Mû'tezile ise Allah'ın varlığının ancak akılla bilineceğini ifade eder. Genellikle Mû'tezile fırkaları Allah'ın varlığının Şeriatten önce aklen bilinmesi gerektiği görüşünü benimser.¹²¹ Mû'tezile'nin bu yaklaşımı Mâtürîdîlik ile aynıdır.

Sufiler, Allah'ın varlığını akıl yolu ile değil daha çok ahlak, ibadet, zikir ve hal yoluyla anlamaya çalışmışlardır. Yani onlar, kişisel tecrübe ile nefsanî duygulardan arınmak, doğruluktan ayrılmamak ve her daim Allah'ı zikretmek suretiyle Allah'ın

¹²⁰ Ebû Mansûr el- Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, (Trc: Bekir Topaloğlu), 8. Baskı (Ankara: İSAM Yayınları, 2016), s. 67-79.

¹²¹ İbrahim Ağâh Çubukçu, *İslam Felsefesinde Allah'ın Varlığının Delilleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları: 142, Ankara 1978, 3. Baskı, s. 16.

varlığını kendi içlerinde hissederler. Buna göre sufilerin yolu akıl yolu değil duyuş, seziş ve doğuş yoludur.¹²²

Tasavvufî bir öğretî olan vahdet-i vücûd anlayışının ise Ahmet Yesevî'nin düşünce dünyasında geniş bir yer tuttuğunu görmekteyiz. Hikmetlerinde bunu sıkça dile getiren Yesevî genel olarak benimsediği Ehl-i Sünnet itikadının görüşleri ile bu konuda ayrı düşmektedir. Çünkü Kelâm âlimleri bu görüşü eleştirmekle birlikte aynı zamanda bu görüş birçok problemi de ortaya çıkarmaktadır. Öncelikle bu teorinin temel sorunu, eşyanın ve insanın ademe mahkum edilmiş olması ve bir manada bunların varlığının inkâr edilmesidir. Daha geniş açıdan bakıldığında vahdet-i vücûd düşüncesi, Yaradan'ın kudret ve halk sıfatının gerçekliği konusunda şüphe, esmâsının tecellisi ve tezahürü ile Kur'an'da kâinata dair ayetlerin hakikat olup olmadığına dair birçok problemin doğmasına sebep olur. Diğer taraftan gerçekliğini kaybeden insan ahirete dair bilgilere anlamsızlık yükleme tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Allah, insan ve âlem arasındaki ontolojik ilişki Kur'an'ı Kerim'de net bir şekilde ayrılmıştır. Örneğin, Ma'bud-âbid, Rab-âlem, Hâlık-mahlûk gibi. Kur'an'da ortaya konan bu ayrım vahdet-i vücûd öğretisine göre netliğini kaybetmekte olup ilişkilerde ontolojik bir belirsizlik ortaya çıkmasına sebebiyet verir. Bundan dolayı bu anlayışın ortaya koyduğu Allah, insan ve âlem arasında meydana gelen ontolojik ayrımsızlık ilahi ve beşeri varlık arasındaki ilişkinin tabiatını kökten etkilemektedir. Oysa varlıklar mahiyetleri ve keyfiyetleri açısından Kur'an'ı Kerim'de kendilerine ait gerçekliği olan varlıklar olarak kabul edilmiştir.¹²³

Mutasavvıf yönü ile Ahmet Yesevî'deki yaratıcının varlığı düşüncesi genellikle vahdet-i vücûd görüşü etrafında şekillenmekle beraber âlemdeki her şeyin bir hikmet üzerine yaratıldığı ve kişinin kendinden başlayıp âlemi temaşa ederek Allah'ın varlığına ulaşma düşüncesi, Mâtürîdî ve Eş'arî düşünce ile aynıdır. Ancak Yesevî Ehl-i Sünnet inancında olmayan vahdet-i vücûd düşüncesi ile bu noktada onlardan ayrılmaktadır. Bu da Yesevî'nin mutasavvıf kimliğinin tezahürü olarak değerlendirilebilir. Dolayısı ile

¹²² İbrahim Ağâh Çubukçu, age, s. 13.

¹²³ Fatih İbiş, "Kelâmî Ontoloji Açısından Vahdet-i Vücutçu Tevhit Anlayışına Bazı Eleştiriler", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Haziran 2015), Cilt: XIX, Sayı: 1, s. 79-82.

Yesevî, tevhid inancını bâtın-zâhir çerçevesinde ele alıp aynı zamanda akıl ve nakil dengesini de göz önünde bulundurmuştur.

2.1.3. Allah'ın Esmâ ve Sıfatları

Allah'a nispet edilen isimleri ifade eden Esmâ-i Hüsnâ kavramı ismin çoğulu olan esmâ ile “güzel, en güzel” anlamındaki hüsnâ kelimelerinden oluşan bir terkiptir. Bu konu Kelâm ilminde Allah'a nispet edilecek isimlerin kaynağının Allah'ın veya nassın bildirmesi mi (tevkifi) yahut aklın Allah'a isim nispet edebilmesi mi olduğu ve isim- müsemma ilişkisi çerçevesinden ele alınır. Ayrıca bu isimler kendi aralarında Allah'ın zâtına delalet eden isimler (zâtî), Allah'ın fiillerine, kâinatın yaratılması ve yönetilmesine delalet eden isimler (fiilî-kevnî), Allah'ın yüceliğine ve aşkınlığına delalet eden isimler (tenzihî), Allah'ın rahmet ve lütfunu ifade eden isimler, dua ve zikirde kullanılan isimler olmak üzere çeşitli gruplara ayrılmıştır.¹²⁴

Allah'ın sıfatlarını içeren “Sıfatullah” konusu ise Kelâm âlimlerini ve İslâm düşünürlerini meşgul etmiş ve aynı zamanda ihtilafa düşürmüş konulardan biridir. Bu konu üzerine meydana getirilmiş birçok eser bulunmaktadır. Bu konu ile ilgili en çok ihtilaf Allah'ın sıfatlarının zatı ile alakalı olup olmadığı noktasındadır. Ehl-i Sünnet âlimleri “Allah'a inanmakla mükellef her insanın, Allah'ın zatında vacip, mümteni ve caiz olan sıfatları tafsili yahut icmali olarak bilmesi ve bunlara şüphesiz inanması gerekmektedir” der. Böylece sıfatlara inanmanın ve onları bilmenin gerekliliğine inanır.¹²⁵

2.1.3.1. Divân-ı Hikmet'te Allah'ın Esmâ ve Sıfatları

Allah'ın isimlerine ve sıfatlarına Divân-ı Hikmet'te çokça yer veren Ahmet Yesevî, hikmetinde genelde şu esmâları ve sıfatları zikreder: Allah, Azze ve Celle, Hayy, Hüda, Hû, Kadir-i Mutlak, Kudret, Kerim, Kakhâr, Rahman, Rahim, Zat, Zü'l-Celal, Nâzır, Mevlâ, Rezzâk, Settâr, Vahid, Vehhab, Samed, Gafur, Tevvâb, Cebbar,

¹²⁴ Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimlerî Sözlüğü*, s. 83.

¹²⁵ Ömer Neseffî, age, s. 190-191.

Evvel, Ahir, Batın, Lâ Mekân, Yaradan, Yezdan, Bâki, Melik.¹²⁶ Hikmetlerde geçen bazı esmâlar ve sıfatlar:

*Tövbe kılan âşıklara nuru erer,
Gece gündüz oruçlu olsa, gönlü ısrır,
Öldüğünde kabre girse, kabri genişler;
Kadir Rabbim, Rahim, Rahman rahmeti var.*¹²⁷

Yesevî, Rezzâk isminin hikmetinde Arapçasını verdikten sonra Türkçesini de aynı hikmette verir. Yani Rezzâk ismini rızık veren olarak açıklar.¹²⁸ O da şöyledir:

*Beş ağaca bağladık, ananın sütünü emdik,
Rızık veren Rezzâk sakladı bizi yine.*¹²⁹
Başka bir beyitte de aynı şekilde şu şekilde bahseder:
*Rezzak dedin verdi sana rızık ve nasîp,
Şeytan sözüne kul kulak asmaya iyidir.*¹³⁰

Ahmet Yesevî Rezzâk isminde olduğu gibi Settâr isminin de önce Arapçasını verir sonra Türkçe karşılığını açıklar. Buradan Yesevî'nin hikmetlerini dini öğretmek için yazdığı bir kez daha anlaşılmaktadır.¹³¹ “Ayb örtücü” şeklinde ifade edilen Settâr, Divân-ı Hikmet'te şöyle geçer:

*“Settâr, Melikim, ayıbım örtsen ölüp gideyim”*¹³²

*“Ayb örtücü “Settâr”lığını anlayıp geldim”*¹³³

¹²⁶ Mehmet Salih Geçit, “Hoca Ahmet Yesevî İle Şeyh Ahmed-i Hânî'nin Divan-ı Hikmet ve Mem u Zin Eserlerindeki İtikadî Esasların Mukayesesi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt:13, Sayı: 3, 2013, s. 136.

¹²⁷ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 137, s. 280.

¹²⁸ Alper Ay, agt, s. 60.

¹²⁹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 224, s. 432.

¹³⁰ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 117, s. 245.

¹³¹ Alper Ay, agt, s. 61-62.

¹³² Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 150, s. 303.

¹³³ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 64, s. 162.

Hikmetlerinde zikredilen Kakhâr ismini Rahman ismi ile beraber kullanan Hoca Ahmet, Allah'ın azabından rahmetine sığınır. Korku ile ümit arasında olan Yesevî bunu şu şekilde dile getirir:

Kakhâr adlı kahrından korkup ağlar Hoca Ahmed;

Rahmân adlı rahmindan ümit tutar Hoca Ahmed; ¹³⁴

Yine lafız ve manayı birlikte kullanan Yesevî, Kakhâr ismini kullanırken de manasını şöyle vermiştir: “*Kakhâr Melik'im kahr eylese, kılarak itâb.*”¹³⁵ Divân-ı Hikmet'te en çok zikredilen ism-i şeriflerin başında Allah'ın Rahmân ismi gelmektedir. Yesevî, Rahmân ismi ile Allah'a yalvararak Allah'tan merhamet ister. “*Rahmân Melik'im ara yolda kaldım ben işte*”¹³⁶ diyerek sık sık bu mısrayı tekrarlayan Yesevî, Allah'tan merhamet istemektedir. Rahmân ismi şerifini rahmet ve ümit ile birlikte zikreder.

Yesevî, “Yaratan” anlamına gelen Hâlık ism-i şerifini de şiirlerinde manası ile birlikte şu şekilde kullanmıştır:

*Hâlık'ımsın yol göster bana yüce Yaradan,*¹³⁷

*Hâlık bizi yarattı, özü gitti gizliye,*¹³⁸

Günahların bağışlayıcısı anlamına gelen Gaffâr ism-i şerifini hikmetlerinde zikreden Hoca Ahmet, bu isim ile Allah'a yalvararak bağışlanma dilemektedir. Şöyle ki:

Âsî, câfî kulun içre ben günahkâr,

*Günâhımı afv eylesen, özün Gaffâr,*¹³⁹

“Özünü bâki, özgeleri fâni bilin,

“Küllü şey'in hâlikün” deyip söylemedi mi?”¹⁴⁰

¹³⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 29, s. 105.

¹³⁵ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 220, s. 424.

¹³⁶ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 144, s. 291.

¹³⁷ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 21, s. 94.

¹³⁸ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 224, s. 432.

¹³⁹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 184, s. 361.

¹⁴⁰ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 186, s. 364.

“Cümle cânlar yer koynuna ahir girer,

Mengü, Bâki, Kâdir İzim özü kalır.”¹⁴¹

diyen Yesevî, varlığının nihayeti olmayan ebedi olan ‘Bâki’ ism-i şerifini hikmetlerinde anlamına uygun olarak zikretmiş, Allah’ın zâtı dışında bütün canların toprağın bağrına gireceğini söylemiştir.

Ahmet Yesevî, Divân-ı Hikmet’inde Allah’ın esmâlarını çokça zikretmiş olup onları tasavvufî bir üslupla dile getirmiştir. Genelde Allah’ın ism-i şeriflerini lafız ve manaları ile birlikte ele almıştır. Yani esmâyı zikrederken aynı beyitte anlamını da vermiştir. Bu da Ahmet Yesevî’nin hikmetleri vasıtasıyla Türklere İslam’ı anlatma ve öğretme çabasının sonucu olarak değerlendirilebilir.

2.1.3.2. Divân-ı Hikmet’te Esmâ ve Sıfatların İtikadî Açıdan Değerlendirilmesi

Ehl-i Sünnet mensuplarının esmâ konusunda genel fikirleri Allah’ın isimleri zâtına nisbet edilen manalardır. İsimler O’nun zatından ayrı değildir. Bundan dolayı birden fazla ismin veya sıfatın Allah’a nispet edilmesi halinde tevhid inancı zarar görmez aksine isimler müsemmadan ayrı olarak düşünülürse tevhid inancı zarar görür. Eş’arî’ye göre Allah’ın isimleri sıfatlarının aynısı olup sıfatları zâtından ayrıdır. Eş’arîler isimleri üç grupta ele alırlar. Birinci grupta müsemmanın aynı olan isimler yer alır. Bunlar şey, zât, mevcûd gibi isimlerdir. İkinci grupta ise Hâlık, Râzık gibi müsemmadan gayri olup başkasına da nisbeti caiz olan isimler vardır. Üçüncü grup ise müsemmanın ne aynısı ne de gayrısı olan isimlerdir. Alîm, Kadîr lafızları gibi. Eş’arîler, ismin tesmiye anlamında kullanıldığı takdirde müsemmanın gayri olacağını kabul ederler. Ancak lafız halindeki ismi değil de medlûlü kastedilirse isim müsemmanın aynısıdır. Ebü’l Muîn en-Nesefî de isim müsemmanın aynısıdır görüşünü savunur.¹⁴²

Gazzâlî ise isim ve sıfat ayrımına gitmeyi tercih etmiştir. O’na göre “isim müsemmaya delâlet eden lafız”dır. Sıfat ise varlığa delâleti dışında aynı zamanda

¹⁴¹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 186, s. 364.

¹⁴² Teftâzânî, *el- Makâsıd*, s. 614; İlyas Çelebi, “İsim-Müsemma”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, 2020, İstanbul, s. 550.

vasıflandırdığı varlığa dair detaya da kaynaklık eder.¹⁴³ Fahreddin er-Râzî ise Allah'ın mutlak bir şekilde tenzih edilmesi gerektiğini söyleyerek bunun lafızların kökenindeki anlamlarla mümkün olacağını savunur. Yani ona göre bu anlamlar Allah için kullanılması uygun ve Allah'ı tenzihte bir eksiklik içermiyorsa bunların kullanılmasında bir sakınca yoktur. Bunun neticesi olarak O'nu isimlendirmedeki amaç tenzih etme anlayışı olduğuna göre bu anlayış Allah'a en güzel isimleri vermeyi gerektirir. Dolayısıyla Allah zâtına uygun olan isimleri en iyi kendi zâtı bilir. Bu anlayış tevkîflik anlayışını da beraberinde getirir. Yani Allah'ı ancak bize bildirdiği isimlerle isimlendirir bildirmediikleri ile isimlendirmeyiz.¹⁴⁴ Gazzâlî de isimlerin tevkîfî sıfatların ise tevkîfî olmadığı görüşünü savunur. Mu'tezile'ye göre ise isimler tevkîfidir.

İmam Mâtürîdî ise bu konuyu Kitâbü't-Tevhîd'de şu şekilde açıklar:

*“Allah'ın isimleri ve zâtî sıfatları vardır. Ancak duyularla idrak edemediğimiz Allah'ı isimlendirmemiz ve nitelendirmemiz bizim ifademizin ulaşabildiği ve gücümüzün yettiği kadarı ile gerçekleşir. Bu isimlendirme veya niteleme duyular âleminde olduğu için denenip bilinen bir yöntemle olur. Bu da ifadede benzeşmeyi gerektirir. Bundan dolayı duyular âleminde meydana gelen bu benzeşmenin ortadan kalkması için zaruri olarak bizi bu âlemde anlaşılacak mananın nefyedilmesi ihtiyacına mecbur eder. Biz insanlar sınırlı olup başka imkânımız olmadığı için O'nu ancak zikrettiğim şekilde isimlendiririz. Şayet yüce Allah'ı başka herhangi bir varlığın isimlendirilmediği kelimelerle isimlendirmeye gücümüz yetseydi elbette bizde öyle yapardık. Allah'a izafe ettiğimiz isimler bazı manaları zihinlere yaklaştıran lafızlardan ibaret olup gerçekte Allah'ın isimleri değildir.”*¹⁴⁵

Sûfîler ilahî isimleri daha çok ahlak açısından ele alırlar. Tasavvufî anlayışta insanlar bu isimler aracılığı ile ilahî bir ahlak kazanır. Ahlak temelli bir anlayışa sahip olan Sûfîler de ilahî isimleri bu amaç doğrultusunda aynı zamanda da Allah ile kul arasındaki bağı güçlendirmek için dua ve zikirde kullanırlar. Tasavvufî bir kişiliğe sahip

¹⁴³ Bayram Çınar, “Kelâm'da el-Esmâü'l Hüsnâ Tartışmaları”, *Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Umde Dini Tetkikler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, (Aralık 2022), s. 130.

¹⁴⁴ Orhan Ş. Koloğlu, “Esmâ-i Hüsnâ'da Tevkîflik-Kıyâsîlik Problemi: Fahreddin er-Râzî Örneği”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C: 13, S: 2 (2004), s. 6.

¹⁴⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't- Tevhîd*, s. 161.

olan Ahmet Yesevî de Divân-ı Hikmet’inde isimleri Kelâmî tartışmaya konu olacak şekilde değil Hakk’a yakınlaşma vesilesi, dua, zikir ve Hakk’ı ta’zim anlamında kullanmıştır. Yesevî, Mâtürîdî anlayışta olduğu gibi Allah’ın bize bildirdiği isimler ile O’nu isimlendirmiş olup isimlerin lafız ve anlamlarını çoğu hikmetinde açıklamıştır.

Allah’ın sıfatları konusunda ise itikadî mezhepler arasında görüş ayrılıkları vardır. Ehl-i Sünnet âlimleri arasında bile sıfatların sınıflandırılması noktasında tam manasıyla görüş birlikteliği yoktur. Bununla beraber sıfatların reddedilmesi söz konusu değildir. Mâtürîdî geleneğinin temeli niteliğinde olan İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe’ye göre Allah zatî-fiili sıfatları ve isimleri ile her zaman var olmuş ve var olacaktır. İmam-ı Âzam Allah’ın sıfatlarını zatî ve fiili olarak iki başlıkta ele alır. Buna göre:

*“Allah’ın zatî sıfatları; hayat, ilim, kudret, semi, basar ve irade sıfatlarıdır. Fiili sıfatları ise tahlik (yaratma), terzik (rızk verme), inşa (yapma), ibda (örneksiz yaratma) ve sun (san’atla yaratma) ve diğer fiili sıfatlarıdır. Allah, isimleri ve sıfatları ile var olmuş ve var olacaktır. O’nun isim ve sıfatlarından hiçbirisi sonradan olma değildir. Allah fiili ile faildir. Fiil Allah’ın ezelde bir sıfatı olup mef’ul olan mahlûktur. Yani O’nun sıfatları ezelidir, mahlûk ya da sonradan olma değildir. Kim bunun aksini söylerse Yüce Allah’ı inkâr etmiş olur.”*¹⁴⁶

Allah Teâlâ’nın sıfatlarını ne zatı ile aynı ne de zatından gayrı gören Ehl-i Sünnet âlimleri de Allah Teâlâ’nın sıfatlarını zâtı gibi ezeli olarak kabul etmektedir. Neseî’ye göre; mükemmel olarak yaratılmış bu âlemin aciz ve cahil biri tarafından yaratıldığı düşünülemez. Bu gerçeğin akıl tarafından da kabul edildiğini söyleyen Neseî, bunun aksini iddia edenin ya akılsız ya inatçı ya da kibirli olduğunu söyler. Yine Neseî’ye göre; Allah Hay (daima diri olan), Âlim (her şeyi bilen), Kâdir (her şeye gücü yeten), Semî (her şeyi duyan), ve Bâsirdir (her şeyi gören). Neseî Allah’ın sıfatlarını bu şekilde belirttikten sonra eğer Allah’ta bu belirtilen sıfatlar olmasaydı Allah bu sıfatların zıddı olan cansızlık, cehalet, acizlik, körlük, sağırlık ile nitelenirdi ki bunun eksiklik olup yaratılmışlık belirtileri olduğunu, oysaki kadîm olmanın şartının kemal sahibi olmaktan geçtiğini söyleyerek bu aksi sıfatların Kadîm olan hakkında söylenmesinin imkânsız olduğunu savunur. Allah, Hây, Âlim, Kâdir, Semi ve Basîr olduğuna göre

¹⁴⁶ Ebû Hanîfe, *el- Fıkhü’l- Ekber*, s. 53.

O'nun hayatı, ilmi, kudreti, işitmesi ve görmesi de bulunmaktadır. Yani ilmi olmayan âlim, kudreti olmayan bir kâdir olduğunu söylemek siyahı olmayan bir siyahın varlığını kabul etmek gibidir.¹⁴⁷ Burada Allah'ın sıfatlarını inkâr eden Mu'tezile'ye eleştiri vardır.

Allah'ın varlığını ancak sıfatlar yoluyla tanıyabiliriz diyen Mâtürîdî de Allah'ın sıfatlarını ezeli olarak kabul etmekle beraber, Allah'ı herhangi bir isimle veya sıfatla vasıflandırmanın Zat-ı İlâhiyye ile aynı vasfı taşıyan diğer varlıklarla benzeşme olacağını söyleyenlere karşı bu endişenin yersiz olduğunu da savunur. Onlara:

“Eğer bununla benzerlik oluşsaydı zâtı bütün sıfatlardan soyutlamak suretiyle de(ta'tîl) hâsıl olurdu (oysaki söz konusu kişiler ta'tîli benimsemezler). Aslında biz, mutlak bir isim beraberliği ile iki şey arasında benzerliğin hâsıl olmasının uzak bir ihtimal olduğunu ispat etmiştik. Yani gerçek benzeşme ancak iki şey arasında cevher, sıfat ve hacim açısından ortak bir noktada birleşmeyle olur. Öyleyse Allah, kendisini tesmiye ettiği isimlerle gerçek manada isimlendirilmiş, Zâtını nitelediği sıfatlarla da aynı şekilde nitelendirilmiştir.”¹⁴⁸

Eş'arîler de Allah'ın sıfatlarını Mâtürîdîler gibi ezeli kabul etmekle beraber 'tekvin' sıfatını bağımsız müstakil bir sıfat olarak görmezler. Mâtürîdîler Allah'ın sübûtî sıfatlarını tekvin sıfatı ile beraber sekiz, Eş'arîler ise bu sıfatı kabul etmeyerek sübûtî sıfatları yedi olarak kabul ederler. Mâtürîdîlere göre tekvin sıfatı Allah Teâlâ'nın ezeli ve ebedî sıfatı olup aynı zamanda zatı ile kâim ve zat üzerine zait bir sıfatıdır. Allah Teâlâ tekvin sıfatı ile mükevvenatı yoktan var etmiştir. Bu sıfatın kabulünü akıl ve nakil gerektirmektedir.¹⁴⁹ Mâtürîdî'ye göre Yüce Allah'tan fiilin meydana gelmesi ezelde değil de sonradan meydana gelmişse, ezelde caiz olmayışı ya zatından dolayıdır (Bu durumda ebediyyen böyle devam etmesi gerekir) ya da zâtı dışında bir nedendendir. Zâtından dolayı fâil değilse gerçek fâil niteliği taşımadığı manasına gelir. Allah bundan

¹⁴⁷ Ebü'l Muîn en-Nesefî, age, s. 43-44.

¹⁴⁸ Mâtürîdî, *Kitabü't Tevhid*, s. 97.

¹⁴⁹ Halil Taşpınar, “Mâtürîdîyye ile Eş'ariyye Mezhepleri Arasında İhtilaf Mı? Suni Dalgınlma Mı?”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: X/1, Haziran 2006, s. 236.

münezzeh olduğuna göre, demek ki O'nun bizzat ezelde tekvin sıfatına sahip ve fâil olduğu hususu ortaya çıkar.¹⁵⁰

Eş'arî âlimler tekvin ile mükevveni bir ve aynı kabul ederler. Yani fiil mef'ulün kendisidir. Bir kimsede dövülen olmadan dövme, bir şeyde kırılan olmadan kırılma filleri düşünölemeyeceğı gibi mevcut olmadan da icat düşünölemez. Öyleyse icadı kadîm olarak kabul etmek mevcudatı da kadîm olarak kabul etmek anlamına gelir. Mâtürîdîler ise tekvin ile mükevveni aynı kabul etmezler. Onlara göre fiil de mefulün aynısı değildir. Bunun zıddını kabul etmek, Allah'ın âlem üzerindeki kudretini ve kadîmliğini yok saymak ve âlemle ilgisi olmayan bir yaratıcıyı kabul etmek demektir. Bu nedenle Allah âlemin yaratıcısıdır denemezdi.¹⁵¹

Mu'tezile ise sıfatları inkâr etme yolunu seçmişlerdir. Bunun gerekçesini de Allah'a müspet sıfatlar nispet etmek 'teaddüd-i kudema yani evveli olmayanların birden fazla olmasını gerektirir ki bu ilahlığa zıddır' görüşüne dayandırırılar. Yani bu durum onlara göre tevhidi bozmakta olup Allah'tan başka şeyleri de ezeli kabul etmek anlamına gelir.¹⁵²

Cebriyye'nin kurucusu olan Cehm b. Safvan, Allah'ın sadece zâti sıfatlarını kabul etmiş bu sıfatlardan başkasını nefyetmiştir. Ona göre Kur'an'ı Kerim'de geçen Semi, Basir gibi sıfatlar zahir manada olmayıp te'vil edilirler. Çünkü bu sıfatların zahir manaları yaratılmışa teşbihi gerektirir, bu ise Allah için mümkün değildir. Allah'ı mahlûğun vasıflandığı bir sıfatla vasıflandırmak yanlıştır.¹⁵³

Sıfatların varlığını bazı mezhepler kabul ederken bazıları reddetmiştir. Ayrıca sıfatların ezeli olup olmadığı konusunda da mezhepler arasında görüş ayrılıkları olmuştur. Yesevî ise Allah'ın isim ve sıfatlarını kabul etmiş, bunları hikmetlerinin birçok yerinde zikretmiştir. Allah'ın esmâ ve sıfatlarını genellikle tasavvufî bir yorumla dile getiren Yesevî, ne Mu'tezile gibi sıfatları inkâr etmiş ne de Cebriyye gibi sıfatları nefyetmiştir. Hikmetlerinin çoğunda Allah'ın isim ve sıfatlarına yer vermiştir. Bu sıfatları da önce lafız olarak vermiş daha sonra da onların manasını vermiştir. Burada da

¹⁵⁰ Mâtürîdî, *Kitabü't Tevhid*, s. 100.

¹⁵¹ Halil Taşpınar, *agm*, s. 237-238.

¹⁵² Ebü'l Muîn en-Nesefî, *age*, s. 45.

¹⁵³ Şerafeddin Gölcük, *Kelâm Tarihi*, Kitap Dünyası Yayınları, 5. Baskı, Mart 2009, Konya, s. 51.

Yesevî'nin diğer uluhiyyet konularında olduğu gibi Ehl-i Sünnet çizgisi dışına çıkmadığını görmek mümkündür. Hoca Ahmet bazı hikmetlerinde Allah Teâla'nın isimlerini zikrederek Allah'tan bağışlanma, hidayet ve derde deva da ister:

Zâtı yüce Rahmân Rabb'im hem Cebbâr'ım

*Elimi tutup yola koy "Ente'l-Hâdî,"*¹⁵⁴

"Kad alimna ente fî külli umur",

*Sensin Kâfî sensin Âfî yâ Gafûr.*¹⁵⁵

Ya ilâhî, Kâdir, Allah'ım

Rahmet eyle kuluna ey Rahmân

İcâbet Sen'den ve başvurmak bendendir,

Ey İlâh-ı Zü'l-Celal bütün hacetlerde.

İlâhi hacetimi sen kolaylaştırır,

*Kerim'sin lûtf eyle derdime devâ eyle.*¹⁵⁶

2.1. 4. Rü'yetullâh

Rü'yetullah kavramı "gözle görmek" manasına gelen rü'yet ile Allah lafzından meydana gelen bir tamlama olup terimsel manası ise "Allah'ın ahirette cennet ehli tarafından görülmesi" dir.¹⁵⁷

Rü'yetullah meselesi klasik dönem Kelâm ilminin en mühim tartışmalarından biri olmuştur. Allah'ın ahirette görülme meselesi yani rü'yetullah konusu bir taraftan ahiret hayatı ile ilgili bir durum olması açısından diğer taraftan da Tanrı'nın nasıl algılanacağına dair bir mesele olması açısından ele alınmıştır. Kur'an ve sünnette bu

¹⁵⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 22, s. 97.

¹⁵⁵ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 23, s. 98.

¹⁵⁶ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 32, s. 108-109.

¹⁵⁷ Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, age, s. 268.

konu ile ilgili birtakım ifade ve kavramlar olmasına rağmen tarihi süreçte rü'yetullah konusunun felsefi bir zeminde tartışmasını başlatanın Cehmiyye olduğu bilinmektedir. Bu konunun zıt tarafları genel anlamıyla Ehl-i Sünnet ve diğer mezhepler olarak ele alınır. Ehl-i Sünnet âlimleri rü'yetullahı kabul ederken Cehmiyye, Harîciler, Neccariye, Mu'tezile, İslam filozofları ve Mürcie'nin çoğunluğu bunun mümkün olmadığını savunurlar. Bununla beraber bu mesele felsefi bir tartışma olarak daha çok Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile âlimleri arasında geçmiştir. Her iki mezhep de meseleye akli ve nakli deliller getirerek görüşlerini ispat etme yoluna gitmişlerdir.¹⁵⁸

2.1.4.1. Divân-ı Hikmet'te Rü'yetullâh

Mü'min kulların ahirette Allah'ı görmesi anlamına gelen 'rü'yetullah' Yesevî'nin hikmetleri arasında çokça zikrettiği konulardan biridir. Öyle ki Yesevî, doksan ikinci hikmetinin tamamını “*Hakk cemâlini göstermezse perîşân olunur.*”¹⁵⁹ mısrası ile bitirir. Yesevî, Allah'ın cemâlini ahirette görmeyi çok arzulamaktadır. Bu arzusunun şu sözlerle dile getirir:

*Armağan kılssa Hakk cemâlini mahşer günü,
Cennet içinde yeyip tükenmez nimeti var.*¹⁶⁰

*Cennet der ki: “Ben üstünüm, cemâl görmek bende var
Cemâlini göstermeğe Rahim adlı Rahman var.”*¹⁶¹

*Kul Hûvallah, Subhanallah'ı vird eylesem,
Bir ve Var'ım, cemâlini görür müyüm?*¹⁶²

Ahmet Yesevî, ahirette Allah'ı görmenin mümkün olduğunu söylemekle beraber dünyada yapılmış günahlar sebebiyle Allah'ın ahirette görülemeyeceğini, şeytanın yolundan gitme, riyakârlık, yalan söyleme gibi hallerin Hakk'ın Cemâlini görmeye

¹⁵⁸ Murat Memiş, “Rü'yetullah Tartışmalarına Metodolojik Bir Bakış”, *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, C.4, S. 2, Aralık 2020, s. 49.

¹⁵⁹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 92, s. 201-206.

¹⁶⁰ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 239, s. 458.

¹⁶¹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 139, s. 284.

¹⁶² Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 7, s. 60.

mani olduğunu söyler. Yesevî'ye göre Allah'a itaat edip ibadet eden kul, Hz. İsmail'in teslimiyeti gibi O'nun yolunda canını kurban edebilme niyeti ve iradesi gösterebilmesi ile Allah'ın cemâlini görmeye nâil olabilir.¹⁶³ Yine Yesevî Hakk Cemâlini görmek için tövbe etmek, iman ile huzura varmak, itaat etmek gerektiğini de söyler:

Hakk'a yanıp mü'min olsan, ibadet eyle,

*İbadet eyleyen Hakk Cemâlini görür dostlar.*¹⁶⁴

Kul Hoca Ahmed işte bu sözü dedi halka,

*İmansız kul cemâl görmez, vallahi asla,*¹⁶⁵

Cemâl için cânı kurbân eylemedikçe

*İsmâil gibi cemâl arzû eylemeyin dostlar.*¹⁶⁶

Yesevî ameli olmayan kişinin de Allah'ın cemâlini görmesinin mümkün olmayacağını şöyle ifade eder: “Ameyleyeyip Hakk yolunda cânını ver, Amelsizler cemâl görmez dostlarıma.”¹⁶⁷ veya “Oruç tutup namâz kılıp tevbe eyleyen, Öyle kullar Hakk cemâlin görür imiş.”¹⁶⁸ Hoca Ahmet, Allah'ı ahirette görmeyi tasavvufî açıdan da ele alır ve İlâhi aşkla cemâlin görüleceğini, Allah'ın, cemâlini âşıklara vaad ettiğini hikmetlerinde şu şekilde zikreder:

Cemal'ini Âşıklara vaad etti,

*Âşık yolunda cânım verip yürürdüm ben işte.*¹⁶⁹

Âşıklık ulu iştir, gâfil olma;

*Gâfil olup Hakk cemâlini görmeyin dostlar.*¹⁷⁰

¹⁶³ Osman Oral, agm, s. 202.

¹⁶⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 79, s. 182.

¹⁶⁵ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 249, s. 481.

¹⁶⁶ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 78, s. 181.

¹⁶⁷ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 80, s. 186.

¹⁶⁸ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 109, s. 234.

¹⁶⁹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 15, s. 82.

¹⁷⁰ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 79, s. 182.

Netice olarak Yesevî hikmetlerine başlarken daha birinci hikmetinde cemâle talip olanlar için sözü söylediğini söyler. Yesevî'nin hikmetlerinde en çok zikrettiği konulardan biri cemâli görmek arzusu olup bunun yolunu taliplerine hikmetleri ile anlatmıştır. Ahmet Yesevî'ye göre Allah, mü'min kullarına cennette cemâlini gösterecektir. Ancak ameli olmayan, günahlarına tövbe etmeyen, itaatsiz ve ibadetsiz bir kulun mü'min de olsa Allah'ın cemâlini göremeyeceğini söyler.

2.1.4.2. Divân-ı Hikmet'te Rü'yetullâh'ın İtikadî Açıdan Değerlendirilmesi

Ehl-i Sünnet akaidi açısından Rü'yetullâh yani “Cennet ehlinin Allah Teâla'yı gözleriyle görmeleri”¹⁷¹ Kur'an ve hadislerdeki beyanlarla ve akli delillerle mümkündür. Ehl-i Sünnet'e göre akli deliller şu şekildedir:

“Görölmeye sebep olan bir şeyin cisim, cevher, araz (mahluk) olması değil o şeyin var olmasıdır. O halde madem Mevlâ Teâlâ vardır, görölmesi de mümkündür. Ancak Allah Teâlâ dünyaya kendisini gösterme, kullarına da dünyada kendisini görme kabiliyeti vermediği için dünyada görölmesi mümkün değildir. Aslında var olan her şeyin görölmesi mümkündür. Mesela sesler, tatlar, cinler, melekler ve ruhlar gibi... Bunların görölmemesinin sebebi görölmelerinin mümkün olmaması değil, Allah'ın kullarında, bunları görme kabiliyeti yaratmamasıdır. Nebi (a.s.)'ın Cebrail (a.s.)'ı görmesi ama sahabelerin onu görmemesi gibi. Dolayısıyla bunların görölmemesi zatından değil, gayrı sebepler iledir.”¹⁷²

Ehl-i Sünnet'in nakli delilleri ise;

“Hz Musâ'nın (a.s.): “Rabbim bana göröl sana bakayım”¹⁷³ diyerek Rabbinden kendisini görmeyi istemesidir. Hz. Musâ, böyle bir şey imkânsız olsa bunu Allah'tan istemezdi. Dolayısıyla onun bu isteği Allah'ı görmenin mümkün olduğuna inandığının delilidir. Aksini savunan kişi Musâ (a.s.)'ın Allah'ı tanımadığını iddia etmiş olur. Çünkü Hz, Musâ yüce Allah için imkânsız olan bir şeyin imkânına inanmış olur. Hz. Musâ'nın yüce Allah'ı tanımadığını söyleyen kimse ise küfre girmiş olur. Sonra Yüce Allah onun ümidini tamamen kırmamış; aksine görölmesini, dağın yerinde durması şeklinde varlığı

¹⁷¹ Bekir Topaloğlu- İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 268.

¹⁷² Ömer Neseî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, (haz. Asuman Karamustafaoğlu), Kitap Kalbi Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 245.

¹⁷³ A'râf 7/143.

tasavvur olunabilecek bir şarta bağlamıştır. Mümküne ancak varlığı mümkün olan bir şey bağlanabilir.”¹⁷⁴

İmâm-ı Âzâm da bu konuda Yüce Allah’ın mü’minler tarafından ahirette cennette herhangi bir mesafe olmaksızın teşbihsiz ve keyfiyetsiz olarak baş gözleriyle görüleceğini söyler.¹⁷⁵

Mu’tezile mensupları ise Allah’ın gözle görülemeyeceği konusunda icma etmişlerdir.¹⁷⁶ Onlara göre, görmenin gerçekleşmesi sadece cisimler için söz konusudur. Bunun için de gören ile görülenin karşı karşıya gelmesi, aralarında bir mesafenin varlığının olması ve gören ile görülen arasına görme ışınlarının ulaşması gerekir ki bunların hepsi yüce Allah hakkında imkânsızdır. Onlara göre bu akli delillerini “Gözler O’nu idrak edemez; O ise bütün gözleri idrak eder.”¹⁷⁷ ayeti de destekler.¹⁷⁸ Neccâriyye, Hâriciler’in tamamı ve Zeydiyye de Mu’tezile gibi akıl açısından rü’yetullâhın mümkün olmadığını savunmuşlar ve bunu destekleyen delillerin var olduğunu iddia etmişlerdir.¹⁷⁹

Rü’yet konusunda Mürcie iki fırkaya ayrılmıştır. Onlardan bazıları bu konuda Mu’tezile’nin görüşünü savunmuşlar, Allah’ın ahirette gözle görüleceğini reddetmişler bazıları ise Allah’ın ahirette gözlerle görüleceğini söylemişlerdir.¹⁸⁰

Hoca Ahmet Yesevî de, Allah’ı görmenin teşbihi gerektirdiğini söyleyen Mu’tezile’nin veya akıl açısından Allah’ı ahirette görmenin mümkün olmadığını savunan diğer mezheplerin aksine Allah’ın, mü’min aynı zamanda ibadete önem veren itaatkâr, riyadan uzak tövbekâr kulları tarafından cennette görüleceğine inanır. Daha hikmetinin başında bu isteğini dile getirip “Sözü söyledim, her kim olsa cemâle talip”¹⁸¹ diyerek hikmetine giriş yapar. Cemâli görmeye talip olan Yesevî, rü’yet konusunda da

¹⁷⁴ Ebü’l Muîn en-Nesefî, age, s. 61-62.

¹⁷⁵ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu’l- Ekber*, s. 56.

¹⁷⁶ Ebü’l Hasan el-Eş’arî, age, s. 238.

¹⁷⁷ En’âm 6/103.

¹⁷⁸ Ebü’l Muîn en-Nesefî, age, s. 61.

¹⁷⁹ Ebü’l Muîn en-Nesefî, age, s. 61.

¹⁸⁰ Ebü’l Hasan el-Eş’arî, age, s. 232.

¹⁸¹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 1, s. 44.

Ehl-i Sünnet ile aynı inanca sahiptir. Diğer mezheplerin aksine Ehl-i Sünnet gibi Allah'ın cennette mü'min kullarına görüleceğine inanır.

2.2. NÜBÜVVÂT

2.2.1. Peygamberliğin İspatı

Allah Teâlâ'nın kendisine vahyedileni tebliğ etmek için gönderdiği insanlara peygamber (Nebi) denir. Resul de böyle olmakla beraber kendisine ait şeriatı ve kitabı olan peygamberlere denir.¹⁸²

Peygamberlere iman İslâm akaidinin üç ana konusundan ikincisini oluşturur. Bu bağlamda peygamberlik ile ilgili konuları içeren meseleler bu başlık altında ele alınır. Yine nebi-resul kavramlarının tanımı, Allah'ın peygamber göndemesinin imkânı, mucizelerin peygamberliğin ispatına delil olup olmadığı, Hz Muhammedin nübüvveti gibi konular da bu bağlamda ele alınan konulardandır.

Peygamberliğin gerekliliği konusunda İslâm düşünce tarihinde değişik fikirler ortaya konmuş ve bu mevzu tartışılan konulardan biri haline gelmiştir. Bu da Kelâm mezheplerinin ve İslâm filozoflarının peygamberliğin ispatına dair farklı yaklaşım ve deliller ortaya koyma ihtiyacını doğurmuştur.

2.2.1.1. Divân-ı Hikmet'te Peygamberliğin İspatına Dair Hikmetler

İmanın esaslarından biri de peygamberlere imandır. Hikmetlerde de bu inancın tezahürleri birçok yerde kendini gösterir.

Ahmet Yesevî'nin düşünce dünyasında peygamberlik öğretisi özellikle de Hz. Muhammed'e duyduğu muhabbet ve sevgi çok büyük yer kaplamaktadır. Hz. Muhammed'in sevgisini esas alan ve her fırsatta O'nun sünnetine bağlılığını dile getiren Yesevî, altmış üç yaşına geldiğinde bu yaştan sonra yeryüzünde yaşamayı Hz. Muhammed'in sünnetine aykırı görmüş olacak ki bunun için yerin altına bir çilehane yaptırmış ve ömrünün geri kalan kısmını burada geçirmiştir. Bunu da hikmetinde şöyle açıklamıştır:

¹⁸² Sa'düddîn Mes'ud b. Ömer et- Teftâzânî (ö. 792/1390), *Makâsıdu'l Kelâm Fî 'Akâidi'l-İslâm' (Kelâm İlminin Maksatları)*, (Çev: İrfan Eyibil), (Ed. Ahmet Kaylı), T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Bilnet Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2019, s. 620.

Altmış üçte sünnet dedi işitip bildim,

*Mustafa'ya mâtem tutup girdim ben işte.*¹⁸³

Hoca Ahmet'in nübüvvet anlayışlarından biri de Hz. Peygambere salât ve selam getirilmesi, onun güzel ahlakının örnek alınmasıdır. Yesevî, Hikmetlerinde daima Hz. Muhammed'e saygılı, muhabbetli, itaatkâr bir tavır takınmıştır. Hikmetlerini Kur'an ve sünnet merkezli dile getiren Yesevî, hikmetlerinde birçok peygamberin özelliklerini Kur'an'ın bildirdiği şekli ile bize anlatmaktadır. Başta Hz. Muhammed olmak üzere zikrettiği peygamberlerin hayatlarını da örnek almamız gerektiğini söyler. Örneğin;

Zekeriyyâ gibi bu başıma bıçkı koysam,

Eyyûb gibi bu bedenime kurdu koysam,

Mûsâ gibi Tûr dağında ibadet eylesem,

*Bu iş ile yâ Rab, seni bulur muyum?*¹⁸⁴ diyerek bunu dile getirir.

Kur'an'ı ve sünneti hikmetleri vasıtası ile göçebe Türklere anlatan Yesevî, Kur'an'da anlatılan peygamberlerin başından geçen olayları da aynı yöntemle anlatmıştır. Kur'an'da anlatılan ve kıssaların en güzeli olarak bildirilen Hz. Yusuf'un kıssasında Hz. Yusuf'u kaybetmenin acısına dayanamayan Hz. Yâkûb ağlamaktan gözlerini kaybetmiştir.¹⁸⁵ Ahmet Yesevî: “*Yusuf gibi kuyu içinde gece gündüz olsam, Yâkûb gibi Yusuf için ağlayıp inlesem,*”¹⁸⁶ diyerek onların hayatlarından ders çıkarıp hikmet üzere amel etmeyi talep eder. Böylece Hakk'ın rızasına talip olur.

Yesevî diğer peygamberleri de hikmetlerinde anlatır. Örneğin başta Hz. Muhammed olmak üzere balığın yuttuğu Hz. Yûnus, şehid edilen Hz. Zekeriyya, belalara sabreden Hz. Eyyûb, göğe yükselen Hz. İsâ, tövbe eden Hz. Âdem, Allah Teâlâ ile konuşan Hz. Musâ, Allah dostu Hz. İbrahim gibi.

Yûnus gibi deniz içinde balık olsam,

¹⁸³ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 8, s. 63.

¹⁸⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 56, s. 147.

¹⁸⁵ Yusuf 12/83-87.

¹⁸⁶ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 56, s. 147.

*Bu iş ile yâ Rab, seni bulur muyum?*¹⁸⁷

*Hâs aşkını göster bana, şükreder olayım,
“Erre” koysa, Zekerîyya gibi zikreder olayım,
Eyyûb gibi belâsına sabreder olayım,
Her ne eylesen, âşık eyle Allah’ım.*¹⁸⁸

*İsa’yı rûhperver, terk-i taalluk eyler,
Gök kürede kalender, güzel mekân değil mi?
Yahyâ’yı ağlayış tuttu Âdem özünü unuttu,
Yûnus’u balık yuttu bu imtihan değil mi?*¹⁸⁹

*Götürdü ölüm Âdem, Musâ Kelim’ini,
Nuhi Nebî, İbrâhim gibi Halil’ini,
Hepimizin aydınlığı o Habîbini,
Ey yârânlar, kaygısı yok kaldığını.*¹⁹⁰

*Mûsa gibi Tûr dağında görüp cemâl,
“Rabbi enzur İleyk” deyip söyleyesim gelir.*¹⁹¹

Ahmet Yesevî, peygamberlerin insanlar için yol gösterici ve rehber olduğunu hikmetlerinde ifade eder. Peygamberlerin sünnetlerinden alınacak hikmet ve derslerin olduğunu söyler. Ahlak temelli tasavvuf anlayışına sahip olan Yesevîlik öğretisinde bir Müslümanın sahip olması gereken güzel ahlaki özelliklerin (Mâtürîdî peygamberliğin ispatı için gerekli görür) son peygamber olan Hz. Muhammed’de ve diğer peygamberlerde olduğuna inanılır.

¹⁸⁷ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 56, s. 147.

¹⁸⁸ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 33, s. 111.

¹⁸⁹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 211, s. 401.

¹⁹⁰ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 251, s. 486.

¹⁹¹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 50, s. 139.

Ahmet Yesevî'ye göre peygamberlerin her birinin insanlığa öğrettiği birçok erdem vardır. Onların yolunda giden, onları rehber edinenler dünya ve ahiret saadetine ulaşırlar. Peygamberler Allah yolunda birçok sıkıntıya göğüs germişler, bu yönleri ile insanlığa örnek olmuşlardır. Yine O'na göre Hz. Muhammed insanlık için Kur'an'da belirtildiği gibi âlemlere rahmet, son peygamber, âlemin fahri, bütün insanlar için müjdeleyici ve uyarıcı, insanlık için şefaatçidir. O'na salatü selâm getirilmesi gerektiğini, onun on sekiz bin aleme server olduğunu, otuz üç bin ashaba da rehber olduğunu söyler:¹⁹²

On sekiz bin âleme server olan Muhammed;

*Otuz üç bin ashâba rehber olan Muhammed.*¹⁹³

Yâ Rasûller Efendisi, yâ Nebilerin sonuncusu,

*Yâ sapıtmuşların doğrultucusu yâ Mustafâ Muhammed.*¹⁹⁴

Sadece Hz. Muhammedin rehberliğini hikmetlerinde anlatmayan Yesevî diğer peygamberleri de örnek verir:

Musâ gibi bu yolların rehberi var,

*Tâlîbe kim bu işlerden haberi var,*¹⁹⁵

Otuz üçüncü hikmetin tamamını peygambere ümmet olmak için yapılması gereken amellere ayıran Yesevî, salih amellerin peygamberler vesilesi ile öğrenileceğini şöyle söyler:

Kul Hoca Ahmed tecrid- tefrid ümid eyle,

*Mustafa'nın sözlerine amel eyle,*¹⁹⁶

“Ölmeden önce ölünüz”e göre amel eyle,

¹⁹² Sıddık Korkmaz, agm, s. 55.

¹⁹³ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 40, s. 122.

¹⁹⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 39, s. 121.

¹⁹⁵ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 247, s. 477.

¹⁹⁶ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 120, s. 250.

*Bu hadisi fikreyleyip öldüm ben işte.*¹⁹⁷

Âdem isen, doğru yolda yürüye gör,

*Peygamberlerin kılınışların kıla gör.*¹⁹⁸

2.2.1.2. Divân-ı Hikmet'te Peygamberliğin İspatının İtikadî Açısından Değerlendirilmesi

Peygamberliğin ispatına dair mezheplerin farklı yaklaşımları vardır. Ehl-i Sünnet itikadında peygamberliğin ispatı şu şekilde açıklanmıştır: Neseî'ye göre Yüce Allah'ın yaratma hâkimiyeti vardır. Aynı zamanda Yüce Allah'ın yarattıkları üzerinde tasarruf hakkı vardır. Allah istediği şekilde kullarına bunu bildirir. İsterse onları böyle bir ilimle yaratır isterse de kendi cinsinden elçi göndererek yapar. Allah Tealâ kullarına karşı çok merhametli olduğundan onlara yardım eli uzatması, onların her iki âlemde de faydalarına olacak hikmetleri onlara bildirmesi imkânsız değildir. Yani peygamberlerin bildirdiği emirler kulların faydasına olup nehylerde onlardan zararı defedecek hususlardır. Bu da Allah'ın kullarına rahmeti ve şefkatidir. Aklen her şeyi bilmek mümkün değildir. Dolayısıyla Allah'ın emirlerini ve bir hususun iyi mi yoksa kötü mü olup olmadığının olayların hakikatine hâkim bir rehber tarafından açıklanmasına ihtiyaç vardır. Yüce Allah'ın peygamber göndermesi hikmetinin gereği olup O kullarını rehbersiz, başıboş bırakmamıştır.¹⁹⁹

İmam Mâtürîdî'ye göre peygamberlere olan ihtiyacı akli zaruret gerekli kılar. Örneğin insanlar arasında belirgin anlaşmazlıklar vardır. Bunun neticesi olarak herkes kendinin doğruya en yakın olduğunu ileri sürer. Böylece her türlü bozukluk toplumda kendini gösterir. Akıl ise nihai olarak kendisini dirlik ve bilgiye yönlendirecek birine başvurmak ister. Bu kişi ise yaratıcının katından gelen peygamberlerdir. Yani hakemlik görevini yerine getirecek birine ihtiyaç vardır. Mâtürîdî'nin diğer bir delili ise âlimler din ve dünya yararına olan hususları tespit etmekle beraber birinde olan bilgi diğerinde olmayabilir. Durum böyleyken kullarında olmayan ve bütün yararlı bilgilerin Allah katında olduğunu biliriz. İşte Yüce Allah bu bilgileri peygamberleri aracılığıyla

¹⁹⁷ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 15, s. 82.

¹⁹⁸ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 143, s. 290.

¹⁹⁹ Ebü'l Muîn en- Neseî, age, s. 68-70.

kullarına bildirir. Ayrıca dünya meşguliyetleri, nefsânî arzu ve istekler, acılar, sıkıntılar, dünyevî istekler ve daha birçok şey insanın aklını sağlıklı kullanmasını engelleyen etkenlerdir. Buda kulların gerçeği kavramasını zorlaştırır. Bunun için insanlara rehberlik edecek, onları bu belirsizlikten kurtaracak peygamberlere ihtiyaç vardır. Yine Mâtürîdî'ye göre mucizeler de peygamberliğin ispatı için delildir.²⁰⁰

Teftâzânî'ye göre ise Allah'ın peygamber göndermesi içerisinde birçok maslahatları barındırır. Bu da Allah'ın kullarına olan lütfu ve rahmetidir. Mu'tezile'nin savunduğu gibi Allah'ın üzerine vacip değildir. Teftâzânî, peygamber göndermenin abes olduğunu, insan aklının iyiyi veya çirkini ayırabileceğini söyleyenlere karşı peygamberlik, aklın sadece kendi başına kavrayabileceği konularda akla destek olur, kendi başına kavrayamayacağı konularda ise akla yardımcı olur. Yine aklen iyinin ve kötünün idrak edilemediği zamanlarda akla yardımcı olur. Neyin iyi neyin çirkin olduğunun tespitini birbirinden farkı akıllara bırakmak yeryüzünde düzenin bozulmasına vesile olabilir. Bunun için Allah'ın elçilerine ihtiyaç vardır.²⁰¹

Ehl-i Sünnet'e göre Resullerin gönderilmesinin birçok hikmeti vardır. Yani hikmet Peygamber göndermeyi gerektirir. Yalnız bu Allah Teâlâ'ya vacip değil, aksine Yüce Allah'ın kullarına rahmeti ve ihsanıdır. Mu'tezile'ye göre ise Peygamberlik kullar için maslahat olduğundan peygamber gönderme Allah Teâlâ'ya vaciptir. Böyle düşünmekle beraber peygamberlerden meydana gelen sonuçların akılla da kavranabileceğini de söyleyip akla daha çok yetki vermişlerdir. Şia ise Mu'tezile gibi peygamberlerin gönderilmesini Allah'a vacip kılmışlar bu vacipliğin imamet içinde geçerli olduğuna inanmışlardır. İslam filozofları da peygamber göndermenin Allah Teâlâ'ya zaruri olduğuna inanmakla beraber akla daha fazla önem vererek aklın her şeyi kavrayabileceğini söylemişlerdir.²⁰²

Ahmet Yesevî'nin hikmetlerinden anlaşıldığı gibi peygamberler, insanlara Allah'ın rahmet ve rehber olarak gönderdiği elçileridir. Yesevî: “*Otuz üç bin ashâba rehber olan Muhammed*”²⁰³ diyerek Hz. Muhammed'in rehberlik vasfına dikkat

²⁰⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't Tevhîd*, s. 280-283.

²⁰¹ Teftâzânî, *el- Makâsîd*, s. 620.

²⁰² Ömer Neseffî, *age*, s. 344-345.

²⁰³ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 40, s.122.

çekmiştir. Aynı zamanda diğer peygamberlerin de insanlar için bir yol gösterici, bir rehber olduğunu söylemiştir. “*Peygamberlerin kulmuşların kıla gör.*”²⁰⁴ ve “*Musâ gibi bu yolların rehberi var.*”²⁰⁵ diyerek de bu görüşünü dile getirmiştir. Yine Hz. Muhammed’in insanlık için rahmet olduğunu “*O büyük ve küçük âlemler için rahmettir*”²⁰⁶ veya “*Aranızda bu Muhammed rahmettir,*”²⁰⁷ diye söyleyerek Ehl-i Sünnet inancının, “Peygamberler insanlar için Allah Teâlâ’nın, kullarına lütfu ve rahmetidir.” görüşünü desteklemiştir. Ayrıca Yesevî de Ehl-i Sünnet gibi resullerin gönderilmesine daha çok hikmet nazarından bakmış, Mu’tezile ya da Şia gibi peygamberlerin gönderilmesini Allah Teâlâ’ya vacip kılmamıştır.

2.2.2. Mûcize

Mûcize, nübüvvet ve risâlet iddiasında bulunan kimsenin doğruluğunu destekleyen olağanüstü olaylardır. Bazıları mucizenin tanımına “iddia ettiği şeye uygun olma” şartı koyarken bazıları da “mükellefiyetin devam ettiği zamanlarda olma” şartı eklemiştir.²⁰⁸

Kelâm ilminde mûcize kelimesinin ne zaman kullanıldığı bilinmemekle beraber dördüncü yüzyıldan itibaren bu terime rastlanmaktadır. Mûcizenin bazı özellikleri barındırması gerektiğini söyleyen âlimler özellikle iki temel konuya dikkat çekerler. Birincisi mucizenin olması için ilahi fiil olması ve yalnızca peygamberlerin elinde meydana gelmesi gerekir. İkinci olarak ise mucizenin peygamberlik iddiasının ve meydan okumanın (tehaddî) hemen peşinde gerçekleşmesi gerekir. Kelâm âlimleri aynı zamanda mûcize kavramının daha iyi anlaşılması için mûcizeyi akli, hissi ve haberi olmak üzere üç başlıkta toplamışlardır. Yine mûcize âlimler tarafından amaçları açısından da yardım, hidayet ve helâk mucizeleri olarak gruplara ayrılmıştır.²⁰⁹

2.2.2.1. Divân-ı Hikmet’te Mûcize

Ahmet Yesevî Divân-ı Hikmet’inde, Kur’an’da ismi geçen birçok peygamberin başından geçen olağanüstü olayları da anlatmaktadır. Kur’an’ın bildirdiği şekliyle Allah

²⁰⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 143, s. 290.

²⁰⁵ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 247, s. 477.

²⁰⁶ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 215, s. 407.

²⁰⁷ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 251, s. 484.

²⁰⁸ Teftâzânî, *el- Makâsîd*, s. 622.

²⁰⁹ Halil İbrahim Buulut, “Mûcize”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 30, 2020, Ankara s. 351.

Teâlâ'nın peygamberlerine verdiği mucizeyi, Yesevî aynı şekilde hikmetleri vasıtasıyla anlatır. Zaten Yesevî'nin hikmetlerinin ana gayesi de Kur'an'ı ve Sünneti taliplerine şiirleri ile anlatmaktır. O yüzden Yesevî hikmetlerine: “*Bismillah deyip beyân ederek hikmet söyleyip, Taleb edenlere inci, cevher saçtım ben işte.*”²¹⁰ diyerek başlar. Peygamberlerin kıssaları ve hikmetlerde bahsedilen mucizelerden bazıları şunlardır:

Kur'an-ı Kerim'de adı zikredilen peygamberlerden biri Hz. İbrahimdir. O bütün peygamberlerin atası kabul edilir. Lakabı Halilullah'tır. Nemrutla olan mücadelesini Kur'an'ın bize bildirdiği Hz. İbrahim'in mucizelerinden biri de Nemrut'un O'nu ateşe atması ve ateşin O'na karşı serin ve selamet üzere olmasıdır.²¹¹ Yesevî hikmetinde bunu şu şekilde dile getirmiştir:

Allah diyerek ateşe girdi Halilullah,

*O ateşi bostân kıldı, görün, Allah,*²¹²

Yine Kur'an'da bahsedilen peygamberlerden biri de Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'dir. Teslimiyet ve sadakatın sembolü olan Hz. İsmail, babası Hz. İbrahim'in rüyası üzerine babası tarafından kurban edilmek istenmiş bunun üzerine, “Ey babacığım sana emrolunduğun şeyi yap. İnşallah, beni sabredenlerden bulacaksın”²¹³ demişti. Bu olay hikmette; “*İsmail gibi aziz canımı kurban eyledim*”²¹⁴ şeklinde zikredilmektedir.

Allah Teâlâ'nın Kelimullah'ı Hz. Musa, Kur'an'da adı en çok zikredilen peygamberlerin başında gelir. Kur'an'da Firavun ile olan mücadelesi, Tûr dağında Allah ile konuşması, denizi asası ile ikiye ayırması gibi birçok mucizesinden bahsedilir. Yesevî daha çok hikmetlerinde Hz. Musa'nın Tûr dağında Allah Teâlâ ile konuşmasından bahseder. Şöyle ki:

Mûsâ gibi Tûr dağında görüp cemâl,

*“Rabbi enzur İleyk” deyip söyleyesim gelir.*²¹⁵

²¹⁰ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 1, s. 44.

²¹¹ Enbiya 21/68.

²¹² Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 135, s. 277.

²¹³ Sâffât 37/102.

²¹⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 7, s. 61.

²¹⁵ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 50, s. 139.

Yine Yesevî: “*Mûsâ gibi Tûr dağında ibadet eylesen*”²¹⁶ ve “*Mûsâ gibi Tûr dağında taat kılsam*”²¹⁷ diyerek Mûsa Peygamberin Allah ile konuştuğu ve burada kendisine Tevrat levhalarının verildiği Tûr dağının önemine de dikkat çekmiştir.

Ahmet Yesevî’nin mucizelerine yer verdiği diğer peygamberlerden ikisi ise; Hz. Yâkub ve oğlu Hz. Yûsuf’tur. Baba oğul olan bu peygamberlerin kıssası müstakil bir sûrede anlatılmıştır. Sûreye ismini veren Yûsuf Peygamberin hayatı; kardeşlerinin kendisini kıskanmalarından dolayı onlar tarafından kuyuya atılması, köle olarak satılması ve Allah’ın lütfu ve yardımı ile yüksek bir mevkiye getirilmesi olarak Kur’an’da özetlenir.²¹⁸ Yine Yusuf sûresinde Hz. Yakub’un oğlunun hasretinden dolayı gözleri göremez hale geldiğinden bahsedilir. Yesevî bu olayı hikmetlerinde şöyle dile getirir:

“*Yûsuf gibi kuyu içre gece gündüz kalsam*”²¹⁹

“*Yûsuf gibi kardeşi köle diye satsa*”²²⁰

Yûsuf için Yâkub ağlayıp, edâ oldu,

*Ağlaya ağlaya gözlerinden cüdâ oldu,*²²¹

Hz. Yahya ve babası Hz. Zekeriyya Kur’an’da adı geçen ve İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerdendir. İkisi de kavmi tarafından şehid edilmiştir. Ahmet Yesevî hikmetlerinde bu iki peygamberle beraber, Allah’ın hastalıkla imtihan ettiği, bu imtihana karşı sabır gösteren ve sabrın adeta timsali haline gelen Eyyûb Peygamberi birlikte ele alır. Bu konuyla ilgili hikmetler şunlardır:

“*Erre*” *koysa, Zekeriyya gibi zikreder olayım,*

*Eyyûb gibi belasına sabreder olayım,*²²²

Eyyub gibi kurt eziyetine sabır olsam,

²¹⁶ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 56, s. 147.

²¹⁷ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 174, s. 346.

²¹⁸ Yûsuf 12.

²¹⁹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 174, s. 346.

²²⁰ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 135, s. 277.

²²¹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 242, s. 465.

²²² Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 33, s. 111.

*Yahyâ gibi gözlerimden kan yaş döksem.*²²³

Allah Teâlâ'nın Hz Yunus'a verdiği mucize ise; kavmine kızıp onları terkeden Yunus Peygamberin bir balık tarafından yutulup kendisine herhangi bir şey olmadan Allah'ın izni ile karaya çıkmasıdır. Yesevî'nin ilgili hikmeti şudur: “*Yûnus gibi deryâ içre balık olsam*”²²⁴ ve “*Yûnus’u balık yuttu, bu imtihan değil mi?*”²²⁵

Kendisine Allah tarafından hem peygamberlik hem de saltanat verilen kral peygamber Hz. Süleymân da hikmetlere konu olmuştur. Allah Teâlâ, Süleymân Peygamberin emrine rüzgârı, insanları, cinleri ve kuşları vermiştir.²²⁶ Hükümdarlığı geniş alanlara yayılan Hz. Süleymân'ın saltanatının bile geçici olduğunu, bu saltanat ve hükümdarlığı hikmetlerinde “taht-ı Süleymân” kavramıyla anlatan Yesevî: “*Tahtı ile uçar idi o Süleymân, Bu ölüm çengeline almadı mı?*”²²⁷ ve “*Mûsa, İmrân kalmadı, taht-ı Süleymân kalmadı*”²²⁸ diyerek bunu zikreder.

Yesevî Divân-ı Hikmet’inde peygamberlerden ayetler ışığında bahsetmeye devam eder. Hikmetlerinde Hz. İsa’ya, Hz. Lokman’a, Hz. İlyas’a, Hz. Şuayb’a, Hz. Adem’e, Hz. İdris’e ve bu peygamberlerin başından geçen olağanüstü hallere de yer verir. Hikmetlerinden anlaşıldığı gibi peygamberlerin hayatlarını çok iyi bildiğini anladığımız Ahmet Yesevî'nin inanç dünyasında Hz. Peygamber’in yeri ve öneminin farklı olduğunu görüyoruz. Yesevî, O’nun son peygamber, âlemlere rahmet, habibûllah, müjdeleyici ve uyarıcı olduğunu da hikmetlerinde ayrıca dile getirir. O’nun örnek ahlakını anlattıktan sonra zatına ait olan mucizeleri de bize bildirir. Şöyle ki: “*Allah nuru, Allah dostu o Mustafâ*”²²⁹ ve “*Peygamberin nuru ile âlem doldu*”²³⁰ bu hikmetlerden bazılarıdır.

Hocâ Ahmet Yesevî, Divân-ı Hikmet’te ‘mûcize’ kelimesini kullanmasa da hikmetlerinde Allah Teâlâ'nın peygamberler eliyle gerçekleştirdiği olağanüstü halleri yani mucizeleri anlatır. Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın kullarına bildirdiği mucizelerin

²²³ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 174, s. 346.

²²⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 174, s. 346.

²²⁵ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 211, s. 401.

²²⁶ Neml 16/17, Enbiya 21/81, Sebe 34/12.

²²⁷ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 187, s. 365.

²²⁸ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 69, s. 169.

²²⁹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 38, s. 119.

²³⁰ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 46, s. 130.

çoğuna yer veren Yesevî'nin, çoğu mezhep tarafından peygamberliğin delili olarak kabul edilen mucizelerin varlığına inandığını hikmetlerinden anlamak mümkündür.

2.2.2.2. Divân-ı Hikmet'te Geçen Mûcizelerin İtikadî Açıdan Değerlendirilmesi

Ehl-i Sünnet âlimleri mucizeyi peygamberliğin ispatı için delil olarak kabul etmişlerdir. Yani peygamberlik iddiasında bulunan kişinin iddiasını doğrulamak için delil getirmesi gerekir. O delil ise mucizedir. Dolayısıyla mûcize haktır.²³¹

İslam filozofları, Mu'tezile ve Şia da mûcizeyi Ehl-i Sünnet gibi peygamberlik için gerekli görmektedir. Yalnız Şia mucizeyi sadece peygamberlerle sınırlamamış, imamların da mûcize gösterebileceğini iddia etmiştir. Onların bu iddiası imametle nübüvvet makamını eşitlemek için gösterilen bir gayret olarak değerlendirilmiştir. Mûcizenin gerekli olmadığını savunan ekoller de bulunmaktadır. Örneğin İbâdiyye ve Kerrâmiyye, peygamberliğin ispatı için mûcizenin meydana gelmesini gerekli görmezler. İbâdiyye'ye göre Allah Teâlâ'nın mûcize olmadan peygamber göndermesi caizdir. Bu durumda Allah'ın gönderdiği vahiylerden kullar sorumludur. Böylece diğer mezheplerin peygamberliğini ispatı için gerekli gördükleri mucizeyi yaratmak Allah'a vacip değildir. Kerrâmiye'ye göre ise nübüvvet ve risalete peygamberler doğuştan sahiptirler. Allah'ın kullarına peygamber göndermesinin asıl sebebi onların mûcize göstermeleri ya da vahiy almaları değil, nübüvvet veya risalet vasfına sahip olmalarıdır. Kerrâmiye'ye göre peygamberlerin mûcize göstermeye ihtiyaçları yoktur. Çünkü onlara göre bir kişi peygamber olduğunu söylerse muhatabının bunu kabul etmesi gerekir.²³²

Kelâm ekollerinin mûcize ile ilgili genel görüşleri bunlardır. Ahmet Yesevî'nin ise hikmetlerinde peygamberlerin mucizelerine genişçe yer vermesi, Ehl-i Sünnet, Şia ve Mu'tezile'nin mûcize ile ilgili görüşlerini destekler niteliktedir. Yani peygamberlerin peygamberlik iddiasını doğrulamak için gösterdikleri mucizeleri de Yesevî kabul eder. Ehl-i Sünnet, Peygamberimizin mucizelerini, O'nun güzel ahlâkı, zâtı ve zâtı dışındaki

²³¹ Ebü'l Muîn en-Nesefî, age, s. 72-74.

²³² Mikâil İpek, "Mu'tezile'nin Mûcize Anlayışı ve Nazzâm'ın Sarfe Teorisi Bağlamında Bir Değerlendirme", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 2, (Eylül 2021), s. 134-155.

mucizeler diye ayırır. Yesevî’de özellikle Hz. Muhammed’in zâtı ve ahlaki özelliklerine hikmetlerinde yer verir.

2.2.3. Şefâat

İtikadî açıdan ele alınan şefâatin varlığı Kelâm âlimleri tarafından tartışılan konulardan biridir. Şefâat; “Birinin bağışlanması için af dilemek” anlamına gelir. Dini terim olarak ise; “Allah’ın izin verdiği kimselerin günahkâr mü’minlerin bağışlanması, günahı olmayan mü’minlerin ise derecelerinin yükseltilmesi için Allah katında aracılık yapması” diye tanımlanır.²³³

Şefâat konusu Kur’an’da, hadislerde ve Kelâm ilminde önemli yer tutar. Şefâatin hak olup olmadığı haksı kim ya da kimlerin kime ya da kimlere şefâat edeceği konusu şefâat başlığı altında tartışılan konulardan biri olmuştur. Bu konu ile ilgili mezheplerin ileride geleceği üzere farklı görüşleri vardır.

2.2.3.1. Divân-ı Hikmet’te Şefâat

Ahmet Yesevî, Hz. Peygamber’in günahkâr olan ümmete hesap günü şefâat edeceğine inanır. Yesevî’ye göre Hz. Muhammed; âlemlere rahmet, müjdeci, uyarıcı, ümmetine çok düşkün bir peygamberdir. Aynı zamanda mü’minler için şefâatçidir. Ahmet Yesevî Divân-ı Hikmet’in birçok yerinde Hz. Muhammed’in ümmet için şefâatçi olacağını söyler. O hikmetlerden bazıları şunlardır;

Çıplaklık ve açlığa kanaatlı Muhammed;

*Âsî, câfî ümmete şefâatlı Muhammed.*²³⁴

Sırdan oldu işâret, burada eyledi imaret,

*Eyleye Rasûl şefâat, razı olun dostlarım.*²³⁵

Yesevî, günahkâr mü’min kulların ümitsizliğe kapılmaması, Hz. Peygamber’in sünnetine sarılması gerektiğini söyleyerek Hz. Muhammed’in şefâatinin bu kulları da kapsayacağını ümit ederek hikmetlerine şöyle devam eder:

²³³ Bekir Topaloğlu- İlyas Çelebi, *Kelâm Terimler Sözlüğü*, s. 289.

²³⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 40, s. 122.

²³⁵ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 66, s. 166.

Her kim “Ümmetim” dese, Resûl işini bırakmasa,

*Şefâat günü olsa, mâhrum bırakmaz Muhammed.*²³⁶

Yesevî, Hz. Muhammed’e ümmet olmayanın şefâatten mahrum kalacağını söyler. Bu yüzden O’na ümmet olmak için Hz. Muhammed’in sünnetlerine çok sıkı sarılmış, O’nu candan öte sevmiştir. “Sünnetlerini sıkı tutup ümmet ol, Gece gündüz sâlat- selâm söyleyip yakın ol”²³⁷ diyerek O’na sâlat ve selam getirmenin gerekliliğine inanmış ve ümmet olmak için ömrü boyunca gayret sarf etmiştir.

Hoca Ahmet hikmetlerinde mahşer gününde insanların durumunu tasvir ettikten sonra bütün peygamberlerin çaresiz kalacakları ve onlara şefâat edemeyeceğini anlatır. Ancak sadece Hz. Muhammed’in kendi ümmetine ve diğer bütün ümmetlere şefâat edeceğini şu şekilde tasvir eder:

Bütün halklar Âdem Ata’ya doğru ardınca gidince,

“Ey babamız şimdi bizi kolla” deyince,

“Ruhsat yok benden geçti evlat” deyince,

“İbrâhim’e gidelim” deyip söyler imiş.

İbrâhim’e gidip söyleyince Âdem Ata,

“Şefâat eyle bunlara sen hepsi hatâ”

O da der “Sizden yakın Âdem Ata”

“Mûsa tarafına gidelim” deyip söyler imiş.

Mûsa deyince “-Rabbi erini-” dedim o gün,

Âcizlikten çıktığım yoktur işte bugün,

Gidelim Muhammed’e olup mahzun

Hepsi Hazret’e doğru gider imiş.

²³⁶ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 37, s. 119.

²³⁷ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 138, s. 283.

*Mûsa deyince “Yâ Muhammed ayak bas,
 Ümmetlerin cehennem içinde yok oldu”
 Muhammed’e ibâ eyleyip durunca o an,
 Mûsa bırakmayınca birlikte varır imiş.*

*Tâcını alıp kısıp koyup arş altında,
 Feryâd edip ağlayıp durunca işte o günde,
 “Yâ Kâdir, Yâ Gafûr” dediğinde,
 “Yâ Habibim başını kaldır” deyip söylermiş.⁷*

*Alıp gel ümmetini dergâhıma,
 Bağışlayım hepsini ben sizlere,
 Dâhil eyleyim hepsini cennetime
 Böyle diyerek Hakk’tan nidâ gelir imiş.*

*Zâhid, âbid, hâs kullardan, âlimleri,
 Alıp gelince dergâhına işte bunları,
 Rabbim der ki “Yâ Muhammed âsîler hani?”
 “Âsî lâıyk değil” deyip söyler imiş.*

*Âsî- câfi lâıyk” deyince “rahmetime”
 Yine der “Dâhil edeyim ben onları cennetime,
 Günâhlarını bağışlayım hepsini sana”
 Resûl memnun olup gelir imiş.*

*Mûsa ile Rasûlulah yürüyüp gelince,
 “Âsî-câfi ümmetlerim! Yürüyün” deyince,*

“Günahlarınızı affeyledi Kâdir, Hayy”

*Cennet içine önden gelip girer imiş.*²³⁸

Ahmet Yesevî bu hikmeti şu şekilde bitirerek şefâat konusunu ezberden söylemediğini bunun için kitaplar okuyup bilgi edindiğini de söyler:

Kul Hoca Ahmed kıyametten söyledi bunu,

Hikmet edip ahâlîye yaydı bunu,

Ulu ulu kitaplardan söyledi bunu,

*Okuyandan dua talep edermiş.*²³⁹

2.2.3.2. Divân-ı Hikmet’te Şefâat Konusunun İtikâdî Açıdan Değerlendirilmesi

İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe’ye göre; “Peygamberlerin (salât ve selam onlar üzerine olsun) şefâati haktır. Peygamberimizin (s.a.v.) şefâati günahkâr mü’minler ve onlardan büyük günah işleyip cezayı hak etmiş olanlar için hak ve sabittir.”²⁴⁰ İmam Mâtürîdî’ye göre ise mü’min bir insan işlediği günahlarından dolayı değil, yaptığı iyilikler vesilesi ile şefâate hak kazanacaktır. Şefâat konusunda Kur’ânî beyanlar ve Hz. Peygamber’den nakledilen hadisler vardır. Yine Mâtürîdî, “büyük günah işleyenlerin ebedi cehennemde kalacağı ve küçük günahlarından dolayı ise onlara azap gerçekleşmeyeceği” görüşünü savunanlara şöyle cevap verir: “Buna göre Kur’an’la hadislerin ilahi lütuf çerçevesinde beyan ettiği birçok bağışlanma müjdeleri ortadan kalkmakta, İlim ehlinin Allah’a ve rahmetine yönelik fitrî ümitleri suya düşmekte, ayrıca Peygamber’in şefâatine ümit bağlamış müslümanların duası geçersiz hale gelmektedir. “Mâtürîdî büyük günah işleyen mü’mine şefâatin Allah’ın rahmeti, hikmeti ve lütfu olduğuna inanır. Allah’ın günahkâr mü’minleri iki şekilde affedeceğini söyler. Birincisi Allah’ın, kulun günahkârda olsa isyan halinde de olsa dünyada şeytana itaat ve ibadet etme vasfını nispet etmemesi yani kulun isyan halinde bile şeytana düşman olması, ikincisi ise Allah’ın günahkâr kuluna bağışlanma ve affedilme ümidini telkin etmesidir.

²³⁸ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 108, s. 231-232.

²³⁹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 108, s. 233.

²⁴⁰ Ebû Hanîfe, *el- Fıkhü'l Ekber*, s. 57.

O günahkâr kul ki âlemlerin Rabbi'nin rahmetini ummuş, Rabbi de kullarına her zaman lütuf ve ihsanının üzerlerinde olacağı alışkanlığı kazandırmıştır. ²⁴¹

Ehl-i Sünnet âlimlerinden Nesefî'ye göre ise şefâat, nebiler, resuller, âlimler ve Allah'ın izin vereceği hayırlı kimseler vesilesiyle, yine Allah'ın izin vereceği bazı mü'minlerin günahlarının bağışlanması ya da onların Allah katındaki derecelerinin yükseltilmesidir. Meşru şefâati iki şarta bağlayan Nesefî bunlardan ilki olarak; Allah'ın şefâat edecek kişiye izin vermesi, ikinci olarak da şefaat edilecek kişinin şefâat edilmesine izin verilmesi. Hiç kimsenin şefâati olmasa bile Allah Teâla kendi rahmet ve fazlıyla da günahkâr mü'minlerin bazısını affedip onları cehennem azabından koruyabilir. Yine Nesefî, şefâatin hak olduğunu, tevatür derecesindeki hadisleri delil getirerek ispatlar.²⁴² Bunlardan bazı hadis-i şerifler şunlardır: “*Şefâatim ümmetimden büyük günah sahipleri içindir,*” ve “*Kıyamet günü üç sınıf insan şefaat edecektir: Peygamberler, âlimler ve şehitler.*” ²⁴³

Mû'tezile'ye göre de büyük günah işleyen kimseler tevbe etmeden affedilmeyeceği gibi, şefâatle de affedilmez. Mû'tezile küçük günahların affını ise sahibinin büyük günahlardan kaçınma şartına bağlar. Yani kişi büyük günahlardan kaçındığı sürece küçük günahları da affedilir bu durumda o şefâate muhtaç değildir. Dolayısıyla Mû'tezile'ye göre şefâat sadece günahların affı için değil derecelerinin artırılması içindir. Vehhabiler de şefâati kabul etmekle beraber şefâatin sadece Allah'tan talep edileceğini, O'nun dışında şefaat edebilecek kimselerden şefâat istemenin caiz olmadığını hatta şirk olduğunu kabul ederler.²⁴⁴

Ahmet Yesevî, hikmetlerinde şefâat konusuna genişçe yer vermiştir. Şefâati reddeden Mû'tezile'nin aksine Yesevî, Hz. Muhammed'in şefâatinin Allah Teâla'nın yardımını ve inayetiyle âsi-câfi ümmete yani mü'min günahkâr kullara olacağını söyler. Bu görüşü şefâat konusunda Ehl-i Sünnet itikadının görüşü ile paralellik arz eder. Yine günahkâr kulların ümitsiz olmamasını Hz. Peygamber'in şefâatinin bu kullara da olacağını, bunun için Hz. Peygamber'in sünnetine sıkı sıkı sarılmak gerektiğini söyler.

²⁴¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't Tevhîd*, s. 551-557.

²⁴² Ömer Nesefî, age, s. 322-323.

²⁴³ Ebû Davûd, Sünnet, 20-21/4739; Tirmizî, Kıyâmet, 11/2435-6; İbn Mâce, Zühd,37; Ahmed, III, 213.

²⁴⁴ Ömer Nesefî, age, s. 323.

Şefâate nail olmak için O'nun gibi kanaatkâr, dünya malına tamah etmeyen, şükredici, Hakk'tan gelene razı olmak gerekir. Yesevî muhataplarını günahlara karşı hikmetlerinde uyarırken onları yalnız cehennem azabına karşı uyarmamış aynı zamanda şefâatten mahrum kalmakla da uyarmıştır. Bu da Ahmet Yesevî'nin şefâat konusuna verdiği önemin ve şefâatin hak olduğunu kabul ettiğinin delili olarak görülebilir.

2.2.4. Kerâmet

“Allah'ın salih, takva sahibi velî kullarından meydana gelen olağanüstü hal” diye tanımlanan kerâmet, mucize gibi olağanüstü bir haldir. Bununla beraber kerâmetin varlığını kabul eden âlimler onu meydana geliş bakımından mucizeden ayırmışlardır. Kur'an'da veli kavramı sadece Allah'ın salih kulu manasında kullanılmış olup kerâmet kavramı ile herhangi bir bağ kurulmamıştır. Yani Kur'an'da veli kulların kerâmet gösterebileceğine dair bir ifade yoktur. Kerâmet kavramının İslâm literatürüne girmesi III. (IX) asırdan sonra sûfiler tarafından sokulduğu tahmin edilmektedir.²⁴⁵

Kelâm âlimleri kerâmet konusunda da farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Mucize ile karışma endişesi ile kerâmeti reddeden mezhep görüşleri bulunmakla beraber kerâmeti sadece belli bir grubun tasarrufu gibi değerlendiren görüşler de vardır. Tasavvufta çokça kullanılan bu kavram sufi kişiliğe sahip olan Ahmet Yesevî'nin hikmetlerinde de önemli bir yer edinmiştir.

2.2.4.1. Divân-ı Hikmet'te Velilerin Kerâmeti

Kerâmet konusu Ahmet Yesevî'nin Divân-ı Hikmet'inde yer alan kelâmi konulardan biridir. Hoca Ahmet'in menkıbevî hayatında birçok kerâmetleri olduğu kaynaklarda geçmektedir. Kendisi de hocası Arslan Baba'nın ve diğer veli kulların kerâmetlerine hikmetlerinde değinir.

Sufîliğin geliştirdiği ahlak temelli öğreti beşer üstü bir karakteri gerekli kıldığı için Yesevîlik öğretisinde de keşif ve kerâmet gibi anlayışların kabul edildiği söylenebilir.²⁴⁶ Yesevî'nin bu konu ile ilgili hikmetlerinden bazıları şunlardır:

Âşıklara olur Hakkın inâyeti,

²⁴⁵ Bekir Topaloğlu- İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 183.

²⁴⁶ Sıddık Korkmaz, agm, s. 731.

*Bâtın içinde açılır keşif ve kerâmeti,*²⁴⁷

Kim bilmeden bu yolları şeyhim dese,

*Kerâmetten veliliğe haber verse,*²⁴⁸

Ahmet Yesevî hikmetlerinde kerâmet konusunu sadece “veli kullardan zuhur eden olağanüstü hal” olarak ele almamış aynı zamanda salih ve mü’min kullarda olması gereken vasıflar olarak da tanımlamıştır. Yani Yesevî aynı zamanda keramet konusunu iyi bir Müslümanda olması gereken vasıflar ve bunun için dikkat edilmesi gereken hususlarla ilgili ele aldığı hikmetlerinde dile getirmiştir. Bu bağlamda mü’min bir kimsenin taharetsiz Allah Teâlâ’yı zikretmemesi, dinini kerametler söyleyerek halka satmaması gibi tavsiyeleri hikmetlerinde görmek mümkündür.²⁴⁹ Şöyle ki:

Mü’min olsan tahâretsiz zikrini söyleme,

*Kerâmetler söyleyip halka dinini satma,*²⁵⁰

Yesevî Divân-ı Hikmet’inde ahir zaman şeyhlerini eleştirir. Ahir zaman şeyhlerinin gösteriş düşkünü, dış görünüşüne önem veren ancak iç dünyası bozuk olan ve kendisi gaflet içinde olduğu halde gördüklerini halka kerâmet diye satan kişiler olarak tanımlar.

Âhir zaman şeyhi düzeltir suretini,

Zühd ve takvâ kılmayıp bozar iç âlemini,

Kerâmet der gaflet uykusunda gördüklerini,

*Riyâ ile halka kendini satar dostlar,*²⁵¹

²⁴⁷ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 110, s. 234.

²⁴⁸ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 74, s. 173.

²⁴⁹ Sıddık Korkmaz, agm, s. 56.

²⁵⁰ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 60, s. 154.

²⁵¹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 82, s. 188.

2.2.4.2. Divân-ı Hikmet'te Geçen Kerâmet Konusunun İtikadî Açidan Değerlendirilmesi

Ehl-i Sünnet itikadında velilerin elinde olağan dışı bir şekilde kerâmetin zuhur etmesi câiz olup aklen imkânsız değildir. Kerâmeti kabul etmenin mucize ile karışmasına yol açabileceğini söyleyen Mu'tezile'ye karşı, mucize ile kerâmet farkını ortaya koyan Ehl-i Sünnet âlimleri kerâmeti şu şekilde izah eder; *"Mûcize Peygamberlik iddiasının hemen peşinde ortaya çıkar. Oysa veli Peygamberlik iddia etse o anda kâfir ve Allah düşmanı olur. Bundan böyle onun elinde bir kerâmetin ortaya çıkması düşünülemez. Ayrıca mûcize sahibi, mucizesini gizlemez aksine ilân eder. Kerâmet sahibi ise onu gizlemeye çalışır ve onun kerâmet değil istidrac nevinden bir şey olmasından korkar; şöhret bulması ile gurura düşmekten endişe eder."*²⁵² İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'ye göre de kerâmet haktır.²⁵³

Mu'tezile ise kerâmet konusunda Ehl-i Sünnet ile aynı düşüncede olmayıp kerâmeti kabul etmemiştir. Mu'tezile'ye göre eğer kerâmet kabul edilirse peygamber olanla peygamber olmayan kişi arasında ayırım yapmak mümkün olmaz. Şöyle ki, peygamberin peygamberliğini ispat eden şey mucizedir. Bu durumda velilerin çok olması sebebi ile onların elinden zuhur eden olağanüstü olaylar da çok olacaktır. Böylece bazı âdetler, âdet olmaktan çıkar. Bu da peygamberliği ispat etme imkânını ortadan kaldırır. Dolayısıyla mûcize peygamberliği tasdik edici olmaktan çıkar ikram haline gelir. Yine kerâmeti kabul etmek demek peygamberlerle velileri eşitleyip peygamberlerin kıymetlerini düşürmek demektir.²⁵⁴

Şia mezhebinde ise kerâmet imamet düşüncesi etrafında şekillenir. Onlar imamların masumiyetini ve yüceliğini ortaya koymak için imamlara mucize ve kerâmet atfederler. Ancak bunu imamet için gerekli bir şart olarak da görmezler. Şia'da zaten mûcize ve kerâmet ayırımı bariz değildir. Sufiyye ise kerâmeti en çok kullanan zümredir. Onlara göre kerâmet mûcize gibi son bulmuş değil, velilerin elinde kıyamete kadar devam edecektir. Şeyhlerin, mürşitlerin elinde meydana gelen kerâmetler onlara ittiba edenlerin bağlılığını, ibadet şuurlarını ve dini coşkunluklarını artırır. Bununla

²⁵² Ebû'l Muîn en-Nesefî, age, s. 79-80.

²⁵³ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l Ekber*, s. 56.

²⁵⁴ Teftâzânî, *el-Makâsıd*, s. 652-653.

beraber genel kabul bu olmakla birlikte kerâmetin önemsizliğini kabul eden birçok mutasavvıf da bulunmaktadır. Bunlar kerâmeti veli olmanın bir şartı olarak görmemişlerdir.²⁵⁵

Ehl-i Sünnet âlimlerinin “velilerin kerâmeti haktır” düşüncesini Ahmet Yesevî’nin inanç dünyasında da görmek mümkündür. Bununla beraber kerâmet konusunu daha çok mutasavvıf kimliği ile ele alan Yesevî kerâmeti, “veli kulun elinde meydana gelen olağanüstü haller” olarak kabul etmekle beraber hikmetlerinde genellikle insanın güzel ahlaklı salih bir mü’min olması olarak tanımlamıştır. O’na göre Şeyh olmak kişiyi kurtuluşa erdirmenin garantisi olmayıp, hidayete erdiren Allah Teâla’ya sürekli sığınmaktır. Hikmetinde “*Vird eylemeyip “şeyhim” dese yeri cehennem, Elimi tutup yola koy “Ente’l Hâdî”*”²⁵⁶ diyerek de bunu dile getirir. Burada Yesevî’nin kerâmet anlayışı, kerâmeti mucize ile karışma endişesinden dolayı kabul etmeyen Mû’tezile ile kerâmeti daha çok imamlara atfeden Şia mezhebinin görüşleri ile farklılık gösterir. Düşüncelerini daha çok Mâtürîdî geleneği üzerine inşa eden Ahmet Yesevî bu konuda da özelde Mâtürîdîlik genelde ise Ehl- i Sünnet ile aynı düşünceye sahiptir.

2.2.5. Miraç

Miraç, *urûc* kökünden türemiş olup “yukarı çıkma vasıtası, merdiven” anlamına gelir. Dini terim manası ise; “Hz. Peygamber’in Mescid-i Harâm’dan Mescid-i Aksa’ya, oradan da göğe yaptığı yolculuk” diye tanımlanır. Hz. Peygamber’in Mescid’i Harâm’dan Mescid-i Aksâ’ya gidişi için isrâ, oradan göğe yükselmesine de miraç kelimesi kullanılmakla beraber Türkçe’de miraç terimi her iki aşamayı da ifade eder.²⁵⁷

Beşeri idraklerin ötesinde ve Allah’ın peygamberine verdiği bir lütuf olarak görülen miraç olayı İslam tarihi ve inancı açısından öneme sahiptir. Miraç olayının meydana geliş şekli Kelâm âlimleri tarafından tartışılmıştır. Miracın bedenen mi yoksa ruhen mi veya her ikisi ile mi gerçekleştiği inancı bu tartışmaların başında gelir. Miraç

²⁵⁵ Hasan Sefa Turan, *Mütekaddimîn Dönemi Ehl-i Sünnet Kelâmcılarına Göre Kerâmet*, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Uşak 2018, s. 64.

²⁵⁶ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 22, s. 98.

²⁵⁷ Bekir Topaloğlu- İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 217.

Tasavvuf kültüründe de üzerinde durulan ve önem verilen bir olaydır. Dolayısıyla bu konuyu Ahmet Yesevî de hikmetlerinde detaylı bir şekilde anlatmış ve tasvir etmiştir.

2.2.5.1. Divân-ı Hikmet'te Miraç Hadisesi

Tasavvufî gelenekte önemli bir yere sahip olan miraç meselesine Ahmet Yesevî hikmetlerinde genişçe yer vermiştir. Hz. Muhammed'in miraç mucizesini anlatan manzum eserlere mîraciye denir. Tespitlere göre Türk Edebiyatında ilk müstakil mîraciye, Ahmet Yesevî'nin Divân-ı Hikmet'indeki "Hikâyet-i Mîraç" isimli manzumudur.²⁵⁸ Hz. Muhammed'e olan bağlılığı kendisinde hayat tarzına dönüşen Yesevî, miraç konusunu da hikmet çerçevesinde ele almış, ümmetin Hz. Peygamber'in sünnetlerine sıkıca sarılması gerektiğini söylemiştir. Bunu her fırsatta tavsiye eden Yesevî, "mîraciye" diye isimlendirilen 215. hikmetindeki bütün şiirlerinin sonunu "*Gerçek ümmetseniz işitip; salât selâm söyleyin dostlar.*" diyerek bitirir. Böylece yine Hz. Peygamber'e bağlılığını da O'na salât ve selam getirilmesinin gerçek ümmet olmanın gerekliliğinden sayar.

Mîraciye'de kaynaklarda geçen miraç hadisesi hikemli bir şekilde ele alınır. Yesevî bu hikmetine Hz. Peygamber'in Cebrâil ile yaptığı yolculuk ile başlayarak miraç olayını anlatır. Buna göre Hz. Muhammed ilk olarak Cebrâil'in getirdiği "Burak" adlı bir bineğe biner ve daha sonra da önce Mescid-i Aksa'ya gidip orada ruhlarla görüşür. Bundan sonra yine Cebrâil ile yolculuğuna devam eder ve Sidretü'l-müntehâ'ya ulaşırlar. Buradan Cebrâil daha fazla ileriye gidemez ve Hz. Muhammed yolculuğuna Mikâil ile devam eder. Yolculuğun sonuna doğru Hz. Peygamber'e İsrâfil eşlik eder ve O'nu alıp cennete uçarlar. O makamda sefer eyledikten sonra arşa adım atar. Burada Allah Teâla ile başbaşa kalan Hz. Peygamber'in O'nunla tekellüm etmesine genişçe yer veren Yesevî, bu makama Hz. Muhammed'den başka kimsenin ulaşamadığını söyler. Hakk' tan başka yoldaşı olmayan bu makamda Allah Teâla nida eder ve : "*Ey Habîb'im bana yakın gel beri, Mahrem eyleyim hâs sırrıma şimdi seni...*"²⁵⁹ diyerek Hz. Muhammed'in sırra vâkîf olduğunu söyler. Yine bu makamda Hakk Teâla Hz. Peygamber'in isteğini yerine getireceğini söyler. Bunun üzerine Hz. Peygamber âsi

²⁵⁸ Kudret Altun-Ahmet Kamil Cihan, "Ahmet Yesevî'de Miraç Mevzûu", *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, 26-29 Mayıs 1993, Kayseri, s. 30.

²⁵⁹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 215, s. 408.

ümmei için rahmet ister.²⁶⁰ Mîraciye diye müstakil bir başlık altında ele alınan hikmetlerden bazıları şöyledir:

*Aksa'ya varıp indi görün orada Server;
Yıldıldılar bütün ruhlar, O Peygamber,
Mübârek nefes verdi ruhlar orada yekser,
Gerçek ümmetseniz; işitip salât selâm söyleyin dostlar.*

*Cebrâil alıp o Hazreti havalandı;
O Sidretü'l- müntehâ'ya ulaştılar hemen,
Mustafâ'yı Cebrâil başını dik ve güzel eyledi,
Gerçek ümmetseniz; işitip salât selâm söyleyin dostlar.*

*Makamından geçemeyip Cebrâil kaldı;
Yularını o Mikâil adı;
Son zamanda Mikâil yorulup kaldı;
Gerçek ümmetseniz; işitip salât selâm söyleyin dostlar.*

*O İsrâfîl O'nu alıp uçtu cennete,
O makamda Rasûl eyledi değişik bir sefer,
O hem kaldı makâmında eyleyip figân,
Gerçek ümmetseniz; işitip salât selâm söyleyin dostlar.*

*Arş'a bakıp adım attı Resûlullah;
Nâleyni koyayım dedi Hakk Mustafâ;
Nida geldi: Nâleyn ile sen adım at ha;
Gerçek ümmetseniz; işitip salât selâm söyleyin dostlar.*

²⁶⁰ Hanife Dilek Batislam, "Hoca Ahmet Yesevî'nin Hikâyet-i Mi'râc'ı", *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Sempozyumu*, 1. Cilt, 26-28 Eylül 2016, İstanbul, s. 513.

*Alah dedi: “Konuk olup geldin bana;
Ne kadar olsa, hâcetini söyle bana;
Eyleyip hoşnud hâcetini vereyim sana...”*
Gerçek ümmetseniz; işitip salât selâm söyleyin dostlar.

*Rasûl dedi: “Dilediğim âsî ümmet;
Belağattan kırk yaşını rahmet;
Ey Allah’ım, Sen’den rahmet, benden şefkat...”*
*Gerçek ümmetseniz; işitip salât selâm söyleyin dostlar.*²⁶¹

Hoca Ahmet yine mîraciyesinde Hz. Muhammed’in sözlerinin iyi bilinip alınması gerektiğini, bu sözlerin ümmete bal gibi şifa olacağını, münafıkların ise bu sözleri inkâr ettiklerini ve bundan dolayı azap göreceklerini söyler. Hz. Peygamber’in miracına kulak verilmesi ve ona inanma tavsiyesinde bulunan Yesevî, bunu işitenlerin gönüllerinin hoş sudan daha ak olacağını söyler. Burada Yesevî, mü’minlerin miraç hadisesine inanmaları gerektiğini inanmayanların ise münafıklar olduğunu ifade eder.

2.2.5.2. Divân-ı Hikmet’te Miraç Hadisesinin İtikadî Açıdan Değerlendirilmesi

İsrâ ve miraç hakkında yapılan tartışmaların başında onun bedenlen mi yahut ruhen mi gerçekleştiği meselesi gelir. Hadis ve Kelâm âlimlerinin çoğunluğu onun Hz. Peygamber uyanırken hem bedenlen hem ruhen gerçekleştiğini savunur. Yani miracın mahiyeti ve şekli hakkında ihtilaf olmakla beraber onun vukuunda ümmetin icması vardır.²⁶²

Ehl-i sünnet âlimleri bu hadiseyi çeşitli delillerle ispat etmeye çalışmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir; İsrâ suresinin birinci ayetinde zikredilen “abd” kelimesi ile hem ruh hem beden kastedilmektedir. Çünkü kul kelimesi ruh ve bedene birlikte ıtlak olunur. İkinci olarak ise eğer miraç sadece rüya ile gerçekleşmiş olsaydı Kureyş

²⁶¹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 215, s. 407-409.

²⁶² Ömer Neseî, age, s. 363.

müşrikleri onu şiddetle inkâr etmezlerdi. Yine başka bir delil olarak da İsrâ suresi 60. ayet gösterilir. “Sana gösterdiğimiz rüyayı ve Kur’an’da lanetlenmiş ağacı insanlar için bir imtihan vesilesi kıldık” mealindeki ayette geçen “rüya” kelimesi müfessirlerin çoğunluğuna göre beden gözüyle görmeyi ifade eder aksi takdirde rüya kastedilseydi insanlar için imtihan vesilesi olmazdı.²⁶³

Fahreddin er-Râzi’ye göre evrende büyük kütlelere sahip güneş ve gezegenler vardır. O, bunların büyük kütlelere sahip olmalarına rağmen çok hızlı hareket ettiklerini söyleyerek Allah Teâla’nın dilemesi halinde başka bir varlıkta benzeri bir hıza ulaşabilir. Böylece miracın aklen mümkün olduğu söylenebilir. Aksi takdirde Hz. Peygamber’in miraca yükselmesi mümkün değilse Cebrail’in inişi de mümkün olmazdı.²⁶⁴ Bu açıklamaların temelinde miraç hadisesini aklen izah etme çabası vardır. Özetle Ehl-i Sünnet âlimlerinin çoğunluğu miraç olayını hem bedenlen hem ruhen olduğunu kabul ederler. Bu genel kabulün sonucu olarak Ehl-i Sünnet itikadı açısından İsrâ olayını inkâr eden kâfir, miraç olayını inkâr eden bid’atçı olur.²⁶⁵

Teftâzânî’ye göre de Hz. Peygamber’in miraç olayı kitapla sabittir. İkinci asrın icması ise miracın uyanıklık halinde bedenle olduğu şeklindedir. Bundan sonra gerçekleşen semaya olan yolculuk meşhur haberle, sonrasında cennete, arşa ve âlemin sonuna olan yolculuk ise haber-i vahid ile sabittir.²⁶⁶ İsrâ ve miracın ruhen olduğunu savunanlar ise görüşlerini Hz. Aişe’nin; “Miraç gecesi Hz. Peygamber’in bedeni yerinden ayrılmamış, o ruhuyla yolculuk yapmıştır” ve Muâviye’nin; “İsrâ Allah’tan gelen sadık bir rüyadan ibarettir.” şeklindeki rivayetlerine dayandırır.²⁶⁷

Ahmet Yesevî’nin hikmetlerinden anlaşıldığına göre Hz. Peygamber’in miraç olayı hem bedenlen hem ruhen meydana gelmiştir. Yesevîliğe ait olduğu kabul edilen ve Yesevîliğin öğretilerini derleyen *Mir’âtü’l Kulûb* adlı risalede geçen miraç olayı da aynı görüşü desteklemektedir. Yesevî bu risalede Hz. Peygamber’in miraç gecesi yetmiş bin makam geçip, hâkikata girip Allah’ın varlığını gördüğünü anlatır. Yine aynı risalede

²⁶³ Ömer Neseî, age, s. 363.

²⁶⁴ Ömer Neseî, age, s. 364.

²⁶⁵ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu’l Ekber*, s. 57, Ali el- Kârî, “*İmam Âzam Fıkhu’l Ekber Aliyyül- Kârî Şerhi*”, (Trc: Yunus Vehbi Yavuz), Mart 1979, İstanbul, s. 281.

²⁶⁶ Teftâzânî, *el-Makâsîd*, s. 642.

²⁶⁷ Salih Sabri Yavuz, “Mi’rac”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, 2020, Ankara, s.133.

Yesevî, Hz. Peygamber'in gönül miracı yaptığını beden miracının da ondan haber verdiğini ifade eder.²⁶⁸

Yesevî'nin divanında miraç yolculuğunun son safhasında Hz. Peygamber'in arşa adım atmasından bahsedilir. Divân-ı Hikmet'te Hz. Peygamber'in arşa adımını atarken nâleynini kenara koyma talebinde bulunması, Hakk Teâla'nın ise nâleyni ile adım atmasını istemesi, Hz. Peygamber'in Burak adlı bir binite binip Mescid-i Aksa'ya gelmesi ve oradan da göğe yükselmesinden bahsedilir. Burada da Yesevî'nin hikmetlerinden Hz. Peygamber'in miracının hem bedenen hem ruhen olduğu anlaşılmaktadır. Yesevî'ye göre sadece ruh ile miraç hadisesi gerçekleşmiş olsaydı Yesevî hikmetlerinde Hakk Teâla'nın Hz. Peygamber'den nâleynini çıkarmayı talep etmesine yer vermez ve Burak denilen binite binmesinden bahsetmezdi. Çünkü bunlar beden ile olan hadiselerdir. İmam-ı Âzam'ın bakış açısıyla aynı şekilde miracı yorumlayan Yesevî'nin bu konudaki inancının Ehl-i Sünnet inancı ile de paralellik gösterdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Ahmet Yesevî'nin Divân-ı Hikmeti'nin bir bölümünü tamamen miraç ile ilgili olaylara ayırması ve “mîraciye” yazması, bu alanda ilklerden kabul edilmesi onun miraç ile ilgili geniş bilgiye sahip olduğunun göstergesidir.

2.3. SEM'İYYÂT

2.3.1. Melekler

Melek kelimesi “elçi, güçlü kuvvetli, tasarrufta bulunup idare eden” manalarına gelir. Terim olarak “duyularla algılanamayan, çeşitli şekillere girebilen ve Allah'a her daim itaat eden nuranî varlık” diye tanımlanır. Kur'an meleklerin neyden yaratıldığına temas etmez. Ancak hadislerde meleklerin nurdan halkedildiği geçer.²⁶⁹ Kelâmcılar meleklerin mekânda yer tutan (mütehayyiz) ve hacimsiz (latif) varlıklar olduğunu savunurken İslam filozofları ise melekleri mekânda yer tutmayan (gayr-i mütehayyiz) soyut cevherler olarak tanımlar. Aynı zamanda onların bilgi ve kuvvetçe insanlardan üstün olduklarını da kabul ederler.²⁷⁰

²⁶⁸ Necdet Tosun, “Yeseviliğin İlk Dönemine Ait Bir Risale: Mirâ'tü'l Kulûb”, *İLAM Araştırma Dergisi*, C. II, S. 2, Temmuz- Aralık 1997, s. 97.

²⁶⁹ Ahmet b. Hanbel, el Müsned, IV, 168; Müslim, “Zühd”, 10.

²⁷⁰ Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 211.

Duyular âleminin ötesinde varlıklar olan melekler Kelâm ilminde nasslara dayanarak açıklanmıştır. Varlığı kabul edilen melekler imanın esaslarından biridir. Maddi âlemin ötesinde manevi âlemin varlığına da işaret eden melek inancı sem'iyât konularının başında gelir. Allah evren ilişkisi çerçevesinde veya Allah insan ilişkisinde meleklerle önemli fonksiyonlar yüklenmiştir. Bütün ilahi dinlerde melek inancı mevcut olup İslam inancında meleklerle iman inanç esaslarından sayılır inkârı ise küfrü gerektirir. Meleklerin özellikleri, görevleri ve insandan üstün olup olmaması gibi konular Kelâm ilmi tarafından ele alınan konulardan biri olmuştur.

Meleklerin çeşitleri ve görevleri ise şu şekildedir:

“İbranice’de “Allah’ın kulu” anlamına gelen Cebrâil, vahiy meleğinin özel adıdır. Mikâil ise İbranice’de “Allah’ın kulu, hizmet edeni” anlamına gelir. Nasslarda Mikâil’in görevi ile ilgili bilgi bulunmamakla beraber Akaid kitaplarında onun tabiat olayları ve canlıların rızkının taksimi gibi görevleri olduğundan bahsedilir. Azrâil, İbranice’de “yardımcı” manasına gelen ölüm meleğinin özel adı olarak geçmekte olup Kur’an’da da bu anlamda kullanılmaktadır. İsrâfil ise İbrânice’de “Rahman’ın kulu” anlamına gelir. İsrâfil kıyamet kopması esnasında meydana gelen olaylarla görevlidir. Dört büyük melek dışında diğer meleklerin görevleri ise; Mukarrebîn melekleri Kur’an’da arşı taşıyan ve onun çevresinde bulunan melekler olarak zikredilir. Hafaza ve Kirâmen Kâtibîn melekleri insanların sağında ve solunda bulunan onların amellerini kaydeden ve onları koruyan meleklerdir. Bunlardan başka cennet ve cehennemde görevli olan melekler de nasslarda bize haber verilmektedir.”²⁷¹

2.3.1.1. Divân-ı Hikmet’te Melekler ve Görevleri

Divân-ı Hikmet’te meleklerden ayrıntılı bir şekilde bahseden Yesevî, meleklerin özellikleri ve görevlerini vahiy kaynaklı olarak ele alır. Melekler hakkında geniş bilgi veren Yesevî, dört büyük meleğin isim ve görevlerini, cennet cehennem meleklerini, kiramen kâtibin meleklerini, münker nekir meleklerini şiirlerinde hadis ve Kur’an merkezli anlatır. Divân-ı Hikmet’te bahsi geçen bazı melekler ve görevleri şu şekildedir;

²⁷¹ Bekir Topaloğlu- Yusuf Şevki Yavuz- İlyas Çelebi, age, s. 221-224.

Hakk Mustafâ Cebrâil'den eyledi suâl

“Bu nasıl ruh bedene girmeden buldu kemâl? ²⁷²

“Küllî men aleyha fan” ayetinde,

Bir Allah'dan başka mahlûk ölür imiş,

İsrafil sür'u alıp üflediğinde,

Kabirden yeni deri giydirilerek kopar imiş. ²⁷³

Hak'tan fermân olduğunda, Azrâil can aldığıında,

Soru suâl kıldığında, orada hayran kalası. ²⁷⁴

Öldükten sonra kişiye kabirde suâl soran Münker- Nekir meleklerini ve bunların sordukları suâlleri de şiirleri ile insanlara öğreten Ahmet Yesevî hikmetlerinde bundan şöyle bahseder:

Münker Nekir Rabbin kim? diye sorunca,

Zâhir ilminden bir noktası kâr eylemeyince,

Vah yazık amelsizler nasıl yapacak,

Cân ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar. ²⁷⁵

Yine Yesevî, Münker ve Nekir meleklerinin görevlerini hadislerde geçtiği şekliyle ²⁷⁶ şiirlerinde anlatmaya devam eder. Şöyle ki:

Beni bırakıp yedi adım gider olsa,

Münker- Nekir o zaman girip gelse,

²⁷² Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 2, s. 47.

²⁷³ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 108, s. 230.

²⁷⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 196, s. 379.

²⁷⁵ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 77, s. 179.

²⁷⁶ Kişi ölüp kabre konulduğu zaman cenazeye katılanlar daha oradan ayrılmadan ayak seslerini işittiği bir sırada iki melek gelerek ona, “Muhammed hakkında ne diyorsun?” ya da başka rivayetlerde “Neye tapıyordun, Rabbin ve Peygamberin kimdir, dinin ve amelin nedir?” diye sorarlar. Mü'min kişinin, Muhammed Allah'ın kulu ve elçisidir şeklinde cevap vermesi üzerine melekler onu cennetle müjdelerler. Münker ve Nekir münafık ve kâfir'e de aynı soruyu sorduğunda şu şekilde cevap verirler; “Bilmiyorum başkalarının dediğini diyordum.” Bunlar içinde azap uygulanır. Süleyman Toprak, “Münker ve Nekir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 32, 2006, İstanbul, s. 14; *Müşned* IV, 287-288, 295-296; Ebû Dâvud, “Sünnet”, 27

“Men Rabbûk” diye melekler bakıp dursa,

“Rabbim Allah” dediğimi bilemezdim.²⁷⁷

İnsanın daima yanında olan,²⁷⁸ onun yapıp ettiklerini kayıt alan,²⁷⁹ değerli yazıcılar anlamına gelen Kirâmen Kâtibin adlı yazıcı melekler²⁸⁰ de Yesevî'nin hikmetlerine konu olmuş meleklerdendir. Divân-ı Hikmet'te Ahmet Yesevî şu şekilde bahseder:

“Kirâmen kâtibin” adlı melek,

Çöl kumlarından çok günâhı.

Okuyup kitâbımı görsem hiç amel yok,

Başımı önüme eğip olacağım pişman.²⁸¹

Cennet ve cehennemde görevli melekler Rıdvân²⁸² ve Mâlik'in²⁸³ isimlerini hikmetinde zikreden Yesevî onların görevlerini de yine hadis rivayetlerine uygun bir şekilde dile getirir:

Aşksızları Rahmân Melik'im kovalayıp sürdü,

Bakıp dursam, melekler vuraverdi,

Mâlik çıkıp, cehennem yönüne alıp girdi,

Cehennem içre zakkum yutar, dostlarım ha.²⁸⁴

Hûrî, gılmân “entahur” dan alıp gelince,

Rıdvân melek kadeh sunup hürmet eyleyince,²⁸⁵

²⁷⁷ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 47, s. 134.

²⁷⁸ İnfitâr 82/11-12.

²⁷⁹ Kâf 50/17-18.

²⁸⁰ İnfitâr 82/ 11-12.

²⁸¹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 34, s. 112.

²⁸² Bekir Topaloğlu- İlyas Çelebi, *Kelâm Terimler Sözlüğü*, s. 263 (Süyûtî, *el- Habâik fî ahhârî 'l melâik*, s.40-42)

²⁸³ Zuhurf 43/77.

²⁸⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 220, s. 423.

²⁸⁵ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 195, s. 378.

Ahmet Yesevî düşüncesinde melekler Allah Teâla'nın görevlendirdiği ruhânî varlıklardır. Ayrıca hikmetlerde zikredilen meleklerin görevleri Kur'an ve sünnette geçtiği şekliyle ele alınmıştır. Her daim Kur'an ve sünnete bağlılığını ifade eden Yesevî melekler bahsinde de buna dikkat etmiş ve görüşlerini bu çerçevede dile getirmiştir.

2.3.1.2. Divân-ı Hikmet'te Geçen Melekler ve Görevlerinin İtikadî Açıdan Değerlendirilmesi

Meleklerle iman Kur'an'da ve hadislerde imanın esaslarından sayılır. Meleklerin üstünlüğü konusu âlimler arasında tartışılmıştır. Meleklerin insanlardan ve peygamberlerden daha üstün olup olmadığı hususunda insanlar ihtilaf etmişlerdir. Bazılarına göre peygamberler meleklerden daha üstün olmakla beraber imamlar da meleklerden daha üstündür. Bu görüşü savunan grup Râfızîlerdir. Sûfilerden bazıları ise peygamberler dışında insanlardan ve imamlardan meleklerden daha üstün kimselerin olması caizdir.²⁸⁶

Peygamberlerin meleklerden üstün olduğunu kabul edenler ise Ehl-i Sünnet'in çoğunluğu ve Şia'dır. Onların bu konudaki delilleri şunlardır:

1- Meleklerin Hz. Âdem'e yüceltme ve şerefendirme secdesi ile emrolunmalarıdır. Bu daha düşük olanın daha üstün olana yaptığı secde olup selamlama secdesi değildir. Aksine İblis'in büyüklenmesi, kendisinin ateşten Âdem'in ise topraktan yaratıldığı ve dolayısıyla kendisinin Âdem'den daha üstün olduğunu söylemesi buna delildir.

2- Hz. Âdem'e meleklerle isimleri öğretmesinin emredilmesi.

3- Allah'ın Hz. Âdem'i âlemlere üstün kılması. Meleklerin de âlemin içinde bulunması.

4- Meşguliyet ve engellere rağmen ibadet etmek, yetkinliğe ulaşmak Allah'ın rızası ve sevap kazanmaya hak kazanmada daha etkilidir.²⁸⁷

²⁸⁶ Eş'arî, *Makâlâtü'l İslamiyyîn*, s. 610.

²⁸⁷ Teftâzânî, *el- Makâsîd*, s. 648.

İslam filozofları, Mu'tezile ile bazı Eş'ari'ler ise meleklerin insanlardan üstün olduğu görüşünü benimsemiştir. Delil olarak ise Kur'an'da Hz. Âdem ile eşinin “ Melek olursunuz diye Rabbiniz bu ağaçtan yemeyi yasakladı”²⁸⁸ diyerek şeytanın onları kandırdığı onların ise melek mertebesine çıkmak için yasaklı meyveden yemeleri meleklerin insanlardan üstün olduğu görüşünü ileri sürmüşlerdir. Ayrıca meleklerin Allah Teâla'ya daha yakın olmaları, nefsanî duygulardan, hırsdan arınmış olmalarını da başka bir delil olarak gösterirler. İki tarafın görüşü de kesin olmayıp nassların yorumlarından kaynaklı bazı zannî bilgilerden ibaret olduğu için itikadî konularda delil teşkil etmemektedir.²⁸⁹

Hoca Ahmet Divân-ı Hikmet'inde meleklerin görevlerini nasslarda bildirildiği şekliyle anlatmıştır. İnsanların meleklerden daha üstün olduğunu savunan Ehl-i Sünnet âlimlerinin çoğunluğunun delil olarak öne sürdükleri; Allah Teâla'nın meleklerden Âdem'e secde etmelerini isteyen ayeti Ahmet Yesevî de hikmetinde şu şekilde dile getirerek insan türünün melek türüne üstün olduğu fikrini kabul ettiğini göstermektedir:

“Büyükleme şeytana neler eyledi

Büyüklendiğinden lanet arzusunu ona saldı

Melek görüp orada secde eyledi

*Secde eyleyip âmin oldu dostlarıma.”*²⁹⁰

Yesevî hikmetlerinde meleklerin görevleri yanında onların özelliklerini de anlatır. Yesevî'ye göre melekler nurdan yaratılmış, iyilik yapan ve iyi kullar için de dua eden, hızlı hareket eden varlıklardır. Hakk âşıklarını; “Nefsi ölü gönlü diri sanki melek”²⁹¹ diyerek de meleklerle benzeten Yesevî meleklerin günahsız yönüne de vurgu yapmıştır. Yesevî insanı hayvanlardan daha aşağı bir varlık olarak tasavvur ettiği gibi aynı zamanda onu ahsen-i takvim üzere yaratılmış, meleklerden daha üstün bir varlık olarak da tanımlar. Ahmet Yesevî'nin düşünce dünyasında insanların meleklerle olan

²⁸⁸ A'raf 7/20.

²⁸⁹ Bekir Topaloğlu- Yusuf Şevki Yavuz- İlyas Çelebi, *İslâm'da İman Esasları*, DİB Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2015, s. 227.

²⁹⁰ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 80, s. 185.

²⁹¹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 119, s. 247.

üstünlüğü konusu Ehl-i Sünnet âlimlerinin çoğunluğu ile aynı olup Mu'tezile, İslam filozofları ve bazı Eş'ari'lerin görüşleri ile zıt düşmektedir.

2.3.2. Kabir Hayatı

Ölünün defnedildiği yer anlamına gelen kabrin terimsel manası ise; “ölüm ile tekrar diriliş (ba's) arasında insanların yaşayacağı bir nevi hayat” demektir.²⁹² Ahiret hayatının ilk durağı kabul edilen kabir hayatı sem'iyât konularından biridir. Ahiret inancı İslam inancının en temel konularından biridir. Ahiret hayatı ile bağlantılı olan berzâh âlemi olarak da isimlendirilen kabir hayatı Kelâm âlimleri tarafından farklı yönleri ile alınmıştır. Tasavvuf ilminde de kabir hayatı ahirete geçişin ilk kapısı olduğu için önemlidir. Yesevî de kabir hayatına anlamlar yüklemiş daha dünyada iken peygambere olan bağlılığından peygamberin vefat ettiği yaşta kendine yerin altında bir hücre hazırlatmış adeta dünyada iken kabir hayatını yaşamıştır.

2.3.2.1. Divân-ı Hikmet'te Kabir Hayatı

Ahmet Yesevî Divân-ı Hikmet'inde sem'iyât konularına da yer vermiş ahiret aşamalarını hikmetleri vasıtasıyla anlatmıştır. Bunlardan biri de kabir hayatıdır. Ahiret hayatının ilk durağı kabul edilen kabir hayatı Yesevî düşüncesinde ayrıntılı bir şekilde yer bulmuştur. Kabir azabının hak olduğuna inanan Yesevî günahkâr olan ve tövbe etmeden ölen kullara kabir azabı olduğunu şu şekilde ifade eder:

*Tevbe eyleyip Hakk'a yanan Âşıklara,
Cennet içinde dört pınarda şerbeti var.
Tevbe kılmayıp Hakk'a yanmayan gâfillere,
Dar kabirde sert azâb hasreti var.*²⁹³

Yine ahiret hallerinden kabir azabına dikkat çeken Yesevî ilmi ile amel olmayan âlimin kabir hayatında canının yanacağını şöyle dile getirir:

*Amel işlemeyen âlim ilmini çiğneyip yürür,
Ölüp varsa dar kabirde cânı yanar,*²⁹⁴

²⁹² Bekir Topaloğlu- İlyas Çelebi, *Kelâm Terimler Sözlüğü*, s. 173.

²⁹³ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 137, s. 280.

²⁹⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 77, s. 179.

Kabir azabının varlığını savunan Yesevî bu azaptan kurtulmanın yolunu da söyler. Kabir azabından kurtulup kabirde huzur içinde yatanların dünya hayatını ahiret hayatına satanlar ve seherlerde gözyaşı dökenler olduğunu söyler:

*O ağacın meyvesinden tadan kullar,
Dünyasını âhirete satan kullar,
Kabir içinde huzur içinde yatan kullar,
Seherlerde gözyaşını ummân eyler.²⁹⁵*

Bununla beraber Rabbine yalvaran Yesevî Rabbin lütfu olmadan kabrin darlık, bütün işlerin pişmanlık olduğunu da söyler:

*Ya Rabbi, temiz Zâtın, eğer lutf etmesen nâgâh,
Kabir darlık, yolun aydınlık, bütün işler pişmanlık.²⁹⁶*

Ahmet Yesevî kabir azabına inandığı gibi kabirde kulların Münker ve Nekir melekleri tarafından hesaba çekileceğini de inanır. Ayrıca İsrâfil'in (a.s.) sûra üflediği zaman yani kıyamet koptuğunda insanların kabirlerinden yeni bir deri giydirilerek kalkacaklarını şu şekilde dile getirir:

*“Küllî men aleyha fan” ayetinde,
Bir Allah'tan başka mahlûk ölür imiş,
İsrafil sûr'u alıp üflediğinde,
Kabirden yeni deri giydirilerek kopar imiş.²⁹⁷*

2.3.2.2. Divân-ı Hikmet'te Kabir Hayatının İtikadî Açıdan Değerlendirilmesi

Kelâmi açıdan kabir hayatının varlığı, kabir sorgusu ve azabı, kabir azabının devamlılığı gibi konular âlimler tarafından kabir konusu adı altında ele alınmıştır. Kabir hayatı (berzah) ve dirilmeden önceki azap olan kabir azabının varlığı Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından kabul edilmiş olup azabın bedene mi yoksa ruha mı olacağı konusunda ihtilaf vardır. Kâfirler ve bazı günahkâr mü'minler için kabir azabını kabul

²⁹⁵ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 131, s. 270.

²⁹⁶ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 240, s. 461.

²⁹⁷ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 108, s. 230.

eden Ehl-i Sünnet'in delillerinden bazıları şunlardır: *“Onlar sabah akşam ateşe arz olunurlar. Kıyametin koptuğu gün Firavun ve ailesini ateşin en şiddetlisine sokun”*²⁹⁸ ayetidir. Bu ayete göre kıyamet günü Firavun ve ailesinin azabın en şiddetlisine sokulması emredildiğine göre ondan önce sabah akşam arz edilecekleri azap kabirde gerçekleşecektir. Yine Ehl-i Sünnet âlimlerinin kabir azabının varlığına delil olarak getirdikleri diğer bir ayet ise şu ayettir: *“Onlar (Nûh (a.s.)'ın kavmi) hatalarından dolayı boğuldular ve ateşe girdirildiler.”*²⁹⁹ Bu ayette “fe” arada herhangi bir boşluk olmadan peşi sıra gelmeyi yani takibiye ifade eder. Buna göre onların boğulduktan hemen sonra girdikleri yer kabir âlemi, bu ateş de kabir azabıdır. Çünkü cehennem azabı kıyametten sonradır. Yine farklı ayetleri de delil getiren Ehl-i Sünnet âlimleri kabir azabının ayetlerde zikredilmesinin serahaten değil delalet yoluyla olduğunu söyler.³⁰⁰ Bununla beraber kabir azabının varlığını açıkça bildiren hadis-i şeriflerin varlığının sayılamayacak kadar çok olduğunu da ifade ederler. Bunlardan bazıları şunlardır: *“Eğer ölülerimizi defnetme endişemiz olmasaydı, kabir azabından size işittirmesi için Allah'a dua ederdim.”*³⁰¹ Yine Hz. Peygamber (s.a.v.) iki yeni defnedilmiş kabrin yanından geçerken şu şekilde buyurmuştur: *“Onlar azap görüyorlar ama büyük günahlarından dolayı değil. Onlardan biri küçük abdestini yaparken temizliğe dikkat etmez, diğeri ise laf götürüp getirirdi.”*³⁰² Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabir azabından ve cehennem azabından Allah Teâla'ya sığınması ve bu istiaze dualarının ümmet arasında nesilden nesile aktarılması da ayrı bir delil olarak kabul edilmiştir. Birçok hadisin kabir azabına delalet etmesi mütevatir derecesine ulaşmasa da mana bakımından mütevatir derecesindedir.³⁰³

Mu'tezile ve bazı mezhepler ise kabir azabını reddetmişlerdir. Bunun için bazı akli ve sem'i deliller ileri sürmüşlerdir. Başlıca sem'i delilleri ise şu ayetlerdir: *“Onlar orada ilk ölüm dışında başka bir ölüm tatmayacaklardır.”*³⁰⁴ ve *“Onlar: “Ey Rabbimiz!*

²⁹⁸ Mü'min 40/46.

²⁹⁹ Nûh 71/25.

³⁰⁰ Tevbe 9/101., Tûr 52/47., En'am 6/93.

³⁰¹ Müslim, “Cennet”, 68; Nesai, “Cenaiz”, 114.

³⁰² Buhârî, “Cenaiz”, 82; Müslim, “İman”, 34; Ebû Dâvud, “Taharet”, 26.

³⁰³ Ömer Neseffî, age, s. 287-289; Ebû'l Muîn en-Neseffî, age, s. 131-132.

³⁰⁴ Duhân 44/56.

*Sen bizi iki kere öldürdün, iki defa da dirilttin” dediler.”*³⁰⁵ Mu'tezile'ye göre eğer kabirde diriltme olsaydı üç defa olmuş olurdu; dünyada, kabirde ve mahşerde.³⁰⁶ Mu'tezile'nin kabir azabına veya mükâfatına karşı çıkmasının diğer bir sebebi ise; erken ya da geç ölenlerin mükâfat ve azaplarının farklı olacağını bunun ise Allah Teâlâ'nın adalet anlayışına uymadığı fikridir. Bununla beraber Mu'tezile meyyitin kendisinde hayat olmadığını, onların kabirdeki hallerine şahit olmadığını dolayısıyla görmüş oldukları azabı ya da mükâfatı göremeyeceğimizi iddia ederler. Ayrıca ölünün eti vahşi hayvanlar, yırtıcılar, kuşlar veya balıklar tarafından yenildiyse azabı ya da mükâfatı nasıl olabilir düşüncesini de savunurlar.³⁰⁷

Yine kabir konusu ile ilgili tartışılan meselelerden biri de kabir sorgusudur. Ebû Hanîfe'ye göre kabirde Münker ve Nekir isimli meleklerin sualleri hak olduğu gibi kabirde ruhun cesede iade edilmesi de haktır. Ayrıca asi mü'minler ve kâfirler için kabir azabı da haktır.³⁰⁸ Ehl-i Sünnet'e göre bu konuda mana yönünden tevatür derecesine ulaşmış hadisler mevcuttur. Ayrıca yine bu konuda icma vardır. Ehl-i Sünnet âlimlerine göre İbrahim suresi 27. Ayet-i kerimesi kabir sualinin varlığına delalet eder. *“Allah sağlam sözle iman edenlere, dünyada da ahirette de, o sabit sözde daima sebat ihsan eder. Allah zalimleri (kâfirleri) şaşırtır, O, dilediğini yapar.”*³⁰⁹ Bera İbni Azib'ten gelen hadislerde Peygamber Efendimiz bu ayetin kabir suali ile ilgili olduğunu ve bunun üzerine nazil olduğunu bildirmiştir. Bu ayete göre Peygamberimiz “ahiret” kelimesinden kast edilenin kabir, “sabit söz”den (el- kavlü's sâbit) kast edilenin de kelime-i şهادet ve kelime-i tevhid olduğunu bildirmiştir.³¹⁰

İmam Eş'ari de Münker ve Nekir adlı iki meleğin kabirde insanı sorguya çekmesi konusunda ihtilaf edildiğini, Ehlü'l-hevâ'dan ekseriyetin bu meseleyi inkâr ettiğini buna karşın Ehlü'l-istikamet'in ise bunu kabul ettiğini ifade etmektedir.³¹¹ Sem'i meseleler ancak sem'i delillerle bilinebilir görüşünü savunan Mu'tezile'den bazı âlimler

³⁰⁵ Mü'min 40/11.

³⁰⁶ Teftâzânî, *el- Makâsıd*, s. 674-676.

³⁰⁷ Ekrem Uysal, “Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'ye Göre Kabir Azabı”, *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi*, Yıl 2017, C. 1, S. 2, s. 70.

³⁰⁸ Ebû Hanîfe, *el- Fıkhu'l Ekber*, s. 57

³⁰⁹ Ömer Neseî, age, s. 291, Süleyman Toprak, *Âhirete İman*, DİB yayınları, 2. Baskı, Ankara 2015, s. 36-37.

³¹⁰ Tirmizi “Cenâiz”, 70, Buhârî “Cenâiz”, 85.

³¹¹ Eş'arî, age, s. 662.

ise kabirde Münker ve Nekir'in insana suallerini reddeder. Bununla beraber zıt görüşü savunan Mu'tezilî âlimleri de bulunmaktadır.³¹² Bazı Mu'tezilî âlimler de Münker ve Nekir ile ilgili hadisleri farklı yorumlamışlardır. Onlara göre Münker'den kastedilenin sorgu sırasında kâfirin tereddütü, Nekir'den kastedilenin de meleklerin aniden gelmesidir.³¹³

“*Gafillere dünya gerek, akıllılara ahiret gerek*”³¹⁴ diyen Yesevî dünyasını ahiretine değişenlerin, ahiretin azığını dünyada hazırlayanların ahirette ebedi saadete ulaşacağını söyler. Yine “*Burada ağlayıp, ahirette gülmez misin?*”³¹⁵ diyerek sürekli mü'minlere ahiret hazırlığı yapılmasını tavsiye eder. Kendisinin de ahiret hayatına hazırlıkta eksikleri olduğunu ifade eden Ahmet Yesevî bundan dolayı ahiret hayatının ilk durağı olan “kabir” üzerinde çok fazla durmuştur. Onun için kabir hayatı Yesevî'nin dünyasında ayrı bir anlam taşır.

Yesevî, Ehl-i Sünnet'in genelinin kabul ettiği kabir hayatını, kabirde nimetlendirme ve cezalandırmayı ve kabir sualini kabul eder. Bu konuları Divân-ı Hikmet'te dile getiren Yesevî kabri anlatırken zaman zaman abartılı ifadeler kullanmıştır. Bu metodu kullanmasının sebebi ise Ahmet Yesevî'nin kuvvetli bir medrese eğitimi almasından dolayı kitabî dini bilgiye yani şeriat bilgisine sahip olması ve bunu halka anlatırken tasavvufî çerçevede anlatması bunun neticesinde halkın üzerinde geniş bir etkiye sahip olması olarak değerlendirilebilir. Bundan dolayı ahiret hazırlığı ile ilgili anlatımları ve ahirete hazırlık yapmayanların düşeceği durumu kendinden hareketle anlatarak muhatabının zihninde empati kurma ihtiyacı hissettirir. Kabirle ilgili anlatımda da bu yöntemi sıkça kullanmıştır.³¹⁶

Ölmeden önce kabre hazırlık yapılmasının öneminden çokça bahseden Yesevî'ye göre kabir kişinin öldükten sonra Münker ve Nekir adlı meleğin soru soracağı mekândır. Kabir sualine ayrı bir önem veren Yesevî bazı Mu'tezile âlimlerinin aksine kabir sualine, nimetine ve azabına inanır. Bu konuda fikirleri Ehl-i Sünnet

³¹² Ekrem Uysal, agm, s. 71.

³¹³ Süleyman Toprak, age, s. 37.

³¹⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 35, s. 113.

³¹⁵ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 242, s. 464.

³¹⁶ Nail Karagöz, “Hoca Ahmet Yesevî'nin Divan-ı Hikmet'inde Kabir Hayatı”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, C. 18, S. 2, s. 916.

çerçevesine daha yakındır. Ancak Yesevî'ye göre Münker ve Nekir adlı melekler sadece sual etmez aynı zamanda da günahkâr kişiye de azap ederler.³¹⁷ Bunu şu şekilde dile getirir: “*Münker-Nekir girip soru sorar olsa, O ateşli mızrak ile vurur olsa.*”³¹⁸Yine Yesevî Münker ve Nekir'in kâmil bir iman ile ölen mü'minlere kabir suali soramayacağını ve haddi de olamayacağını hikmetinde şöyle söyler: “*Münker, Nekir haddi olmaz kılsa suâl, İmân-İslam hazır durup bulsa kemâl,*”.³¹⁹ Burada Yesevî Münker ve Nekir adlı meleklerin kabir suali sorduğunu yani kabirde sualin varlığını kabul etmekle beraber Ehl-i Sünnet'in Münker ve Nekir'in görevleri ile ilgili genel kabulünün dışına çıkan bir yaklaşımı da vardır. Ehl-i Sünnet'e göre bu melekler kabirde kişinin günahkâr olup olmadığına bakılmaksızın sadece soru sormakla görevli olup azap edici değildir.

Ahmet Yesevî'nin kabirde Allah-u Tealâ'yı çokca zikreden zâkir kullarına huri ve lika (Yesevî Allah ile kavuşma olarak anlar) hediye edeceğini söylemesi dikkat çeker. Çünkü kabir hayatını dünya ile ahiret hayatı arasında geçiş olarak kabul eden Ehl-i Sünnet inancına göre cennette verilecek olan bu nimetlere Yesevî zâkir mü'min kulların kabirde kavuşacağını söyler. Ayrıca yine Ehl-i Sünnet âlimleri Allah Tealâ'nın görüleceği yerin cennet olduğunu kabul etmesine karşın Yesevî bunun kabirde olacağına inanır. Bu nimetlerin aksine cezanın da cehennemde değil daha kabirde başlayacağını söyleyen Ahmet Yesevî bu konuda cezanın cehennemde, mükâfatın da cennette verileceğini genel olarak kabul eden Ehl-i Sünnet anlayışının dışında bir anlayışa sahiptir.³²⁰

Sonuç olarak Hoca Ahmet Yesevî ahiret hallerini ve kabir hayatını hikmetlerinde anlatırken bunları tasvir ederek dile getirdiği görülmektedir. Yesevî gaybî haberler olarak kabul edilen bu konuları muhataplarının anlaması için onların anlayacağı halk dilinde söylemeyi tercih etmiştir. Bunları coşkulu bir dille anlatan Yesevî kabir sualini, azabını ve nimetini kabul eder. Ehl-i Sünnet'in kabir ile ilgili görüşlerini genel olarak kabul ettiğini şiirlerinde görmekle beraber kelâmî açıdan farklı

³¹⁷ Nail Karagöz, agm, s. 909.

³¹⁸ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 101, s. 220.

³¹⁹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 155, s. 315.

³²⁰ Nail Karagöz, agm, s. 918.

düşündüğü de olmuştur. O bazı Mu'tezile âlimleri gibi kabir hayatını reddetmemiş tam tersine cennette ve cehennemde karşılığının alınacağı genel kabul olarak benimsenmiş olan ceza ve mükâfatın kişiye kabirde verileceğini söylemiştir. Bunun için mü'minlerin daha kabre konulmadan önce bu dünyada hazırlık yapmaları gerektiğini tavsiye etmiş ve bunun nasıl yapılması gerektiğini de şiirleri vasıtasıyla insanlara anlatmıştır.

2.3.3. Amellerin Tartılması (Mizan), Havz ve Sırat

Bir şeyin ağırlığını ölçmek, tartmak anlamına gelen “vezn” kökünden türemiş olan mizan alet ismi olup “tartı aleti, terazi, adalet” anlamlarına gelir. Dini terim olarak ise “ahiret hallerinin belli bir aşamasında mükelleflerin iman ve amellerinin değerlendirilmesini sağlayan şey” demektir.³²¹ Havz-ı Kevser ise Hz. Peygamber'e ahirette verilecek olan büyük su kaynağını ifade eder. Aynı şekilde yol anlamına gelen sırat kelimesi de terim olarak İslam “cehennem üzerine kurulan köprü” manasına gelir.³²² Ahiret hallerine dair Kur'an ve hadislerde geçen bu konular yine Kelâm âlimleri tarafından ele alınan ve tartışılan konulardan biridir. Ahmet Yesevî de ahiret hayatına dair bu merhaleleri hikmetlerinde anlatmış ve akıllı mü'min kulun ahirete hazırlık yapması gerektiğini söylemiştir.

2.3.3.1. Divân-ı Hikmet'te Amellerin Tartılması (Mizan), Havz ve Sırat

Sem'îyyât konularından biri de amellerin tartılmasıdır. Ahmet Yesevî ahiret hayatını hikmetlerinde tasvir ederken amel defteri, mizan, havz ve sırat gibi konulara da ayrıntılı yer verir. Mahşerde amellerin tartılması olarak bilinen mizan adlı adalet terazisinin kurulacağını Yesevî şöyle açıklar:

Kul Hoca Ahmed, tövbe eyle ölmeden önce,

Hak Teâlâ sorgu suâl kılmadan önce.

Mahşer günü terâzisini kurmadan önce,

*Amel kılmadan ölüp gitsem, neylerim ben işte?*³²³

³²¹ Bekir Topaloğlu- İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 218-282.

³²² Bekir Topaloğlu- İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 218-282.

³²³ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 46, s. 296.

Amel defterini sağdan soldan verilen nağmeler olarak ifade eden Yesevî bunu hikmetinde mizan ile birlikte zikreder. Şöyle ki:

*Kıyamet gün büyük sıfat yazılası,
Mizan adlı terazi hem kurulası,
Sağdan- soldan nameleri verilesi,
Siyâsetli büyük günde ne eyleyim?*³²⁴

Yesevî'nin ahiret hayatı için “yönetim manasında kullanıldığı gibi yapılanların karşılığının verilmesi gibi anlamı da olan siyâset” kavramını kullanması da anlamlıdır. ³²⁵ Amellerin karşılığının alınacağını, amel defterinin sağdan soldan verileceğini, mizanın kurulacağını söylemesi de bu kavramla örtüşmektedir.

Yesevî'nin bahsettiği ahiret nimetlerinden biri de Havz-ı Kevser'dir. Kur'an'da Kevser sûresinde ismen bahsedilen Kevser ırmağı Yesevî'nin hikmetlerinde hadislerde geçtiği şekliyle şöyle yer almıştır:

*Kevser Havuzu şarabından mihmân eyle,
“Tahûra”dan alıp verip, ihsân eyle,*³²⁶

Ahmet Yesevî'nin bu Hikmet'te Kevser havuzu ile ilişkili olan “Tahura” lafzını kullanması dikkat çeker. Bu iki lafız Kevser ve İnsan sûresinde geçmektedir. “Şüphesiz biz sana Kevser'i verdik.” ³²⁷ ve “Rableri onlara gayet temiz(tahura) bir şarab/içecek içirir.” ³²⁸ Yesevî ayete göre cennet ehline Rableri tarafından temiz bir içecek ihsan edileceğini de hikmetinde dile getirir.³²⁹ Kevser havuzunun suyundan içmeyi mü'minler için cennet nimetlerinden bir nimet olarak kabul eden ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ümmetini bu havuzun başında karşılayacağına inanan Yesevî bunu şu şekilde dile getirir:

Dünyâyı bırakıp âhirete sevdâlanan,

³²⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 227, s. 438.

³²⁵ Nail Karagöz, agm, s. 913.

³²⁶ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 242, s. 467.

³²⁷ Kevser 108/1.

³²⁸ İnsan 76/21.

³²⁹ Alper Ay, age, s. 173.

*Kevser havuzu suyundan içer dostlar.*³³⁰

Havz-ı kevser dört burcunda Rasûl'n dört dostu,

*Yüzlerinde akıp duran nru gördüm.*³³¹

Yesevî'nin ahiret ile ilgili ele aldığı bir diğerkonu ise Sırat köprüsüdür. Yesevî Sırat köprüsünü mü'minler tarafından genel kabul gördüğü şekliyle ele alır. Ahmet Yesevî Divân-ı Hikmet'inde Sırat'tan bahsederken onun kıldan ince kılıçtan keskin olduğunu, cehennem üzerine kurulduğunu ve burayı geçmeden kulun sevinçli olmaması gerektiğini söyler:

Sırat altı cehennemdir bakıp görse,

Onu görüp, azâların titreyip dursa,

Melekler “yr” diye vurup dursa,

*Siyasetli büyük günde ne eyleyim?*³³²

Kılıçtan keskin kıl köprüsünün adı Sırât;

*Yalan dâvâ eylesen geçemeyip kalır imiş.*³³³

Sırâtı geçmeden bende olsan, “kah-kah” gülme,

*Cennet girmeden bu dünyada Hürrem yürüme,*³³⁴

2.3.3.2. Divân-ı Hikmet'te Amellerin Tartılması (Mizan), Havz ve Sırat'ın İtikadî Açıdan Değerkendirilmesi

Mizana yani kulların amellerinin tartılacağına inanmak Ehl-i Sünnet'in genel görüşüdür. İmam-ı Âzam Eb Hanîfe'ye göre amellerin mizanla tartılması haktır. “Kıyamet günü adalet terazileri kuracağız, hiçbir kimse hiçbir haksızlığı

³³⁰ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 215, s. 413.

³³¹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 52, s. 305.

³³² Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 227, s.439.

³³³ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 105, s. 226.

³³⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 184, s. 361.

uğramayacaktır.”³³⁵ ayeti bunu ifade eder.³³⁶ Ehl-i Sünnet’in mizan ile ilgili delil olarak ortaya koyduğu ayetlerden bazıları şunlardır:

*“Biz kıyamet günü için dosdoğru teraziler koyacağız. Artık hiçbir nefis en ufak bir şeyle zulme uğratılmayacaktır. O, bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa, biz onu getireceğiz. Hesap görücü olarak biz yeteriz.”*³³⁷

*“Kimlerin tartıları ağır gelirse işte bunlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir. Kimlerin de tartıları hafif gelirse onlar da kendilerini ziyana uğratanlardır. Onlar cehennemde ebedi kalacaklardır.”*³³⁸

*“Hak olan tartı, işte o günde gerçekleşecektir. Artık kimin tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kimlerin de tartıları hafif gelirse onlarda ayetlerimize haksızlık etmeleri sebebiyle kendilerini ziyana uğratanlardır.”*³³⁹

Ebü’l Hasan el-Eş’arî: *“Mizan konusunda Ehlü’l hak şöyle demiştir: Onun bir tane dili, iki tane de kefesi vardır. Bir tarafında iyilikler diğer tarafında ise kötülükler tartılır. İyilikleri ağır basan kimse cennete; kötülükleri ağır basan kimse ise cehenneme girer. İyilikleri ve kötülükleri eşit olan kimseye Allah Teâlâ ikramda bulunur ve onu cennete sokar. Bid’at Ehli ise mizanın hak olmadığını söylemiştir. Onlara göre mizan ölçüdür. Kefeleri ve dili olan (terazi) anlamında değildir. Bunlar, Allah’ın insanların amellerinin karşılığını, amellerin ölçüsüne göre vermesi demektir. Bu sebeple mizanı reddetmişler ve arazların ağır ya da hafif olmadıkları için tartılmalarının mümkün olmadığını savunmuşlardır.”*³⁴⁰

Mu’tezile ise Ehl-i Sünnet’in tanımındaki mizanı inkâr etmiştir. Onlara göre ameller ağırlığı düşünilemeyen arazlardır, tartılmaları mümkün değildir. Mizanı herşeyde bulunan adalet olarak tanımlamışlardır. Ayrıca adaletle hükmetme diye

³³⁵ Enbiya 21/47.

³³⁶ Ebû Hanîfe, *el- Fıkhu’l Ekber*, s. 68.

³³⁷ Enbiya 21/47.

³³⁸ Mü’minûn 23/102-103.

³³⁹ A’raf 7/8-9.

³⁴⁰ Eş’arî, *Mâkâlatü’l İslamiyyîn*, s. 660.

tanımladıkları mizanda amellerin tartılması zaten ameller Allah katında malum oldukları için abestir.³⁴¹

Ehl-i Sünnet'in sem'iyât konuları ile ilgili bir diğer kabulü ise Kevser havuzudur. Havz-ı Kevser Hz. Muhammed'e (s.a.v.) verilen cennetteki bütün ırmakların kendisinden doğduğu ırmak veya büyük bir su kaynağıdır. Kur'an'da havz kelimesi geçmemekle beraber "kevser" ise kendi ismi ile zikredilen surede geçmektedir. Hadis ve tefsir kaynaklarında her peygambere bir havuz verilecek Resûl-i Ekrem'e de Kevser havuzu verilecektir. Kevser havuz olarak kabul edilmekle beraber aynı zamanda Hz. Peygamber'e lutfedilen nübüvvet, hikmet, bilgi ve çok sayıda ümmet anlamı da verilmiştir.³⁴² Kevser hakkında müfessirlerin farklı yorumları olsa da Ehl-i Sünnet'in genel görüşü hadislerdeki rivayetlere dayanarak onun cennette bir ırmak veya havuz olduğu ve Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e ve onun ümmetine lütuf olarak verdiğidir. Âlimlerin çoğunluğuna göre mütevatir ve meşhur derecesinde bu konu ile ilgili hadisler vardır.³⁴³ Bunlardan biri de şu hadistir: *"Benim havuzumun bir kenarı bir aylık yol uzunluğundadır. Suyu süttten daha beyaz, kokusu miskten daha güzel, kadehleri de gökteki yıldızlardan daha çoktur. Ondan her kim içerse ebediyen susamaz."*³⁴⁴ Ebû Hanîfe de *"Hz. Peygamber'in havzı haktır."*³⁴⁵ diyerek ahiret hallerinin mahiyetine dair bilgi verir.

"Cadde, ana yol" gibi anlamlara gelen, Ehl-i Hakk'ın asıllarından sayılan sırat, cehennem üzerine kurulmuş olup kıldan ince kılıçtan keskin köprüdür. Cennet ehli onun üzerinden geçerek cennete ulaşır. Cehennem ehli ise üzerinden düşer. Bazı âlimlere göre kıldan ince kılıçtan keskin ifadesi kinayedir. Üzerinden geçmenin güç olduğunu anlatmak içindir. Ehl-i Sünnet'e göre Meryem suresinin 71-72. ayeti sırata delalet eder: *"İçinizden oraya uğramayacak hiçbir kimse yoktur. Bu Rabbinin kesinleşmiş bir hükmüdür. Sonra biz, Allah'a karşı gelmekten sakınanları kurtarır, zalimleri de orada diz üstü çökmüş olarak bırakır."*³⁴⁶ Mu'tezile'ye göre bu ayette bahsedilen cehenneme

³⁴¹ Ömer Neseî, age, s. 296.

³⁴² Bekir Topaloğlu- İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 124.

³⁴³ Ömer Neseî, age, s. 300.

³⁴⁴ Tirmizi, "Kıyamet", 14-15.

³⁴⁵ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l Ekber*, s. 57.

³⁴⁶ Meryem 19/71-72.

uğramaktan kastedilen cehenneme giden yoldur. Aksi takdirde cehennem üzerinden geçmek mü'minlere eziyettir. Halbuki mü'minlere kıyamet günü azap yoktur.³⁴⁷ Teftâzânî de ahirete dair hallerden bahsederken: “*Kitab ve Sünnet ile gelen ahiretteki muhâsebe ve buna dair dehşetli haller, sırat, mizan, havz, cennet ve cehennemle ilgili hususlar mümkün şeyler olup Sâdık tarafından haber verilmiştir. Dolayısıyla bu hususlara inanmak vaciptir.*” der.³⁴⁸

Ahmet Yesevî ahiret hallerinden bahsederken Divân-ı Hikmet'te ele aldığı bu konuları Mû'tezilenin reddine karşı Ehl-i Sünnet'in genel kabul ettiği şekliyle ele alır. Amellerin mizanda tartılacağını, sevabı ağır gelen mü'min kulların kurtuluşa ereceğini söyler. Yine Ehl-i Sünnet inancında olduğu gibi kıldan ince kılıçtan keskin diye tanımladığı sırat köprüsünün cehennemin üzerine kurulacağını, geçemeyenlerin üzerinden cehenneme düşeceğini hikmetlerinde dile getirir. Yesevî'nin bu görüşleri Ehl-i Sünnet'in görüşleri ile paralellik arz etmektedir. Yine Havz-ı Kevser Yesevî'nin şiirlerinde Ehl-i Sünnet âlimlerinin ayet ve hadislerle delillendirdikleri şekliyle ele alınır. Sonuç olarak ahiret konuları ile ilgili Ehl-i Sünnet inancının esaslarının açıklaması olarak kabul edilebilecek şekliyle mizan, sırat, havz gibi konuları Ahmet Yesevî'nin Divân-ı Hikmet'inde görmek mümkündür.

2.3.4. Cennet ve Cehennem'in Mevcudiyeti ve Bekası

Sözlükte “örtmek, gizlemek” anlamına gelen cennet terim olarak; “Mü'minlerin, içinde ebedi olarak kalacakları âhiret yurdu” demektir. Kur'an-ı Kerim'de 147 yerde geçmekte olan cennet kelimesi 25 yerde dünyadaki bağ, bahçe, 6 yerde Hz. Âdem ve eşinin iskân ettiği yer, 1 yerde Hz. Peygamber'in Cebrail'i gördüğü sidretü'l müntehânın yanında bulunan me'va cenneti anlamında kullanılmış olup diğerleri mü'minlerin ahiretteki ebedi saadet mekânı manasında kullanılmıştır. Cennetin sekiz ismi olup şöyledir: “Cennetü'l Adn, Cennetü'l Firdevs, Cennetü'l-Me'vâ, Cennetü'n-Naim, Cennetü'l Huld, Daru'l Karar, Daru's-Selam, Daru'l-Celal”. Cehennem ise terim olarak; Kâfirlerin, münafıkların, zalimler ve asilerin azap göreceği yerdir. Kur'an-ı

³⁴⁷ Ömer Neseffî, age, s. 301.

³⁴⁸ Teftâzânî, *el-Makâsıd*, s. 678.

Kerim’de cehennem nâr, saîr (kor ateş), azap, sekar, ceza, hutame, hâviye, harik, hamim ve semum ismiyle zikredilir.³⁴⁹

Ahirette ceza ve mükâfatın verildiği yer olan aynı zamanda İslam’ın temel akidelerinden biri kabul edilen cennet ve cehennem inancı mutasavvıfların da kabul ve tasdik ettiği bir inançtır. Bununla beraber Tassavvufî düşünce sisteminde ihlas yani kulun Allah’ın rızasını istemekten başka bir gayesi olmaması cennet ve cehennem algısını oluşturur. Yani sufî düşüncede asıl maksat cennet nimetlerine kavuşma ve cehennem azabından kurtulma isteği değil Allah’ın rızasını kazanmaktır. Aksi takdirde bu arzu kulun ihlasına zarar verir.³⁵⁰ Sufî bir şahsiyet olan Yesevî de ihlası kulluğunun merkezine almakla beraber Divân-ı Hikmet’inde cennet ve cehennem tasvirlerini Kur’an ve hadis merkezli olarak ele almıştır. Aynı şekilde Kelâm ilmine konu olan cennet ve cehennemin mevcudiyeti ve bekası gibi konulara da muhataplarına öğüt ve bilgi vermek suretiyle geniş bir şekilde yer vermiştir.

2.3.4.1. Divân-ı Hikmet’te Cennet ve Cehennem’in Mevcudiyeti ve Bekası

Ahmet Yesevî Divân-ı Hikmet’inde cennet-cehennem tasavvuruna genişçe yer verir. Yesevî cennet ve cehennem tasviri yaparken onların özellikleri, onlara kimlerin gireceği ve girenlere hangi nimet veya ceza verileceği, onların ebedi olup olmayacağı hakkında bilgi verir. Ayrıca cennet ve cehennem tabakalarından bahseden Yesevî şiirlerinde bunları karşılıklı konuşturur. Bunu yapmasının nedenleri arasında ahiret merhalelerinden bahsederek dünya ve ahirete dair hakikatleri sunmak, ebedi kurtuluş için dünyanın hikmetlerine uygun yaşamak gerektiği konusunda muhataplarını uyarmak ve her müslümanın iman noktasında bilmesi gereken cennet ve cehennem konuları hakkında bilgi vermek gösterilebilir. Ahiret hallerini öğretici ve açık bir şekilde Müslümanlara öğretmeyi hedefleyen Yesevî, konuşturma sanatı gibi ebedi sanat türü ile cennet ve cehennemi Divân-ı Hikmet’te şu şekilde çekiştir:

Cennet cehennem çekişir, çekişmekte beyân var;

Cehennem der: “Ben üstünüm, bende Firavn, Hâmân var”

³⁴⁹ Bekir Topaloğlu- Yusuf Şevki Yavuz- İlyas Çelebi, age, s. 464; Ömer Neseî, age, s. 303-307.

³⁵⁰ Adem Çatak-Ahmet Vural, “Tasavvufî Düşüncede Cennet ve Cehennem Telakkisi: Yûnus Emre ve Kemal Ümmî Örneği”, *Sufiyye*, S. 13, (Aralık 2022), s. 121.

*Cennet der: “Ne dersin, sözü bilmez söylersin;
Sende Firavn olsa bende Yûsuf Kenân var.”*

*Cehennem der: “Ben üstünüm, cimri kullar bende var
Cimrilerin boynunda ateşli zincir-kelepçe var.”*

*Cennet der: “Ben üstünüm, peygamberler bende var;
Peygamberler önünde Kevser, hûrî- gılmân var.”*

*Cehennem der: “Ben üstünüm, zâlim kullar bende var
Zalimlere vermeğe zehir, zakkum çokça var.”*

*Cennet der: “Ben üstünüm, âlim kullar bende var
Âlimlerin gönlünde âyet, hâdis, Kur’ân var.”*

*Cehennem der: “Ben üstünüm, münâfıklar bende var
Münâfıklar boynunda ateşten tasma-kelepçe var.”*

*Cennet der ki: “Ben üstünüm, cemâl görmek bende var
Cemâlini göstermeğe Rahîm adlı Rahmân var.*

*Cehennem orada tek durdu, cennet ömrünü söyledi,
Kul Hoca Ahmed ne bildi, bildirici Yezdân var.³⁵¹*

Yesevî burada cennete giren mü'min kulların vasıflarına yer verirken aynı zamanda dünyada yaptıkları imanın tezâhürü olan salih amellerine karşılık burada verilecek nimetlerden de bahseder. Aynı şekilde cehennem ile ilgili tasvir yaparken

³⁵¹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 139, s. 283-284.

cehennemliklerin özelliklerinden ve burada onlara verilecek cezadan da bahseder. Ahmet Yesevî Divân-ı Hikmet'in son bölümünde bulunan münacat kısmında cennetin ebedi olduğunu şöyle söyler:

Allah eyleye onu cehennemden âzad;

*Ebedi cennetinde eyleye şâd.*³⁵²

Yesevî cehennemin de sürekliliğine şu hikmetinde vurgu yapar:

Aşksızların imânı yok ey arkadaşlar;

*Cehennem içinde dinmeden devamlı yanar imiş.*³⁵³

Mü'min ama günahkâr bir kulun cehennemde devamlı kalmayacağını cezasını çektikten sonra cennete gireceğini de söyleyen Yesevî bunu şu şekilde dile getirir:

Münâfıklar cehennem içinde tutuşup yanınca,

*İmân eden Hâlis olup yanıp çıkınca,*³⁵⁴

Yesevî cehennemin yedi kat tabakası ve yedi kapısı olduğu inancına hikmetinde yer vermiş yedi cehennem tasviri yapmıştır: “Kudret ile yaratılmış yedi cehennem”³⁵⁵ ve “Zerresine dayanamaz yedi cehennem.”³⁵⁶ Cennetin sekiz ismi olduğu inancından dolayı da cenneti de sekiz olarak vasıflandırmıştır: “Sekiz cennet sâhibi velâyetli Muhammed”³⁵⁷ ve “Binâ eyledi sekiz cennet konuklar için.”³⁵⁸

Yesevî'nin cennet ve cehennemin halen mevcut olduğuna inandığını şu hikmetlerinden çıkarmak mümkündür:

O İsrâfîl O'nu alıp uçtu cennete,

*O makâmda Rasûl eyledi değişik bir sefer,*³⁵⁹

³⁵² Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Münacat, s. 493.

³⁵³ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 105, s. 225.

³⁵⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 15, s. 83.

³⁵⁵ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 20, s. 92.

³⁵⁶ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 12, s. 75.

³⁵⁷ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 40, s. 123.

³⁵⁸ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 141, s. 286.

³⁵⁹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 215, s. 408.

*Namâzını kılıp yerden kaldırdılar
 Bir anda cennet içine ulaştırdılar,
 Rûhunu alıp “İlliyyîn” cennetine girdirdiler
 O nedenle altmış üçte girdim yere.³⁶⁰*

*Allah diyen kulun yerini cennette gördüm;
 Hûri ve gılmân hepsini karşısında hizmette gördüm.³⁶¹*

2.3.4.2. Divân-ı Hikmet’te Geçen Cennet ve Cehennem’in Mevcudiyeti ve Bekasının İtikadî Açidan Değerlendirilmesi

Kelâm ilminde cennet ve cehennem ebediyeti meselesi ve halen mevcut olup olmadığı âlimler tarafından tartışılmıştır. Ehl-i Sünnet âlimleri halen cennet ve cehennem yaratılmış olup ebedi olduğunu kabul ederler. Ebû Hanîfe cennet ve cehennem hak olduğunu ve ehli için halen yaratıldığını, ebediyen de fâni olmayacaklarını söyler. Ebû Hanîfe Ehl-i Sünnet inancında olduğu gibi cennet ve cehennem yaratıldığına dair şu ayetleri delil getirir: “*Müttakiler için (cennet) hazırlandı.*”³⁶² ve “*Kâfirler için (cehennem) hazırlandı.*”³⁶³ Yine Bakara suresi 39. ve 217. ayette de: “*Onlar cennetliklerdir, orada ebedi kalacaklardır*”, kâfirler içinde “*Onlar cehennemliklerdir, orada ebedi kalacaklardır.*” buyurmaktadır.³⁶⁴ Cehmiyye ve Mu’tezile ise cennet ve cehennem ceza gününde yaratılacağını iddia etmişlerdir.³⁶⁵

İmam Eş’arî bütün Ehl-i İslam’ın (Cehm hariç) cennetliklerin nimetlerinin daimi ve kesintisiz olduğunu, cehennemliklerin de azabının aynı şekilde olduğunu söyler. Cehm bin Safvân’ın bu konu hakkındaki görüşü ise şöyledir: Cennet ve cehennem ve bunların ehilleri fanidir ve yok olacaklardır. Sonuçta tek olarak Allah bâkî kalacaktır.³⁶⁶ Cehmiyye mezhebine göre cennet ehli itaatleri karşılığında cennetteki nimetlerden

³⁶⁰ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 2, s. 50.

³⁶¹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hikmet 53, s. 142.

³⁶² Âl-i İmrân 3/133.

³⁶³ Âl-i İmrân 3/131.

³⁶⁴ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l Ekber*, s.57-69.

³⁶⁵ Ömer Neseffî, age, s.309.

³⁶⁶ Eş’arî, *Makalatü'l İslamiyyin*, s. 664.

faydalanacak, cehennem ehli de küfürlerinin karşılığında cehennemde cezalandıktan sonra her ikisinin de ehli helak olacaktır.³⁶⁷

Mu'tezile ve Hariciler'e göre cehenneme giren kişi hiçbir zaman cehennemden çıkamaz ve ebedi olarak cehennemde kalır. Bu görüş Mu'tezile'nin büyük günah işleyen kişinin tövbe etmeden ölmesi halinde cehennemde ebedi kalacağı inancına dayanır. Eğer büyük günah sahibi ölmeden önce tövbe etmiş ise veya küçük günah işlemişse tövbe etmese dahi cehennemde kalmayacaktır. Bu görüş Ehl-i Sünnet tarafından reddedilmiş olup onlara göre cennete giren mü'minler orada ebedi olarak kalacaklardır. Aynı şekilde kâfirler de cehennemde ebedi kalacaklardır. Fakat günahkâr asi mü'minler cehennemde cezalarını çekinceye kadar orada muvakkaten kalacaklar sonrasında cennete gireceklerdir. Allah'ın lütfu ve rahmeti ile cennet ebedi, hikmet ve adaleti gereği ise cehennem ebedidir.³⁶⁸ İmam-ı Âzam'a göre de cennet ve cehennem yok olacaktır diyen kimse onların ebediliğini inkâr ettiği için kâfir olur.³⁶⁹

Ahmet Yesevî cennet ve cehennem konusunu Divân-ı Hikmet'inde ele almış bu konu için müstakil bir bölüm ayırmıştır. Cennet ve cehennem ehlinin vasıflarını anlatarak mü'minleri ahiret hazırlığı konusunda uyarmıştır. Firavun ve Hamân gibi karektere sahip kişiler ile cimri, kibirli ve zalim gibi olumsuz vasıflara sahip kişilerin cehennemlik olduklarını belirtir. Zâkir, şâkir, Hz. Yusûf misali salih amel işleyen, namazlarını kılan kulların ise cennetlik olduklarını söyler. Yesevî cennetlik olan zâkir kulların Allah Teâlâ'nın cemalini görmekte müşerref olacağını da ifade eder. Yine Ahmet Yesevî cennet ve cehennemin ebedi olduğuna inanır. Ehl-i Sünnet, Mu'tezile ve Hariciler ile bu konuda hemfikir olan Yesevî mü'min ama günahkâr bir kulun cehennemde ebedi kalmayacağına da inanır. Bu görüşü Ehl-i Sünnet ile aynıdır. Yesevî Cehmiye'nin cennetin, cehennemin ve ehlinin ebedi olmadığı görüşünün aksine bunların ebediliğine inanır. Yine Yesevî Kelâmi bir konu olan cennet ve cehennemin halen mevcudiyeti konusunda Ehl-i Sünnet ile aynı inanca sahip olup cennet ve cehennemin şu an yaratıldığına inanır. Burada Yesevî'nin Mu'tezile ile Cehmiyye mezhebinin görüşlerini benimsemediğini görmek mümkündür.

³⁶⁷ Ömer Neseî, age, s. 309.

³⁶⁸ Ömer Neseî, age, s. 310.

³⁶⁹ Ebû Hanîfe, *el Fıkhu'l-Ebsat*, s. 50.

Yesevî'nin gaybî konularla ilgili meseleleri anlatırken kelâmî tartışmadan uzak, Kur'an ve sahih hadislere bağılı kalarak, sade ve halk dili ile anlatmaya özen gösterdiği anlaşılmaktadır. Sem'iyat konularına hâkim olan Yesevî şiirlerinde cennet ve cehennem hakkında da geniş bilgiler vermiş olup onun Ehl-i Sünnet akidesi çerçevesinde bu bilgileri şekillendirdiği görülmektedir.

SONUÇ

Türk İslam dünyasının önemli isimlerinden olan Yesevî'nin etki alanı sadece doğduğu çevre ile sınırlı kalmayıp Orta Asya'dan Balkanlara kadar uzanan geniş bir coğrafyayı da içine almaktadır. Pir-i Türkistan diye isimlendirilen Ahmet Yesevî sadece önemli bir mutasavvıf değil aynı zamanda Türk İslam medeniyetini inşa eden, çağının ötesine etki eden çok önemli bir şair, din ve fikir adamıdır.

Ahmet Yesevî'nin Türk İslam dünyasındaki önemi sadece ortaya koyduğu eserlerden değil İslamın Türkler arasında yayılmasında ve Ehl-i Sünnet inancının kabul görmesinde etkili bir isim olmasından da kaynaklanır. Yesevî'nin Türk dünyasına önemli katkılarından bir tanesi de Türk dilinin yayılmasında ve gelişmesinde önemli rol oynamasıdır. O çok iyi bir medrese eğitimi almasına, Arapça ve Farsça'ya vûkufiyeti ileri seviyede olmasına rağmen İslamın esaslarını sade bir Türkçe ile Müslüman Türkler'e anlatmıştır.

Sünnete bağlılığı ile bilinen Ahmet Yesevî Ehl-i Sünnet inancını sistematik olarak Türkler arasında yaymıştır. Bunu yaparken de merkeze Kur'an ve Sünneti almıştır. Yesevî Türk İslam medeniyetinin inşasında milli bir şuurla hareket etmiş hikmetlerini sade bir dille ele almıştır. Etkisi hala günümüze kadar gelen Yesevî'nin öğretileri geniş kitleler tarafından kabul görmüştür. Bunda Yesevî'nin halifelerini Anadolu'ya göndermesinin ve bunlar vasıtası ile burada İslam inancını inşa etmesinin çok büyük etkisi vardır. Yine Yesevî Türkler arasında ilk tasavvuf geleneğini meydana getiren isimdir. Milli bir şuurla oluşturduğu bu gelenekle Yesevîye olarak bilinen tarikatı oluşturmuştur. Müntesipleri çağlar ötesine taşınan ve içerisinde Ehl-i Sünnet inancını barındıran bu tarikat aracılığıyla bu inanç da Türkler arasında hızla yayılmıştır. Yesevî Ehl-i Sünnet inancını ahlaki bir formla ve hikmetleri vasıtasıyla muhataplarına anlatmış ve bu geniş kitlelerce kabul görmüştür.

Ahmet Yesevî'nin Divân-ı Hikmet'inde ahlak ve hikmet merkezli, Kur'an ve Sünnet ışığında sade bir Türkçe ile Ehl-i Sünnet akidesini görmek mümkündür. Yesevî'nin sade ve etkili bir dil kullanması, tebliğ metodunun şiir ile olması, şiirlerinin

aşk ve muhabbet barındırması bu itikadın hızlı şekilde daha geniş alanlara yayılmasına katkı sağlamıştır.

Yesevî'nin Divân-ı Hikmet'inin birçok şiirinde Kelâm ilminin konularını görmek mümkündür. Yesevî hikmetlerinde uluhiyyet, nübüvvât ve sem'ıyyât konularını kelâmî herhangi bir tartışmaya girmeden anlatmıştır. Bunu yaparken orta bir yol kullanan Yesevî ifrat ve tefritten uzak kalmaya gayret etmiştir. Hikmetlerde geçen Kelâmî konulardan bazıları; Allah'ın varlığı ve birliği, iman, esma ve sıfatlar, rû'yetûllah, peygamberlik inancı ve peygamberliğin ispatı, mucize, şefaât, keramet, miraç, kabir hayatı, mizan, havz, sırat, melekler, cennet ve cehennemın mevcudiyeti ve bekasıdır. Divân-ı Hikmet'e yansıyan itikadî konuların büyük ölçüde Hanefî-Mâtürîdî anlayışın temel ilkeleri ile örtüştüğü görülmektedir. Ancak bununla beraber Yesevî'nin sufi kişiliği sebebiyle olsa gerek Ehl-i Sünnet görüşlerinin dışına çıktığı da olmuştur. Örneğin Ehl-i Sünnet âlimlerinin eleştirdiği vahdet-i vücud anlayışında olduğu gibi. Tasavvufta önemli bir yere sahip olan vahdet-i vücud anlayışının Yesevî'nin hikmetlerine yansıdığını görmek mümkündür.

Sonuç olarak hikmetlerinde ele aldığı konuları ayet ve sahih hadislerle destekleyen Yesevî, İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin inanç yöntemini ve aynı topraklarda neşet etmiş olan Mâtürîdîlik inancını sufilik ile mezcedip Türkler arasında yaymayı başarmış önemli isimlerden birisidir. Yani Ehl-i Sünnet inancını tasavvuf formatında ve şiirleri vasıtasıyla inananlara anlatmıştır. Bu yönüyle Yesevî Türk İslam Tarihi ve Edebiyatında adından çokça bahsedilen ve ünü çağları aşan isimlerden biri haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

- AKTAN, Ali, “Künhü’l Ahbar’a Göre Hoca Ahmet Yesevî ve Anadolu’daki Halifeleri”, *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, (haz. Abdülkadir Yuvalı- Mustafa Argunşah- Ali Aktan), 26-29 Mayıs 1993, Kayseri, s. 13-22.
- ALİ el-Kârî, “*İmam Âzam Fıkh-ı Ekber Aliyyül- Kârî Şerhi*”, (Trc: Yunus Vehbi Yavuz), Çağrı Yayınları, Mart, İstanbul 1979.
- ALTUN, Kudret– CİHAN, Ahmet Kamil, “Ahmet Yesevî’de Miraç Mevzûu”, *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, 26-29 Mayıs 1993, Kayseri s. 29-33.
- AY, Alper, “*Divan-ı Hikmette Manevi Ayet İktibasları*”, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sivas, Kasım 2019.
- BATİSLAM, Hanife Dilek, “Hoca Ahmet Yesevî’nin Hikâyet-i Mi’râc’ı”, *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Sempozyumu*, 1. Cilt, 26-28 Eylül 2016, İstanbul, s. 506-517.
- BİCE, Hayati, “Hikmetler”, *Divân-ı Hikmet Hoca Ahmed Yesevî*, (Ed. Mustafa Tatcı), Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk- Kazak Üniversitesi Yayınları, Ankara 2017.
- BULUT, Halil İbrahim, “Mûcîze”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.30, 2020, Ankara, s. 351-354.
- CEBECİOĞLU, Ethem, “Hoca Ahmed Yesevî”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1993, C.XXXIV, s. 87-132.
- CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 3. Baskı, Anka Yayınları, 2005, Ankara.

- ÇELEBİ, İlyas, “İsim-Müsemma”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, 2020, İstanbul, s. 548-551.
- ÇATAK, Âdem-Vural, Ahmet, “Tasavvufî Düşünce Cennet ve Cehennem Telakkisi: Yûnus Emre ve Kemal Ümmî Örneği”, *Sufiyye*, S. 13, (Aralık 2022), s. 117-144.
- ÇINAR, Bayram, “Kelâm’da el- Esmâü’l Hüsna Tartışmaları”, *Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Umde Dini Tetkikler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, (Aralık 2022), s. 116-144.
- ÇUBUKÇU, İbrahim Agâh, *İslam Felsefesinde Allah’ın Varlığının Delilleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları: 142, 3. Baskı, Ankara 1978.
- GEÇİT, Mehmet Salih, “Hoca Ahmet Yesevî İle Şeyh Ahmed-i Hânî’nin Divanı Hikmet ve Mem u Zin Eserlerindeki İtikadî Esasların Mukayesesi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 3, 2013, s. 123-156.
- GÖLCÜK, Şerafeddin, *Kelâm Tarihi*, Kitap Dünyası Yayınları, 5. Baskı, Konya, Mart 2009.
- GÜZEL, Abdurrahman, “Ahmed Yesevî’nin Fakr-name’si ile Hacı Bektaş Veli’nin Makalat’ı Arasındaki Benzerlikler”, *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, (26-27 Eylül, 1991 Ankara), 1992, 33-43.
- EBÛ HÂNİFE, *el- Fıkhu’l Ekber*, (İmam-ı Azâm’ın Beş Eseri), (Trc: Mustafa Öz), İFAV Yayınları, 13. Baskı, İstanbul, 2017.
- EŞ’ARÎ, Ebü’l Hasan, *Makâlâtü’l İslâmiyyîn ve İhtilâfü’l Musâllin (İlk Dönem İslam Mezhepleri)*, (Çev: Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2019.

ERASLAN, Kemal, “Ahmed-i Yesevî”, *Erdem (Hoca Ahmet Yesevî Özel Sayısı)*, Cilt: 7, Sayı: 21, Ankara 1995, s.800-819.

ERDEMCI, Cemalettin, *Kelâm İlmine Giriş*, Dem Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2012.

İBİŞ, Fatih, “Kelâmî Ontoloji Açısından Vahdet-i Vücutçu Tevhit Anlayışına Bazı Eleştiriler”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Haziran 2015), Cilt: XIX, Sayı: 1, s.79-82.

İBİŞ, Fatih, “Mâtürîdî’de İman-Ahlak İlişkisi”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, C. 13, S. 2, 2015, s. 717-734.

İPEK, Mikâil, “Mu’tezile’nin Mûcize Anlayışı ve Nazzâm’ın Sarfe Teorisi Bağlamında BirDeğerlendirme”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 2 (Eylül 2021), 134-155.

KALIN, Mehmet Fatih, “Yesevî’nin Divan-ı Hikmeti’nde İlahi Aşk ve Allah Düşüncesi”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 32, Temmuz 2018, Denizli, s.189-202.

KARAAĞAÇ, Hilmi, “İtikâdî Mezheplerde İman- İslâm İlişkisi”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 2, 2012, s. 104-120.

KARADAŞ, Cağfer, “Semerkand Hanefî Kelâm Okulu Matürîdîlik Oluşum Zemini ve Gelişim Süreci”, *Usul İslam Araştırma Dergisi*, Yıl: 2006, Cilt: 6, s.57-100.

KARAGÖZ, Nail, “Hoca Ahmet Yesevî’nin Divan-ı Hikmet’inde Kabir Hayatı”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, C. 18, S. 2, s. 892-922.

KENJETAY, Dosay, “Hoca Ahmet Yesevî: Hayatı ve Tarihi Önemi”, *Kul Hoca Ahmet Yesevî Makaleler Kitabı*, (haz. İsmetullah Yesevî), (Ed. Nadirhan Hasan), Arı Sanat Yayınevi, Ankara 2018.

- KENJETAY, Dosay, “Ahmet Yesevî Düşüncesinde Vahdet-i Vücut”, *Kul Hoca Ahmet Yesevî (Makaleler Kitabı)*, (haz. İsmetullah Yesevî), (Ed. Nadirhan Hasan), Arı Sanat Yayınevi, Ankara 2018, s. 227-230.
- KOCHKAROV, Davron, “Orta Asya’da Dini Düşüncenin Gelişiminde Ahmet Yesevî ve Yeseviliğin Rolü”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, C. 10, S. 19, Ocak 2016, s. 271-280.
- KOLOĞLU, Orhan Ş., “Esmâ-i Hüsnâ’da Tevkîfilik-Kıyâsîlik Problemi: Fahreddin er-Râzî Örneği”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 2 (2004), s. 6.
- KORKMAZ, Sıddık, “Mâtürîdî Öğretinin Yesevî Sufiliğindeki Yansımaları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*, Kış 2017, Sayı: 84, s. 47-60.
- KORKMAZ, Sıddık, “Ebû Hanîfe Öğretisinin Yesevî Sufiliğine Yansımaları”, *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu*, 28-30 Nisan 2016, Ankara, s. 709-736.
- KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (haz. Orhan Fuad Köprülü), Akçağ Yayınları, Ankara, 2012.
- MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansûr, *Kitâbü’t- Tevhid*, (Trc: Bekir Topaloğlu), İSAM Yayınları, 8. Baskı, Ankara, 2016.
- MEMİŞ, Murat, “Rü’yetullah Tartışmalarına Metodolojik Bir Bakış”, *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, C.4, S. 2, Aralık 2020, s. 47-104.
- NESEFÎ, Ebü’l Muîn, *Tevhidin Esasları (Kitabü’t- Temhid li Kavâidi’t- Tevhîd)*, (Çev: Hülya Alper), İz Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul, 2013.
- NESEFÎ, Ömer, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, (haz. Asuman Karamustafaoğlu), Kitap Kalbi Yayıncılık, İstanbul, 2016.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.

ONAT, Hasan, “Ahmet Yesevî’nin Din Anlayışı ve Bektaşilikteki Bazı Yansımaları”, *İkinci Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik Ve Bektaşılık Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*, (Ed. Filiz Kılıç- Tuncay Bülbül), Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Araştırma Merkezi Yayınları, 17-18-19 Ekim 2007, Ankara, s. 213-226.

ORAL, Osman, “Ahmet Yesevî’nin Şiirlerinde İman Esasları”, *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 13, Eylül 2017, s. 194-221.

ÖZGÜL, Ömer, “İmam Matürîdî’nin Anadolu Tasavvuf Kültürü Üzerine Etkisi”, *Diyanet İlmi Dergisi*, C. 55, S. 3, Temmuz- Ağustos- Eylül 2019, s. 893-907.

ÖZKÖSE, Kadir, “Ahmet Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 7 (2006), S. 16, s. 293-312.

SAİFUNOV, Bauyrzhan, “Türkistan’da Ehl-i Sünnet Anlayışının Gelişimi ve Ahmet Yesevî’nin Rolü”, Eciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri, Ocak 2022.

SİNANOĞLU, Mustafa, “İman”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, 2000, İstanbul, s. 212-214.

TAŞPINAR, Halil, “Mâtürîdiyye ile Eş’arîyye Mezhepleri Arasında İhtilaf Mı? Suni Dalgalanma Mı?”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: X/1, Haziran 2006, s. 213- 250.

TEFTÂZÂNÎ, Sa’düddîn Mes’ud b. Ömer, *Makâsıdu’l Kelâm Fî ‘Akâidi’l-İslâm* (Kelâm İlminin Maksatları), (Çev: İrfan Eyibil), T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Bilnet Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2019.

TOPALOĞLU, Bekir- YAVUZ, Yusuf Şevki- ÇELEBİ, İlyas, *İslâm'da İman Esasları*, DİB Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2015.

TOPALOĞLU, Bekir- ÇELEBİ, İlyas, “*Kelâm Terimler Sözlüğü*”, İSAM Yayınları, İstanbul 2015.

TOSUN, Necdet, “Yeseviliğin İlk Dönemine Ait Bir Risale: Mirâ'tü'l Kulûb”, *İLAM Araştırma Dergisi*, C. 11, S. 2, Temmuz- Aralık 1997, s. 41-85.

TOSUN, Necdet, “Yesevilik Araştırmalar İçin Bazı Mühim Kaynaklar”, *Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi*, C. 15, S. 30, 2017, s. 83-105.

TOSUN, Necdet, “Hoca Ahmet Yesevî”, *Divân-ı Hikmet Hoca Ahmet Yesevî*, (Ed. Mustafa Tatcı), Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk- Kazak Üniversitesi Yayınları, Ankara 2017, s. 11-41.

TOPRAK, Süleyman, *Âhirete İman*, DİB Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2015.

TOPRAK, Süleyman, “Münker ve Nekir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 32, 2006, İstanbul, s. 14-15.

TURAN, Hasan Sefa, *Mütekaddimîn Dönemi Ehl-i Sünnet Kelâmcılarına Göre Kerâmet*, Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak 2018.

UYSAL, Ekrem, “Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'ye Göre Kabir Azabı”, *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi*, Yıl: 2017, C. 1, S. 2, s. 68- 79.

YAVUZ, Salih Sabri, “Mi'rac”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, 2020, Ankara, s. 132-135.

YESEVÎ, Hoca Ahmed, *Dîvân-ı Hikmet*, (Ed. Mustafa Tatcı), Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk- Kazak Üniversitesi Yayınları, 2017, Ankara 2017.

ÖZGEÇMİŞ

